

Міністерство освіти і науки України
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Людмила Загородня

Теорія і методика формування
природничо-екологічної
компетентності в дошкільників
курс лекцій

УДК 373.2 01531:502/504

Т 33

Рекомендовано до друку вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(протокол № 8 від 25 січня 2023 р.)

Рецензенти:

І.М. Коренева, доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методик викладання природничих дисциплін, декан факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

С.М. Кондратюк, кандидат педагогічних наук, професор кафедри дошкільної і початкової освіти, директор навчально-наукового інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С.Макаренка.

Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників: курс лекцій / Л.П. Загородня. Глухів. 2023. 379 с.

ISBN 978-966-376-100-8

Навчально-методичний посібник репрезентує курс лекцій із теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, у якому висвітлено сутність природничо-екологічної компетентності дитини дошкільного віку, теоретичні основи, завдання і зміст дисципліни, схарактеризовано компоненти еколого-розвивального середовища – куточок природи в закладі дошкільної освіти і ділянку. Значну увагу приділено формам і методам формування природничо-екологічної компетентності в дітей, розкрито особливості планування роботи в ЗДО з реалізації освітнього напрямку «Дитина в природному довіллі» та її обліку, представлено діагностику сформованості природничо-екологічної компетентності в дітей різних вікових груп.

Посібник призначено для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта першого (бакалаврського) рівня, працівників закладів дошкільної освіти, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	6
ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ.....	8
Предмет, мета і завдання дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників».....	9
Зміст напрямку «Дитина в природному довкіллі» БКДО як нормативне підґрунтя опанування дисципліни.....	10
Місце дисципліни в структурно-логічній схемі підготовки майбутніх вихователів, її обсяг та зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану..	13
Зміст і логіка побудови дисципліни.....	14
Форми і методи організації вивчення дисципліни.	15
Компетентності й уміння, якими оволодівають студенти в процесі вивчення дисципліни.....	15
Система контролю й оцінювання рівнів навчальних досягнень студентів у процесі вивчення дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників».....	19
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ.....	24
Методологічні основи навчальної дисципліни.....	25
Зв'язок методики з іншими науками.	27
Дослідження проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку.....	29
ЗАВДАННЯ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	33
Розумове виховання дошкільників засобами природи.....	34
Моральне виховання дітей у процесі ознайомлення з природою.....	42
Естетичне виховання дошкільників у процесі ознайомлення з природою....	47
Фізичне виховання дітей дошкільного віку засобами природи.....	49
ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ.....	50
Принципи відбору знань про природу до освітніх програм.....	52
Загальна характеристика змісту освітніх програм щодо формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.....	55

ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: КУТОЧОК ПРИРОДИ.....	62
Необхідність організації куточка природи, його освітнє значення. Розміщення та обладнання куточка природи в закладі дошкільної освіти....	64
Кімнатні рослини куточка природи.....	67
Утримання риб у куточку природи.....	111
Птахи в куточку природи.....	133
Утримання ссавців у куточку природи.....	138
Тимчасові мешканці куточка природи.....	146
ДІЛЯНКА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК СКЛАДНИК ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	147
Освітнє значення ділянки закладу дошкільної освіти. Її планування. Вимоги до неї.....	148
Дерева і кущі на ділянці.....	154
Влаштування газонів та квітників на ділянці ЗДО. Організація відділів дикорослих рослин.....	172
Город на ділянці закладу дошкільної освіти.....	194
Плодовий сад. Посадка та догляд за ним.....	198
Приваблювання птахів на ділянку ЗДО в різні пори року.....	201
МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ.....	203
Класифікація методів. Особливості вибору методу.....	204
Наочні методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників (спостереження, демонстрування ілюстративного матеріалу, використання технічних засобів навчання, використання моделей).....	207
Практичні методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників (праця, дослід, ігри).....	237
Словесні методи (природознавча розповідь вихователя, читання дитячої художньої літератури про природу, бесіди).....	265
ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ Й ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	228
Заняття – основна форма організації роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.....	279
Характеристика екскурсій в природу з дітьми дошкільного віку. Методика їх проведення.....	285
Особливості організації та проведення цільових прогулянок в природу з дітьми	294

Формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників на повсякденних прогулянках.....	298
Еколого-психологічні тренінги як засіб формування природничо-екологічної компетентності дошкільників.....	301
ЗАСОБИ ФІКСАЦІЇ ЗНАНЬ ДІТЕЙ ПРО ПРИРОДУ ЯК ОСНОВИ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	308
Методика ведення календарів природи і погоди.....	309
Складання колекцій, гербаріїв, букетів.....	312
Віммельбух як засіб фіксації знань про природу.....	319
Свята та розваги на природничому матеріалі.....	320
ПЛАНУВАННЯ І ОБЛІК РОБОТИ З ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ Й ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДОШКІЛЬНИКІВ. КЕРІВНИЦТВО МЕТОДИЧНОЮ РОБОТОЮ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	327
Значення планування, його основні принципи.Планування системи занять і повсякденної роботи з ознайомлення з природою й екологічної освіти дошкільників.....	328
Керівництво методичною роботою в ЗДО з формування природничо-екологічної компетентності.....	333
Діагностика сформованості природничо-екологічної компетентності дошкільників.....	336
ГЛОСАРІЙ.....	351
ЛІТЕРАТУРА.....	355
ДОДАТКИ.....	360

ПЕРЕДМОВА

Перебудова педагогічного процесу в закладах дошкільної освіти відповідно до оновленого Базового компонента дошкільної освіти, тенденція до реалізації освіти для сталого розвитку, Стандарт вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта для першого (бакалаврського рівня), Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти» вимагають змін у підготовці майбутніх вихователів.

Однією із вагомих компетентностей, що мають бути сформовані в дитини на кінець дошкільного віку відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, є природничо-екологічна. Якісне її формування залежить від екологічної компетентності вихователя як складника загальної професійної. Дисципліна «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності у дошкільників» покликана сформувати екологічну компетентність у майбутніх вихователів.

Мета дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників» – сформувати в майбутніх вихователів здатність до реалізації завдань ознайомлення з природою й екологічної освіти дошкільників на основі знань природничих та психолого-педагогічних дисциплін.

Навчальна дисципліна «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності у дошкільників» сприятиме формуванню в майбутніх вихователів низки компетентностей відповідно до Стандарту вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта для першого (бакалаврського) рівня.

Загальні компетентності:

КЗ-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

КЗ-5. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

КЗ-6. Здатність до міжособистісної взаємодії.

КЗ-7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Спеціальні компетентності:

КС-1. Здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації.

КС-3. Здатність до розвитку допитливості, пізнавальної мотивації, пізнавальних дій у дітей раннього і дошкільного віку.

КС-4. Здатність до формування в дітей раннього і дошкільного віку первинних уявлень про предметне, природне, соціальне довкілля, властивості і відношення предметів; розвитку самосвідомості («Я» дитини і його місце в довкіллі).

КС-8. Здатність до формування в дітей раннього і дошкільного віку навичок екологічно безпечної поведінки і діяльності в побуті, природі й довкіллі.

КС-9. Здатність до розвитку перцептивних, мнемічних процесів, різних форм мислення та свідомості в дітей раннього і дошкільного віку.

КС-13. Здатність до організації і керівництва ігровою (провідною), художньо-мовленнєвою і художньо-продуктивною (образотворча, музична, театральна) діяльністю дітей раннього і дошкільного віку.

КС-18. Здатність знаходити, опрацьовувати потрібну освітню інформацію та застосовувати її в роботі з дітьми, батьками.

КС-19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

ЗМІСТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ВИВЧЕННЯ

План

1. Предмет і завдання дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників».
2. Зміст напряму «Дитина в природному довкіллі» БКДО як нормативне підґрунтя опанування дисципліни.
3. Місце дисципліни в структурно-логічній схемі підготовки майбутніх вихователів, її обсяг та зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану.
4. Зміст і логіка побудови дисципліни.
5. Форми і методи організації вивчення дисципліни.
6. Компетентності й уміння, якими оволодівають студенти в процесі вивчення дисципліни
7. Система контролю й оцінювання рівнів навчальних досягнень студентів у процесі вивчення дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників».

Література

основна:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. (дата звернення: 08.09.2021).

2. Силабус дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників»/ Л.П.Загородня, А.П.Дмитренко. Глухів. 2022. URL: https://firebasestorage.googleapis.com/v0/b/fdo-gnpu.appspot.com/o/discipline%2Fregulatory-ok%2Fok13_syllabus.pdf?alt=media

додаткова:

3. Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта та мова і література (англійська)» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта. URL:

<https://drive.google.com/file/d/14pwmC2NKNWRFyGijCd5VdGldysmlORBi/view>

4. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/05/2020-zatverd-standart-012-m.pdf>

1. Предмет і завдання дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників»

Серед низки професійних компетентностей майбутнього вихователя чільне місце займає екологічна, адже завдяки їй можливо якісно сформувати природничо-екологічну компетентність в дітей дошкільного віку, яка є однією із вагомих компетентностей, що мають бути сформовані в дитини на кінець дошкільного віку відповідно до Базового компонента дошкільної освіти. Дисципліна покликана розвивати екологічну компетентність майбутніх вихователів.

Предметом навчальної дисципліни є зміст, форми, методи підготовки майбутніх вихователів до формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Завдання дисципліни:

1. Розширення, поглиблення, узагальнення в студентів системи біологічних знань про природні умови, рослинний і тваринний світ України.

2. Забезпечення майбутніх вихователів знаннями про зміст освітніх програм для ЗДО, який стосується формування природничо-екологічної компетентності в дітей та принципи відбору до програм інформації про природу.

3. Формування знань про еколого-розвивальне середовище в закладі дошкільної освіти.

4. Формування методичних умінь реалізації завдань екологічної освіти дітей дошкільного віку, планування означеного процесу, підґрунтям якого є знання основ природознавства, психології та педагогіки дошкільної.

5. Вивчення керівництва роботою з формування природничо-екологічної компетентності дошкільників в методичних кабінетах при відділах освіти, центрах професійного розвитку педагогічних працівників, управління цією роботою директором закладу дошкільної освіти [2].

2. Зміст напрямку «Дитина в природному довкіллі» БКДО як нормативне підґрунтя опанування дисципліни

Природничо-екологічна компетентність – це здатність дитини до природодоцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності [1].

Емоційно-ціннісне ставлення: виявляє інтерес до пізнання природи рідного краю, близького оточення, своєї держави України, цікавиться об'єктами і явищами планети Земля і видимими об'єктами Космосу. Емоційно реагує на природне довкілля; демонструє повагу до різних форм життя; позитивно реагує на ситуації взаємодії з різними об'єктами природи; виявляє інтерес і готовність до діяльності, що забезпечує пізнання природи і формування навичок доцільної поведінки [1].

Сформованість знань: має загальні уявлення про природу планети Земля і Всесвіту; розуміє, що Земля є частиною Космосу, а всі його об'єкти (зорі, планети, комети, метеорити тощо) знаходяться дуже далеко; володіє елементарними уявленнями про дослідження Космосу людиною; знає, що на планеті Земля є живі і неживі об'єкти природи; усвідомлює зв'язки між рослинами і тваринами, їхні функції в природі; встановлює залежність живих об'єктів природи від екологічних факторів; розуміє особливості та умови розвитку рослин (фази розвитку, екологічні фактори, поживність ґрунту, догляд), існування тварин (стадії розвитку, залежність від середовища

існування, реакції на сезонні зміни); усвідомлює поділ рослин і тварин на групи; знає, що є дикорослі і культурні рослини, дикі та свійські тварини; знає правила поведінки з ними; володіє знаннями про основні властивості неживих об'єктів природи (повітря, вода, пісок, глина, каміння), які може виявляти під час елементарних дослідів; усвідомлює значення назв-характеристик окремих властивостей об'єктів та фізичних явищ навколишнього світу (твердість, м'якість, сипучість, в'язкість, плавучість, розчинність; швидкість, напрямок тощо); володіє назвами штучних матеріалів, виготовлених людиною із природної сировини (метал, гума, тканина, пластик, папір тощо); знає ознаки пір року і явищ природи.

Усвідомлює, що життя людини неможливе без природи; обізнана з позитивним і негативним впливом людини на природне довкілля, проблемами довкілля, насамперед змінами клімату, необхідністю заощаджувати енергію, воду, сортувати сміття тощо у повсякденному житті; має первинні навички такої поведінки; свідомо використовує знання про природу в різних видах діяльності та життєвих ситуаціях; орієнтується в діяльності людини, що спрямована на збереження, відтворення й охорону природи [1].

Навички: дитина виявляє здатність спостерігати за природними об'єктами та явищами планети Земля та видимими об'єктами Космосу; спроможна класифікувати та групувати природні об'єкти рослинного й тваринного світу за характерними ознаками; здатна самотійно чи з незначною допомогою дорослого проводити нескладні досліди з пізнання властивостей об'єктів природи, спостерігати за явищами природи та помічати зміни у стані природи й погоди, оцінювати метеорологічні явища (температура повітря, вітер, опади тощо); здатна до адекватної поведінки на основі оцінки природних явищ та стану погоди.

Здатна з допомогою дорослого вирощувати рослини, доглядати за домашніми улюбленцями та піклуватися про них; демонструє дотримання правил природодоцільної поведінки, навички бережливого ставлення до

ресурсів; відгукується на пропозиції дорослого зберігати й покращувати природне довкілля чи надавати допомогу живим об'єктам природи.

Результатом сформованої компетентності є природодоцільна поведінка дитини в різних життєвих ситуаціях і усвідомлення необхідності збереження ресурсів планети й особистої причетності до цього [1].

Участь батьків

Підтримка батьками процесу формування природничо-екологічної поведінки та навичок, орієнтованих на сталий розвиток дитини може відбуватися шляхом:

- надання дитині власного прикладу поведінки в стилі сталого розвитку, прояві відповідального, розумного і виваженого ставлення до розв'язання екологічних проблем;

- виявлення прихильності до прогресивного світового руху за сталий розвиток свого міста, країни, планети;

- ознайомлення дитини та інших членів родини з інформацією про те, як зберігають природні ресурси в нашій країні та інших країнах світу;

- формування у різний спосіб уявлень про екологічні проблеми свого міста, селища;

- демонстрації та поясненні причиново-наслідкових зв'язків всередині природного комплексу, взаємозв'язку всього живого із середовищем, в якому живуть його представники;

- формування в дитини поняття про себе як про жителя планети Земля, від якого також залежить життя всього живого;

- залучення дитини до участі в трудових десантах з висаджування рослин у вашому селищі чи місті, звільненні території від засмічення, наданні прикладу в підтримуванні чистоти вулиць і власного приміщення [1].

Позиція й дії вихователя, що сприяють формуванню природничо-екологічної компетентності дошкільників

Вихователь повинен:

- позбутися стереотипів: людина – цар природи, акцентування уваги на корисних і шкідливих рослинах і тваринах, красивих і некрасивих об'єктах природи; повинен розуміти, що допомога природі має бути зорієнтована на потреби її об'єктів і ґрунтуватися на знаннях біологічних особливостей та антиципації;

- знати й розуміти закони природи, бути прикладом для наслідування, стимулювати самостійність дітей у пізнанні природи, поважати їхнє право на помилку;

- створити еколого-розвивальне середовище в ЗДО, залучивши до цього батьків дошкільнят та представників інших освітніх закладів, організацій, установ міста, району;

- надавати перевагу наочним методам і методам безпосереднього ознайомлення з природою.

- надавати самостійність дитині у виборі об'єкта природи для пізнання чи догляду;

- формувати природничо-екологічну компетентність з позицій комплексного, системного, діяльнісного, інтегрованого підходів і низки принципів відбору змісту, методів і форм організації екологічної освіти;

- у процесі пізнання природи створити такі умови, щоб дитина відчувала себе самостійним дослідником її таємниць;

- не давати знання про природу в готовому вигляді, а стимулювати бажання отримати їх самостійно чи з незначною допомогою дорослого через різноманітні дослідницькі дії в різних видах діяльності;

- зробити батьків своїми партнерами, помічниками у формуванні природничо-екологічної компетентності дітей [1].

3. Місце дисципліни в структурно-логічній схемі підготовки майбутніх вихователів, її обсяг та зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану

Навчальна дисципліна «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників» вивчається у 2 і 3 семестрах. Вона є нормативною і належить до циклу дисциплін професійної підготовки. Обсяг дисципліни 180 годин: 42 години лекційних, 10 годин лабораторних, 38 годин практичних занять та 108 годин самостійної роботи (для студентів денної форми навчання (4 р.н.)) та 26 годин лекційних, 24 години практичних занять та 130 годин самостійної роботи (для студентів скороченого терміну навчання).

Методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників вивчається після дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Педагогіка загальна», «Культура мовлення та виразне читання». Означена дисципліна вивчається паралельно з психологією загальною, методикою формування мовленнєвої компетентності у дошкільників, методами наукових досліджень. Міждисциплінарні зв'язки має з дисциплінами: «Психологія раннього та дошкільного дитинства», «Педагогіка дошкільна зі вступом до спеціальності», «Теорія і методика формування рухової компетентності у дошкільників», «Теорія і методика формування образотворчої компетентності у дошкільників», «Теорія і методика формування сенсорно-пізнавальної компетентності у дошкільників» [2; 3].

4. Зміст і логіка побудови дисципліни

Структура дисципліни представлена такими темами:

Змістова характеристика дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників» та особливості її вивчення.

Теоретико-методологічні основи методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Завдання і зміст формування природничо-екологічної компетентності дошкільників.

Еколого-розвивальне середовище в закладі дошкільної освіти: куточок природи

Ділянка закладу дошкільної освіти як складник еколого-розвивального середовища.

Методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Форми організації ознайомлення з природою й екологічної освіти дошкільників.

Засоби фіксації знань дітей про природу як основи природничо-екологічної компетентності.

Планування і облік роботи з ознайомлення з природою й екологічної освіти дошкільників. Керівництво методичною роботою в дошкільному закладі

5. Форми і методи організації вивчення дисципліни

Реалізація змісту дисципліни передбачає проведення лекційних і практичних занять, а також виконання студентами завдань самостійної роботи, що полягає в опрацюванні поточного лекційного матеріалу й відповідних розділів з обов'язкової та додаткової літератури, виконанні завдань до практичних занять, вивченні питань, що виносяться на самостійне опрацювання. Основними видами лекцій будуть лекції-візуалізації, лекції з елементами дискусії, ретроспективного аналізу. Методи, які використовуватимуться під час проведення практичних занять: інтерактивне й проблемне навчання.

Поточний контроль за самостійною роботою здійснюється в усіх формах аудиторних занять. Підсумковий контроль проводиться у формі заліку й екзамену.

6. Компетентності й уміння, якими оволодівають студенти в процесі вивчення дисципліни

Професійні компетентності, якими оволодівають майбутні бакалаври в процесі вивчення навчальної дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності у дошкільників» [2; 3; 4]:

Загальні компетентності:

КЗ-3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ-4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

КЗ-5. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

КЗ-6. Здатність до міжособистісної взаємодії.

КЗ-7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Спеціальні компетентності:

КС-1. Здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації.

КС-3. Здатність до розвитку допитливості, пізнавальної мотивації, пізнавальних дій у дітей раннього і дошкільного віку.

КС-4. Здатність до формування в дітей раннього і дошкільного віку первинних уявлень про предметне, природне, соціальне довкілля, властивості і відношення предметів; розвитку самосвідомості («Я» дитини і його місце в довкіллі).

КС-8. Здатність до формування в дітей раннього і дошкільного віку навичок екологічно безпечної поведінки і діяльності в побуті, природі й довкіллі.

КС-9. Здатність до розвитку перцептивних, мнемічних процесів, різних форм мислення та свідомості в дітей раннього і дошкільного віку.

КС-13. Здатність до організації і керівництва ігровою (провідною), художньо-мовленнєвою і художньо-продуктивною (образотворча, музична, театральна) діяльністю дітей раннього і дошкільного віку.

КС-18. Здатність знаходити, опрацьовувати потрібну освітню інформацію та застосовувати її в роботі з дітьми, батьками.

КС-19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми, батьками, колегами.

Після вивчення дисципліни студенти мають оволодіти такими **програмними результатами навчання (ПРН) відповідно до ОП:**

ПРН-01. Розуміти і визначати педагогічні умови, закономірності, принципи, мету, завдання, зміст, організаційні форми, методи і засоби, що використовуються в роботі з дітьми від народження до навчання у школі; знаходити типові ознаки і специфіку освітнього процесу.

ПРН-04. Розуміти і визначати особливості провідної – ігрової та інших видів діяльності дітей дошкільного віку, способи їх використання в розвитку, навчанні і вихованні дітей раннього і дошкільного віку.

ПРН-05. Здійснювати взаємодію в роботі закладу дошкільної освіти, сім'ї та школи. Залучати батьків до організації освітнього процесу з дітьми раннього і дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти.

ПРН-07. Планувати освітній процес в закладах дошкільної освіти з урахуванням вікових та індивідуальних можливостей дітей раннього і дошкільного віку, дітей з особливими освітніми потребами та складати прогнози щодо його ефективності.

ПРН-15. Визначати завдання і зміст різних видів діяльності дітей раннього і дошкільного віку на основі програм дошкільної освіти та знань про культурно-історичний досвід українського народу, загальнолюдські культурні та етико-естетичні цінності.

ПРН-16. Проектувати педагогічні заходи із залученням фахівців суміжних галузей, батьків, громадських діячів та ін. для реалізації завдань всебічного розвитку дітей.

ПРН-18. Володіти технологіями організації розвивального предметно-ігрового, природно-екологічного, пізнавального, мовленнєвого середовища в різних групах раннього і дошкільного віку.

ПРН-22. Дотримуватись умов безпеки життєдіяльності дітей раннього і дошкільного віку.

Окрім того, у студентів мають бути сформовані такі результати навчання (РН), зокрема вони повинні знати [2]:

- мету, предмет, завдання і теоретичні засади дисципліни;
- зміст розділів комплексних освітніх програм, які стосуються напряму «Дитина в природному довкіллі»;
- наповнення куточків природи і ділянки ЗДО;
- методи і форми формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників;
- специфіку планування роботи з формування природничо-екологічної компетентності і використання засобів фіксації екологічних знань дошкільників.
- методичку діагностики сформованості природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Студенти повинні вміти:

- аналізувати зміст освітніх програм з напряму «Дитина в природному довкіллі»;
- планувати роботу з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників на кожен день і в перспективі, беручи до уваги різні види і форми планування;
- розробляти конспекти занять, екскурсій, цільових прогулянок, еколого-психологічних тренінгів, хвилинок милування природою, свят, розваг, спостережень, ігор, праці, дослідів, проводити їх, здійснювати самоаналіз;
- оформляти куточки природи, ділянку закладу дошкільної освіти, наповнюючи їх необхідними об'єктами природи, обладнанням і матеріалами;

- використовувати засоби фіксації знань дітей про природу;
- здійснювати діагностику сформованості природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

7. Система контролю й оцінювання рівнів навчальних досягнень студентів у процесі вивчення дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників»

Відповідність шкал оцінювання навчальних досягнень студентів з теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників за ОС «Бакалавр» [2]

Оцінка ECTS	Середньозважений бал, що формує інтервальну шкалу	Сума балів за 100 бальною шкалою	Національна оцінка		
А	4,51-5,00	90-100	5	Зараховано	<p><i>Відмінно</i> – високий рівень володіння теоретичними знаннями й практичними вміннями, зокрема, студент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дає правильні, точні, повні ґрунтовні відповіді, підкріплені прикладами і презентацією власної позиції; - демонструє високий рівень знань в обсязі навчальної програми з теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, які отримав, користуючись основною і допоміжною літературою, зокрема статтями у фахових виданнях; - користується сучасною науковою термінологією; - методично грамотно розв'язує запропоновані завдання; - творчо підходить до виконання завдань; - орієнтується в системі методичних понять, науково правильно їх тлумачить; - вичерпно розкриває актуальні питання Теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, пов'язує їх із суміжними дисциплінами; - володіє сучасними технологіями формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників; - методично грамотно розробляє конспекти занять, екскурсій, цільових прогулянок, дослідів, праці тощо;
	5,00	100			
	4,95	99			
	4,90	98			
	4,85	97			
	4,80	96			
	4,75	95			
	4,70	94			
	4,65	93			
	4,60	92			
	4,55	91			
4,51	90				

				<ul style="list-style-type: none"> - дотримується високої культури писемного професійного мовлення; - виконує всі завдання самостійної роботи вчасно і якісно.
В	4,01-4,50	82-89	4	<p><i>Добре</i> – достатній рівень оволодіння знаннями, навчального матеріалу, вміннями їх практичного впровадження, зокрема, студент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дає відповідь на питання усіх тем дисципліни недостатньо повну, але змістовну, підкріплену прикладами і власними судженнями; - добре володіє теоретичними знаннями з теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, які отримав із основної літератури і деяких фахових видань; - орієнтується в системі методичних понять, але припускається поодиноких несуттєвих помилок у їх тлумаченні; - розкриває окремі актуальні питання методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, пов'язує їх із суміжними дисциплінами; - під час виконання завдань методичного характеру, зокрема розробки конспектів занять, екскурсій, розваг, прогулянок тощо допускає несуттєві помилки; - володіє окремими сучасними технологіями ознайомлення дітей з природою; - виконав не менше як $\frac{3}{4}$ % завдань самостійної роботи.
	4,50	89		
	4,43	88		
	4,36	87		
	4,29	86		
	4,22	85		
	4,15	84		
	4,08	83		
	4,01	82		
С	3,50-4,00	74-81	4	<p><i>Добре</i> – середньо-достатній рівень володіння теоретичним матеріалом та готовності до оперування набутими вміннями й навичками, зокрема, студент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дає відповідь на питання з тем дисципліни недостатньо повну, але іноді підкріплену прикладами і власними судженнями; - добре володіє теоретичними знаннями з теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, які отримав із основної літератури; - орієнтується в системі методичних понять, але припускається поодиноких несуттєвих помилок у їх тлумаченні; - розкриває окремі актуальні питання формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, пов'язує їх із суміжними дисциплінами;
	4,00	81		
	3,90	80		
	3,84	79		
	3,76	78		
	3,67	77		
	3,59	76		
	3,51	75		

	3,50	74		<ul style="list-style-type: none"> - під час виконання завдань методичного характеру, зокрема розробки конспектів занять, екскурсій, розваг, прогулянок тощо допускає несуттєві помилки; - виконав не менше як $\frac{3}{4}$ % завдань самостійної роботи.
D	2,83-3,43	64-73	3	<p><i>Задовільно</i> – середній рівень володіння теоретичними знаннями, практичними вміннями й навичками, зокрема, студент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дає недостатньо повну відповідь на основні питання курсу; - презентує поверхове викладення матеріалу з основних тем методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників; - ключові питання розкриває неповно, в основному презентує матеріал основного посібника або ж конспект лекції; - помиляється у визначенні базових методичних понять; - не знайомий із сучасними технологіями, які застосовуються у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників та їх використанням в практиці роботи дошкільних закладів; - не наводить прикладів; - допускає суттєві помилки у розв'язанні конкретних методичних завдань; - не користується науковою термінологією; - відсутній творчий підхід у вирішенні завдань методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників; - володіє низькою культурою усного і писемного мовлення; - не виконує більш як половини завдань самостійної роботи; - під час розробки конспектів занять, екскурсій, прогулянок, ігор, праці, дослідів допускає грубі методичні помилки, - не вміє грамотно проаналізувати зміст програм, який стосується формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.
	3,43	73		
	3,36	72		
	3,29	71		
	3,22	70		
	3,15	69		
	3,07	68		
	3,01	67		
	3,00	66		
	2,92	65		
2,83	64			
E	2,51-2,75	60-63	3	<p><i>Задовільно</i> – рівень володіння теоретичним матеріалом, практичними вміннями й навичками визначається нижче середнього, зокрема, студент:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дає недостатньо повну відповідь на основні питання дисципліни;

	2,75	63			<ul style="list-style-type: none"> - презентує незнання матеріалу з основних тем методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників; - ключові питання розкриває неповно, в основному презентує конспект лекції; - помиляється у визначенні базових методичних понять; - не знайомий із сучасними технологіями, які застосовуються у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників та їх використанням в практиці роботи дошкільних закладів; - не наводить прикладів; - допускає суттєві помилки у розв'язанні конкретних методичних завдань; - не користується науковою термінологією; - відсутній творчий підхід у вирішенні завдань ознайомлення дітей з природою; - володіє низькою культурою усного і писемного мовлення; - не виконує більш як половини завдань самостійної роботи; - під час розробки конспектів занять, екскурсій, прогулянок, ігор, праці, дослідів допускає грубі методичні помилки, - не вміє грамотно проаналізувати зміст програм, який стосується формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.
	2,67	62			
	2,59	61			
	2,51	60			
FX	2,00-2,5	35-59	2	не зараховано	<p><i>Незадовільно</i> – низький рівень володіння навчальним матеріалом: студент ключові питання розкриває неповно, користується при цьому інформацією з основних літературних джерел чи конспекту; помиляється у визначенні методичних понять, а більшості визначень не знає; не знайомий із сучасними технологіями, які застосовуються у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників та їх використанням в практиці роботи дошкільних закладів; допускає суттєві помилки у розв'язанні конкретних методичних завдань, складанні конспектів занять, екскурсій, прогулянок тощо; не користується науковою термінологією; відсутній творчий підхід у вирішенні практичних завдань формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників; непослідовно викладає теоретичний матеріал, не наводить потрібних прикладів, допускає багато помилок; не вміє грамотно розробити</p>

				конспект заняття чи іншої форми роботи з дітьми за визначеною темою; не спроможний опанувати практичні вміння без додаткових занять з дисципліни.
F	0,00-1,99	1-34	2	<i>Незадовільно</i> – низький рівень знань із дисципліни, відсутність практичних умінь і навичок, що є підставою для повторного вивчення дисципліни: студент володіє низькою культурою усного мовлення; не наводить прикладів; не виконує більш як половини завдань самостійної роботи; виявляє незнання більшої частини матеріалу питання чи конкретної теми в цілому з теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Відповідність шкал оцінювання (національної та європейської (ECTS) [2]

Оцінка ECTS	Середньозважений бал, що формує інтервальну шкалу	Національна оцінка	
1	2	3	
A	4,51-5,00	5	<i>Відмінно</i> – високий рівень володіння теоретичними знаннями й практичними вміннями
B	4,01-4,50	4	<i>Добре</i> – достатній рівень оволодіння знаннями навчального матеріалу, вміннями їх практичного впровадження
C	3,50-4,00	4	<i>Добре</i> – середньо-достатній рівень володіння теоретичним матеріалом та готовності до оперування набутими вміннями й навичками
D	2,83-3,43	3	<i>Задовільно</i> – середній рівень володіння теоретичними знаннями, практичними вміннями й навичками
E	2,51-2,75	3	<i>Задовільно</i> – рівень володіння теоретичним матеріалом, практичними вміннями й навичками визначається нижче середнього
FX	2,00-2,50	2	<i>Незадовільно</i> – низький рівень володіння навчальним матеріалом, студент не спроможний опанувати практичні вміння без додаткових занять з дисципліни
F	0,00-1,99	2	<i>Незадовільно</i> – низький рівень знань із дисципліни, відсутність практичних умінь і навичок, що є підставою для повторного вивчення дисципліни

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть предмет і завдання дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників».

2. Дайте визначення поняття «природничо-екологічна компетентність дошкільника». Назвіть її компоненти.

3. Назвіть форми і методи організації вивчення дисципліни.

4. Які основні критерії використовуються в процесі оцінювання викладачем навчальних досягнень здобувачів освіти під час вивчення дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників»?

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТЕОРІЇ І МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ

План

1. Методологічні основи навчальної дисципліни.
2. Зв'язок теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників з іншими дисциплінами.
3. Дослідження проблем екологічної освіти дітей дошкільного віку.

Література основна:

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
3. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / За заг. ред. А.Є.Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
4. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К., 1993. 344 с.

додаткова:

5. Загородня Л.П. Діти, квіти та жуки, або Як ознайомити дошкільників із природним довкіллям. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. №7. С.4–9 .
6. Загородня Л.П. Дитина в природному довкіллі. Впроваджуємо оновлений БКДО. *Дошкільне виховання*. 2021. №6. С.3-9.

7. Тулайдан В. Основи науково-педагогічних досліджень. Навчальний посібник. Ужгород. 2017. 105 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/19959/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C.pdf>

8. Мальська Марта, Паньків Наталія. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 226 с. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Osnovy-naukovykh-doslidzhen-Pan-kiv-Malska.pdf>

1. Методологічні основи навчальної дисципліни

У процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників вихователі беруть до уваги важливе положення філософії по те, що *природа, яка нас оточує, існує об'єктивно, тобто не залежно від нашої свідомості. Розвиток її здійснюється за власними законами* [4].

Основні закони досить просто сформулював американський учений Баррі Коммонер: 1-й – «Все пов'язано з усім»; 2-й – «Все куди-небудь дівається»; 3-й – «Все чого-небудь варте»; 4-й – «Природа знає краще». Перший закон дозволяє сприймати природу як складну систему, в якій процеси, явища й об'єкти тісно пов'язані між собою і залежать один від одного (наприклад, певні види тварин пов'язані з конкретними видами рослин, а сезонні зміни викликані кількістю тепла і світла, що отримує Земля в певну пору року в якійсь її частині). Усвідомлення цього взаємозв'язку уможливорює розуміння того, як природа здійснює регулювання кількості тих чи інших об'єктів, якими є пристосувальні механізми до сезонних змін (наприклад, настає зима і заєць-біляк змінює колір шерсті на білий). Другий закон пояснює процеси перетворення об'єктів природи (наприклад, опале листя – в гумус). Він дозволяє зрозуміти, що в природі ніщо нізвідки не береться й нікуди не зникає, а проходить стадії перетворення, переходу з однієї молекулярної форми в іншу. Третій закон акцентує увагу на самоцінності кожного об'єкта природи, оскільки він виконує важливі функції (наприклад, міль переробляє шерсть загиблих тварин, а тільки юкова міль

запилює юку). Він вчить цінувати кожен живий об'єкт природи, не зважаючи на те, знаємо ми про його роль в складній системі природи чи ні. Четвертий закон пояснює ситуації, які, на перший погляд, з позиції людської моралі, гуманності здаються незбагненними (наприклад, пташеня зозулі звичайної виштовхує із гнізда дитинчат мухоловки). У цьому випадку для природи важливіше, щоб вижило пташеня зозулі. Знання останнього закону убезпечує людину від необдуманих дій – повернення пташенят, які випали, в гніздо і, як наслідок, загибелі всіх його мешканців, адже птахи-батьки можуть залишити гніздо [3].

Зрозуміти особливості предметів і явищ природи можна лише за умов вивчення їх у безпосередніх взаємозв'язках і на основі узагальнень. Тільки врахування діалектичних процесів у природі, в тому числі в житті живих організмів, дає змогу зрозуміти явища, що відбуваються у природі [3].

Філософія розглядає природу у постійному русі і розвитку. Розвиток відбувається завдяки, суперечностям властивим предметам природи, вони лежать в основі єдності організму й умов життя, обміну речовин тощо [4].

Розвиток природи, як і суспільства, підпорядковується важливим законам діалектики: переходу кількісних змін у якісні, запереченню заперечень та боротьбі протилежностей.

Закони діалектики: перехід кількісних змін у якісні (пояснює, як відбувається розвиток об'єктів природи, системи), заперечення заперечень (пояснює, де знаходиться джерело розвитку об'єктів природи чи системи, його рушійна сила), боротьба протилежностей (пояснює, куди і на що спрямований розвиток об'єкта чи системи).

Важливим положенням філософії є положення про можливості пізнання людиною природи як на емпіричному, так і на теоретичному рівні. Через відчуття людина, пізнаючи природу, усвідомлює її зв'язки та закони. Лише через пізнання природи можливе врахування її законів, раціональне використання природних багатств, здійснення заходів з охорони і збереження її ресурсів [4].

Основні закони та положення філософії дають змогу зрозуміти основні закономірності процесу навчання і виховання: нерозривний зв'язок між навчанням, вихованням маленької дитини і її розвитком. Біологічні передумови є важливим фактором повноцінного психічного розвитку дитини, проте дозрівання психічних процесів не визначає змісту цього розвитку. Саме соціальне середовище, навчання і виховання є умовою фізичного і психічного розвитку дитини. Управління цим розвитком відбувається в процесі діяльності (ігрової, навчальної, трудової) і залежить від її умов і характеру.

Отже, методологічну основу методики складають чотири закони природи, три універсальні закони та три положення діалектики.

2. Зв'язок теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників з іншими дисциплінами

Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників має зв'язки з біологічними і психолого-педагогічними науками. Основою ознайомлення дошкільників з природою, що є базою для формування природничо-екологічної компетентності, є природа рідного краю, яка передбачає знання географії, ботаніки, зоології, фенології, екології. Лише оволодіння цими знаннями створює надійний фундамент для формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Надзвичайно тісні зв'язки теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників з психолого-педагогічними науками, насамперед, з психологією дитячою. В освітній роботі з маленькими дітьми дуже важливо враховувати їхні психологічні особливості, зокрема розвиток психічних пізнавальних процесів – сприймання, мислення, пам'яті, уваги, мовлення. Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників опирається на основне положення психології про розвиток дитини як явище соціальне, на провідну роль навчання і виховання. Вікові закономірності розвитку дітей

ураховуються вихователями під час відбору знань про природу, а особливості перебігу в них психічних процесів – під час добору форм, методів і прийомів формування природничо-екологічної компетентності.

Тісний зв'язок теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників з педагогікою дошкільною виявляється передусім у використанні загальних положень дошкільної дидактики, яка вивчає принципи, методи, форми виховання і навчання, що застосовуються під час формування природничо-екологічної компетентності в дітей. У цьому процесі в комплексі вирішуються завдання розумового, сенсорного, морального, естетичного, фізичного, національно-патріотичного виховання дошкільників. Використовуються методи і засоби відповідно до специфіки природознавчого матеріалу. Одночасно теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників збагачує педагогіку дошкільну, виявляючи раціональні шляхи, методи, засоби в процесі екологічної освіти дітей дошкільного віку.

Вирішення завдань розвитку мови дітей (збагачення словника, розвиток зв'язного мовлення тощо), використання спільних методів для цієї роботи сприяють тісному зв'язку теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників з методикою формування мовленнєвої компетентності в дітей дошкільного віку.

Зв'язок з іншими методиками («Теорія і методика формування рухової компетентності у дошкільників», «Теорія і методика формування образотворчої компетентності у дошкільників», «Теорія і методика формування сенсорно-пізнавальної компетентності у дошкільників», «Теорія і методика музичного виховання») виявляється у тому, що малювання, ліплення, аплікація є засобами фіксації знань дітей про природу, а в музиці, таночках, рухливих іграх відображаються набуті дітьми знання про звуки природи, рухи тварин, особливості перебігу явищ природи тощо, у процесі спостережень за об'єктами природи дитина засвоює сенсорні еталони (колір, форма, величина), вчиться рахувати, орієнтуватися у просторі. Теорія і

методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників у комплексі з іншими методиками складають основу освітньої роботи в дошкільному закладі.

Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників пов'язана також з історією дошкільної педагогіки. Вона увібрала в себе прогресивні ідеї зарубіжних і вітчизняних педагогів минулого і сучасності щодо використання природи у вихованні особистості. Отже, теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників розвивається у тісній єдності й взаємозв'язку з іншими дисциплінами.

3. Дослідження проблем екологічної освіти дітей дошкільного віку

Розвиток теорії і методики формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників пов'язаний з науковими дослідженнями різних аспектів екологічної освіти дітей дошкільного віку. Для їхнього проведення застосовують низку методів, основними з яких є спостереження, бесіда, анкетування, педагогічний експеримент, математично-статистичні методи, аналіз психолого-педагогічної літератури та досвіду вихователів, вивчення документації.

Педагогічний експеримент є провідним методом досліджень [7; 8]. Він спрямований на вдосконалення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти й екологічного виховання зокрема. Перед початком експерименту визначається проблема дослідження, її предмет, об'єкт та мета, висувається гіпотеза – науково обґрунтоване передбачення ефективності тієї чи іншої новації. На основі гіпотези визначаються конкретні завдання дослідження, методи дослідження, а також готуються матеріали, потрібні для проведення досліджень. Для проведення експерименту добирається дві групи дітей (експериментальна і контрольна) приблизно рівні за рівнем розвитку. За допомогою експериментальних груп перевіряється ефективність новацій, а в контрольних групах навчання здійснюється без змін. Під час порівняння

даних двох груп визначають ефективність впливу на дошкільників тих чи інших педагогічних факторів. Широке застосування знаходять математичні і статистичні методи, що дозволяють на основі розрахунків і статистичних даних виявити і пояснити складні взаємозв'язки педагогічних явищ.

У педагогічному експерименті виділяють три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

Констатувальний етап

Метою констатувального етапу експерименту є з'ясувати стан об'єкта, що досліджується, в цілому чи окремого його аспекту. Наприклад, якщо темою курсової роботи є «Формування природничо-екологічної компетентності в дітей 6-го року життя засобами казок природничого змісту», то на констатувальному етапі необхідно виявити рівень сформованості природничо-екологічної компетентності в старших дошкільників.

На констатувальному етапі досліднику необхідно: 1) на основі аналізу психолого-педагогічної літератури і практики дошкільного виховання розробити показники рівнів сформованості природничо-екологічної компетентності в дітей 6-го року життя; 2) вибрати базу дослідження – ЗДО і групи (експериментальну і контрольну) по 15 осіб у кожній; 3) дібрати методи, з допомогою яких буде можливо виявляти рівень наявних екологічних знань у дітей; 4) розробити графік відвідування ЗДО і проведення обстеження дітей; 5) провести обстеження відповідно до розробленого графіка; 6) здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих результатів; 7) оформити отримані результати текстово і графічно; 8) зробити висновки.

Формувальний етап

Метою формувального етапу експерименту є розроблення власної системи роботи та її апробація за участю дітей експериментальної групи. У розрізі досліджуваної теми «Формування природничо-екологічної компетентності в дітей 6-го року життя засобами казок природничого змісту»

необхідно передовсім дібрати казки природничого змісту і скласти перспективний план їх читання, у якому слід вказати назву казки, автора (якщо є) мету читання і час (перша половина дня чи друга). Також у плані можна відобразити і роботу, яка передувала читанню казки: спостереження, досліди, моделювання, праця в природі тощо, і засоби фіксації знань у дітей змісту казок: малювання, ліплення, аплікація, розвага, наприклад, на тему «Сторінками улюблених казок». Перспективний план має відображати дидактичні принципи і логіку добору казок, системність у їх використанні, про що обов'язково зазначає дослідник. Після опису перспективного плану подаються кілька (2-3) розгорнутих конспектів занять з читання дошкільнятам казки. Решта конспектів занять вміщуються у додатку, а в тексті робиться покликання на нього. Після наведених для прикладу конспектів здійснюється короткий аналіз того як сприймали діти казки, які із них видалися їм найбільш цікавими. Якрім того, зазначаються корективи, які, можливо, необхідно було внести в перспективний план роботи під час експерименту. У кінці опису формувального етапу дослідник дає методичні рекомендації вихователям щодо використання його системи роботи і робить невеликий висновок.

Для проведення наукового дослідження на рівні курсової роботи формувальний експеримент повинен тривати від 1,5 до 2-х місяців.

Контрольний етап

Метою контрольного етапу експерименту є проведення повторного зрізу (обстеження) вихованців контрольної та експериментальної груп задля виявлення ефективності запропонованої системи роботи і підтвердження важливих положень гіпотези.

Обов'язковою вимогою до проведення контрольного етапу експерименту є використання тих методів і методик, які були застосовані дослідником на констатувальному етапі експерименту. Їх заміна іншими не допускається, оскільки отримані таким чином результати не можуть бути достовірними і засвідчувати правильність гіпотези та ефективність

проведеної роботи. Проте це не означає, що дослідник ще раз переписує питання бесід, анкет, завдання дидактичних ігор. Він лише робить посилання на відповідні додатки, або ж на констатувальний етап в цілому.

Що ж стосується аналізу отриманих даних, то він має бути кількісним і якісним, а отримані дані слід занести до таблиць, графіків і діаграм. Дослідник порівнює і оцінює показники рівнів екологічних знань дітей контрольної та експериментальної груп після проведеної роботи. На цьому етапі краще використати комбіновані таблиці і порівняльні стовпчикові діаграми. Контрольний етап експерименту теж закінчується невеликим висновком.

Наслідком експерименту є загальні висновки і практичні рекомендації, які широко апробовуються в педагогічній діяльності.

Рекомендації, які дає дослідник вихователям, повинні стосуватися проведеної ним роботи. Основне їхнє призначення - полегшити використання розробленої дослідником системи роботи іншими вихователями. Тому рекомендації мають бути точними, зрозумілими, методично грамотними.

Висновки до практичного розділу повинні віддзеркалювати основні етапи проведення педагогічного експерименту, перелік діагностичного інструментарію, сутність пропонованої системи роботи, умовивід щодо її ефективності, підтверджений статистичними даними.

Запитання для самоперевірки

1. Що є методологічною основою навчальної дисципліни «Теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників»?

2. З якими дисциплінами пов'язана теорія і методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників?

3. У скільки етапів проводиться дослідження з проблеми екологічної освіти дітей дошкільного віку?

4. Які методи використовуються на кожному з етапів дослідження?

ЗАВДАННЯ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ Й ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

План

1. Розумове виховання дошкільників засобами природи.
2. Моральне виховання дітей дошкільного віку в процесі ознайомлення з природою.
3. Естетичне виховання дошкільників у процесі ознайомлення з природою.
4. Фізичне виховання дітей дошкільного віку засобами природи.

Література

сновна:

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
3. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К., 1993. 344 с.

додаткова:

4. Методика ознайомлення дітей з природою: Хрестоматія / Укладач Н.М. Горопаха. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. (дата звернення: 08.09.2021).
6. Дитина. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / кер. проєкту Огнев'юк В.О.; наук. ред. Г.В. Беленька, М.А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київський ун-т. ім. Грінченка, 2020. 419 с.
7. Стежки у Всесвіт. Комплексна освітня програма для дітей раннього і передшкільного віку / наук. кер. К. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2020. 224 с.
8. Богініч О.Л., Беленька Г.В. Природа і рух. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Під загальною редакцією С.Чередниченко. К.: Кобза, 2003. 192 с.
9. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: підручник. 3-тє вид., випр. К.: «Академвидав», 2018. 448 с.

10. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) У 2 частинах / Аксьонова О.П. та ін.; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР–Україна», 2019. 488 с.

11. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 264 с.

1. Розумове виховання дошкільників засобами природи

Природа є важливим фактором всебічного розвитку особистості, а тому процес формування природничо-екологічної компетентності передбачає реалізацію завдань розумового, морального, естетичного, фізичного, національно-патріотичного виховання.

Розумове виховання - систематичний, цілеспрямований вплив дорослих на розумовий розвиток дитини з метою формування системи знань про навколишній світ, розвитку пізнавальної діяльності, здатності до самотійного пізнання [7, с. 189].

У процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників вирішуються такі завдання розумового виховання:

1. Формування в дітей системи реалістичних уявлень про навколишній світ і природу, зокрема.
2. Розвиток психічних пізнавальних процесів.
3. Формування знань про сенсорні еталони, вдосконалення перцептивних дій.
4. Розвиток розумових здібностей, пізнавальних інтересів, допитливості та спостережливості.

Формування системи реалістичних знань про природу є одним із найважливіших завдань розумового виховання й формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників. Знання відіграють вирішальну роль у формуванні особистості, її розвитку, ставленні до навколишнього середовища, тому вирішення цього завдання має розглядатися як нейтральне, від якого залежить реалізація інших завдань, таких, як розвиток психічних пізнавальних процесів.

У дошкільному віці, відповідно до Базового компонента дошкільної освіти [5], комплексних і парціальних освітніх програм для закладів дошкільної освіти [6; 7; 8; 10; 11], у дітей формуються різноманітні знання про живі й неживі об'єкти природи, її явища, взаємозв'язки між ними, працю людей у природі, природоохоронну діяльність. У цьому процесі важливо сформувати у дітей системні знання. Системні знання – це знання, об'єднані навколо центральної залежності в природі. Такою глобальною залежністю у природі є залежність організмів від умов існування. У багатьох випадках у природі вона виявляється так, що легко сприймається дітьми, наприклад, неполита рослина втрачає тургор, листки її поникають, тобто пристосованість організмів до певного середовища пов'язана з задоволенням їхніх найважливіших життєвих потреб у повітрі, теплі, світлі, воді, поживних речовинах і це є їхньою невід'ємною властивістю, потрібною передумовою збереження життя [3]. Взаємозв'язок тварин із середовищем має певну варіативність. Дошкільникам важливо дати загальну картину пристосувань тварини до умов навколишнього середовища, розкрити їхні основні, суттєві і разом з тим яскраво виражені особливості у зовнішній будові (форма тіла, покрив, характер кінцівок тощо), у способі життя (пересування, живлення, захист тощо) [3].

Оволодіння системними знаннями, як засвідчують психолого-педагогічні дослідження (Г. Беленька, Н. Лисенко, З. Плохій та ін.), – це встановлення об'єктивних зв'язків між предметами і явищами навколишнього світу, серед яких провідними є причинно-наслідкові. Саме встановлення таких зв'язків і характеризує рівень дитячого мислення.

Проведені дослідження доводять, що формування систематизованих знань відповідає внутрішнім потребам дошкільників. Ще І. Сеченов відзначав, що дитина у 3–4 роки знає властивості багатьох предметів, багато що правильно класифікує і навіть тлумачить деякі явища в тому самому напрямі, що в дорослих називається причиновими зв'язками. Ці ж тенденції були помічені Л. Виготським, який відзначає, що діти дошкільного віку самі

будують теорії про походження тварин, про народження дітей тощо, а це означає, що в дошкільників є тенденція не тільки зрозуміти окремі факти, але й зробити деякі узагальнення [3].

Психолого-педагогічні дослідження показали, що дошкільники можуть зрозуміти причини деяких простих явищ і здатні до елементарних логічних суджень у тому випадку, коли перед ними поставлене цікаве і зрозуміле завдання і вони можуть спиратися на спостереження яскравих проявів залежності, або можуть пізнати її в процесі активної практичної діяльності.

Формування системи знань має здійснюватися на основі нагромадження конкретних реалістичних уявлень у процесі спостережень за явищами і об'єктами природи, під час праці, дослідів, ігор природничого змісту. В усіх дослідженнях, присвячених питанням узагальнень, підкреслюються залежність успішності узагальнень від обсягу і характеру конкретних фактичних знань. Отже, формування системи узагальнених знань вимагає ознайомлення дошкільників із різноманітністю природних явищ, нагромадження фонду знань про часткові, зовнішні якості і зв'язки і залежності, що сприятиме досягненню дітьми відповідного рівня розумового розвитку [3].

Розвиток психічних пізнавальних процесів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви, уваги, мовлення у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дітей.

Пізнання дошкільниками явищ росту і розвитку в рослинному і тваринному світі має виняткове значення для розвитку сприйняття в них і формування образного відображення дійсності. Але розвиток відбувається лише за умови, якщо ознайомлення з мінливими живими об'єктами природи організоване таким чином, що діти можуть послідовно й систематично спостерігати за цими об'єктами. У цьому випадку в них формується загальне уявлення про розвиток, що дозволяє надалі добре засвоїти і вербальні знання про подібні явища. Несистематичні спостереження за об'єктами, що

розвиваються, призводять до утворення розрізнених уявлень і не здатні розкрити самого процесу розвитку [3, с. 46].

Вся робота з формування в дошкільників реалістичних уявлень про об'єкти і явища природи, має ґрунтуватися на методах безпосереднього ознайомлення з природою спостереженнях, праці, дослідах.

Завдання вихователя – показувати і пояснювати дітям природу такою, якою вона є, щоб поступове нагромадження фактів підводило їх до того, що причини всіх явищ у природі знаходяться в ній самій. Так, поява з-під снігу проліска, виліт гарного метелика кропив'янки теплого березневого дня не викличе в дітей неправильної думки про те, що вони нізвідки взялися, якщо вихователь ознайомить дітей з тим, що в ранньовесняних квітів поживні речовини ще з літа відкладаються у цибулинках, кореневищах, бульбочках, унаслідок чого вони рано зацвітають. Про те, як готуються до зими і зимують комахи, діти дізнаються зі спостережень, оглядаючи кору дерев, листя, гілки – місця зимівлі комах, їхні яйця та личинки. Знання, здобуті дітьми під час спостережень і доповнені розповідями вихователя, допоможуть їм переконатися у природності цих явищ.

Багатий матеріал для формування уявлень про рух у природі дають спостереження за сезонними змінами, в процесі яких на численних фактах діти переконуються у зв'язках і залежностях, що існують між явищами в природі. Наприклад, восени сонце менше зігріває землю, стає прохолодніше, немає умов для розвитку рослин, тому листя жовкне, опадає, зі зникненням квітучих рослин – зникають комахи, що живляться від них. Зменшення чисельності комах є причиною відльоту багатьох комахоїдних птахів.

Ознайомлення дітей з багатьма об'єктами природи дає змогу показати різноманітність і єдність у природі. Наприклад, у процесі ознайомлення з овочевими рослинами діти дізнаються про їхню будову і одночасно про те, що всі рослини відрізняються між собою, окремі їхні органи також різко відмінні, наприклад, веретеноподібний коренеплід у моркви, ріпоподібний – у буряка і мичкувате коріння в цибулі.

Дошкільників цікавить роль людини у природі, яку вони, як правило, перебільшують. Так, у дослідженні Т. Ковальчук старшим дошкільникам пропонувалося відповісти на питання: чи може людина зробити так, щоб на ялинці росли вишні. Вісімдесят відсотків дітей відповіли, що може. Отже, завдання вихователя полягає в тому, щоб на доступних дітям фактах показати перетворюючу силу людини (порівняти плоди диких яблунь, груш з культурними), але одночасно підкреслити, що людина не все може зробити, бо існують закони природи, які треба знати і не можна порушувати [3].

Вихователям варто пам'ятати про особливість дошкільників, яка яскраво проявляється в процесі формування знань про природу, а саме – схильність до антропоморфізму (перенесення властивих людині рис, особливостей на сили природи, рослини, тварин), що формується під впливом казок, розповідей дорослих, які переносять світ своїх відчуттів, суджень на поведінку тварин. Н. Яришева радить у молодшому дошкільному віці цю особливість світосприйняття використовувати для виховання гуманних почуттів, співчуття, поступово формуючи в дітей реалістичні знання про природні об'єкти, виховуючи розумне і бережливе ставлення до них.

Розвиток мислення і мови в процесі формування природничо-екологічної компетентості є одним із важливих завдань. Природа дає багатий матеріал для розвитку мислення і мови. Завдання вихователя полягає в тому, щоб максимально використати можливості повсякденних прогулянок, цільових прогулянок і екскурсій для розвитку мовлення дитини – збагачення активного словника, розвитку монологічного і діалогічного мовлення.

Багатство природи, її різноманітність, діяльність дітей у природі створює можливості для розвитку словника дітей. Він поповнюється не тільки іменниками – назвами найбільш поширених рослин, тварин, частин їхнього тіла, але й великою кількістю дієслів, що передають різноманітні способи руху (стрибають, повзають, плывуть тощо). Ще більш цінним є те, що в процесі ознайомлення з природою є чудові можливості для введення у

словник дітей прикметників, що надають мові барвистості, образності. Наприклад, лише визначаючи з дітьми стан неба, можна використати такі прикметники: високе, прозоре, голубе, синє, чисте, вимите, привітне, низьке, сіре, похмуре, непривітне, не менше можливостей для введення у словник прикметників під час розглядання з дітьми рослин, тварин. Надзвичайно цінним є те, що введення нових слів у словник відбувається в процесі безпосереднього сприймання дітьми об'єкта чи явища природи.

Сприятливі можливості у процесі ознайомлення з природою створюються і для вирішення інших завдань розвитку мови: формування розмовної мови, навчання розповіданню та інших, адже в процесі спостережень, праці, ігор діти обмінюються думками, спілкуючись між собою. Результати спостережень досить часто оформляються як розповіді про те, що діти бачили цікавого, їх знайомлять з дитячою природознавчою літературою.

У єдності з мовою розвивається мислення дітей. Вони пізнають не лише зовнішні властивості об'єктів природи, але й встановлюють їхні найпростіші зв'язки, залежності, причини змін. Керівна роль вихователя під час цього полягає в тому, щоб на доступних дитячому розумінню фактах підвести їх до встановлення зв'язків у природі. Наприклад, на квітучі рослини прилітають за нектаром і пилком комахи – метелики, бджілки, джмелі. Насіння, яке висадили на грядці навесні, внаслідок поливу і тепла, яке дарує сонечко, проростає і розвивається з часом у дорослу рослину.

У процесі пізнання дошкільниками взаємозв'язків і залежностей, які існують у світі природи (пізнання закону природи – все пов'язано з усім), розвиваються операції мислення – аналіз, синтез, порівняння.

Нагромадження уявлень дітей про різноманітність тварин, рослин дає змогу формувати в них поняття про групи свійських і диких тварин, родини культурних і дикорослих рослин.

Багатство барв, кольорів, форм, запахів, звуків у природі створює величезні можливості для формування знань про сенсорні еталони і

вправляння в перцептивних діях. Під час спостережень, праці, дослідів, ігор з природними матеріалами вихователь звертає увагу на колір, величину, форму об'єктів природи, вчить на дотик, смак, за звуком впізнавати і диференціювати їх. Так, розглядаючи кімнатні рослини, вихователь зазначає, що у фіалки листя кругле, по краях вирізане маленькими півколами, у сансів'єри листя довге, вузьке, на кінці загострене. Збираючи з дітьми восени плоди каштана і дуба, вихователь пропонує показати великі і маленькі плоди дерев.

Під час ознайомлення з природою є велика можливість для розвитку дотикового аналізатора, розрізнення і порівняння гладенької і зморшкуватої горошини, м'якого молодого листка і цупкішого старого, гладенького листка кульбаби і покритого волосинками мати-й-мачухи, сприяють розвиткові здатності більш точно розрізняти предмети на дотик.

Спостереження у природі цінні для розвитку в дітей уміння розрізняти форму, величину, орієнтуватися у просторі. Виділення характерних ознак в умовах варіювання типової форми сприяє розвитку обстежуваних дій, кращому засвоєнню суспільно вироблених еталонів.

Природа багата звуками, запахами. Навчаючи дітей вслуховуватися у шум вітру, дзижчання бджоли, співи птахів, вдихати аромат квітучих рослин, своєрідні пахощі овочевих рослин, вихователь наповнює дітей чуттєвими образами, розвиває слухову увагу, навчає розрізняти звуки, запахи.

Важливим завданням розумового виховання в процесі ознайомлення з природою є розвиток пізнавальних інтересів і спостережливості.

Сучасний етап розвитку нашого суспільства висуває досить високі вимоги до творчого потенціалу особистості, а така особистість характеризується високим рівнем розвитку пізнавальних інтересів. Психологічні дослідження свідчать про винятково важливе значення розвитку пізнавальних інтересів у підготовці дітей до школи. Пізнавальні інтереси розглядаються ними як важливий і гуманний мотив навчальної діяльності: дитина має навчатися тому, що їй цікаво, дізнаватися про

різноманітні явища природи і суспільного життя, а не тому, що цього вимагають дорослі.

Показником наявності пізнавального інтересу в дитини є різноманітні запитання, зокрема й про природу, наприклад, «Чому сходить Сонце?», «Куди вдень зникає Місяць?», «Чому трава зелена?», «Чому зайчик стрибає, а лисичка бігає?» і багато інших. Якщо цілеспрямовано не розвивати пізнавальний інтерес – він згасає, тому вихователям дуже важливо розвивати його з раннього віку. Психолого-педагогічні дослідження доводять, що рушійною силою у розвитку пізнавальних інтересів дітей є знання. Чим більше дитина знає, тим більше вона хоче знати. Важливе значення має новизна знань і поступовість їх подачі дітям з урахуванням вікових особливостей. Якщо це не враховується, пізнавальні потреби згасають, діти втрачають інтерес до процесу отримання інформації і перетворення її у знання.

Особливе значення в розвитку пізнавальних інтересів, як показали дослідження, мають такі знання, які розкривають зв'язки і залежності між природними об'єктами, доступні безпосередньому сприйманню дітей. На думку Г. Беленької, Н. Лисенко, З. Плохій, Н. Яришевої у цьому важливу роль відіграє пошукова діяльність дошкільників, під час якої, через безпосереднє сприймання об'єкта діти пізнають його властивості та зв'язки і залежності у природі.

Природа має величезні можливості для розвитку пізнавальних інтересів дітей дошкільного віку, адже має різноманітні види рослин, тварин, спостерігаючи за якими діти щоденно отримують нову інформацію, яка стимулює розвиток їхньої пізнавальної активності.

Розвиток розумових здібностей, пізнавальних інтересів, допитливості та спостережливості.

Одним із завдань розумового виховання в процесі ознайомлення з природою є розвиток у дітей спостережливості – сукупності особистих якостей і здібностей людини, які, з одного боку, передбачають уміння бачити

предмети і явища в усьому багатстві їхніх характерних ознак, з іншого боку, виділяють суттєві ознаки і зв'язки, правильно розпізнають типові риси у явищах, швидко орієнтуються в ситуації. Низка психолого-педагогічних досліджень доводить, що спостережливість як якість особистості не формується спонтанно, потрібно організовувати систематичні спостереження за об'єктами і явищами природи, починаючи з трирічного віку. Отже, забезпечуючи живий і систематичний контакт дітей з природою через спостереження, дослідження, працю в природі, ігри природничого змісту можливо якісно зреалізувати в комплексі завдання розумового виховання.

2. Моральне виховання дітей дошкільного віку в процесі ознайомлення з природою

Моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки [9, с. 214].

Завдання морального виховання:

1. Формування моральної свідомості (уявлень про моральні норми).

У дошкільному віці в процесі спілкування дитини з природою формуються елементарні уявлення про мораль, судження про те, що добре і що погано, що можна робити і чого слід уникати. У цьому процесі дитина вчиться правильно оцінювати вчинки, обирати адекватну до ситуації форму поведінки, усвідомлювати свої дії. Наприклад, робити штучні гніздівлі і годівнички для птахів, підгодовувати їх взимку, насаджувати дерева – це добре, а галасувати в лісі, ламати гілки дерев, викидати сміття на березі водойми чи на лісовій галявині, руйнувати мурашники, давити комах – це погано. Оцінювання вчинків відбувається за способом їх здійснення (як вчинив), результатами (які наслідки вчинку) і мотивами (чому так вчинив).

У цьому процесі важливим є виховання у дітей антиципації – *здатності особистості з високою вірогідністю передбачати перебіг подій, прогнозувати розвиток ситуації та власні реакції на них, діяти з часопросторовим передбаченням*. Наприклад, якщо я зірву на галявині всі квіти, то чим будуть харчуватися метелики, бджоли, джмелі? У дошкільника прогностичність обмежується вмінням оцінювати деякі щоденні дії по відношенню до навколишнього природного середовища, стримувати свої бажання, якщо вони можуть завдати шкоду природі.

Процес засвоєння моральних норм дошкільниками відбувається за три етапи. Перший етап – полягає у тому, що людина має уявлення про моральну норму, другий – це поєднання знань про те, що потребує моральна норма, і знаннями того, чому її треба виконувати. Забезпечити виконання моральної норми може лише третій етап засвоєння, коли знання моральної норми перетворюється у переконання, саме цей етап найбільшою, мірою пов'язаний з діяльністю. Забезпечення спілкування дошкільників з різноманітними об'єктами природи під час прогулянок, екскурсій створює реальні можливості для засвоєння знань про правила природокористування і одночасно виконання їх. Особлива роль при цьому належить самостійному вирощуванню і догляду за рослинами, тваринами, оскільки ця діяльність найсильніше формує потребу у спілкуванні з природою, мотиви, почуття, інтереси дітей.

2. Виховання моральних почуттів. У дошкільному віці рушійною силою поведінки є моральні почуття, які виражають бажання та емоційні стани, забарвлюють психічні процеси.

Моральні почуття – стійкі переживання у свідомості людини, які зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття [9, с. 225].

Почуття дитини опосередковуються набутими нею знаннями. Так,
3. Плохій однією з умов засвоєння екологічної інформації називає важливість, сприймання дошкільнятами *об'єктів природи як суб'єктів*. Щоб задіяти цей

психологічний механізм, необхідно передусім увагу дошкільнят спочатку привертати до привабливих рослин і тварин. *Наприклад*, формуючи уявлення про комах, детальніше слід ознайомити дітей з жуком-сонечком, метеликом, джмелем, бджолою, а вже згодом – з тлею, колорадським жуком, мухою тощо.

Почуття задоволення переживає дитина, яка доглядає за тваринами, вирощує рослини в кутку природи і на ділянці ЗДО, підгодовує птахів взимку, рятує дощових черв'яків, яких вимило на плитку чи асфальт під час дощу, бере участь в екологічних акціях.

3. Розвиток навичок моральної поведінки. Навички моральної поведінки визначають вчинки дитини, зумовлюють ставлення до навколишньої природи. При цьому важливо не лише те, як дитина поводить себе, а й те, як вона приймає рішення про певний вчинок: самостійно чи під впливом дорослого. Звична моральна поведінка дитини формується поступово, з набуттям досвіду. На перших етапах (ранній і молодший дошкільний вік) зразком для наслідування моральної поведінки стосовно об'єктів природи є авторитетний дорослий – тато, мама, вихователь. Дорослий виявляє турботу про об'єкти (доглядає за домашніми улюбленцями, поливає квіти), бережливо до них ставиться (не смітить на природі, не ламає гілки, не рве рослини в лісі) – і дитина наслідує таку поведінку. На п'ятому і шостому році життя дитина поводить себе природодоцільно, послуговуючись знаннями законів природи і власним досвідом моральної поведінки.

Основними критеріями сформованості дбайливого ставлення дошкільників до природи може вважатися: стійкий прояв піклування про мешканців кутка природи, ділянки закладу дошкільної освіти, позитивне ставлення до праці в природі, володіння правилами природокористування.

Серед завдань морального виховання у взаємодії дітей з природою, як вважає Н. Яришева [3], важливе місце займають завдання екологічного виховання дошкільників та виховання інтересу і любові до праці в природі,

перших трудових навичок вирощування рослин, догляду за тваринами. У цьому є своя логіка, оскільки на початку дев'яностих років минулого століття, коли екологічне виховання не було окремим напрямом, його завдання розглядалися в царині морального виховання.

Н. Яришева виділила такі завдання екологічного виховання дошкільників [3]:

1. Засвоєння провідних ідей, основних наукових понять, на базі яких визначається оптимальний вплив людини на природу відповідно до її законів.

Стосовно дошкільного віку – це засвоєння системних знань, які відображають основні залежності в природі: залежність організмів від умов існування. Рослини можуть жити і рости тільки тоді, коли є потрібні для їх існування умови: світло, тепло, волога, поживний ґрунт. Слід піклуватися про створення саме таких умов для рослин.

2. Розуміння багатосторонньої цінності природи як джерела матеріальних і духовних сил суспільства.

Під час проведення практичної роботи з дошкільниками – це засвоєння знань про значення рослин, тварин тощо в житті людини і природи, завдяки чому формуються ціннісні орієнтації, співвідносяться з мотиваційними орієнтаціями особистості. Тільки та цінність, яка визначається особистістю, здатна виконувати важливу ціннісну функцію – функцію орієнтира у поведінці людини, має визначати її ставлення до природи.

3. Оволодіння прикладними знаннями, практичними вміннями і навичками раціонального природокористування, розвиток здатності оцінювати стан навколишнього середовища, приймати правильні рішення щодо його покращення, передбачати можливі наслідки своїх дій і не допускати негативних дій на природу в усіх видах громадсько-трудової діяльності.

Уже в дошкільному віці діти оволодівають деякими правилами природокористування: слід охороняти рідкісні види рослин, тварин; не можна брати живих істот з місць їхнього існування; слід дбайливо ставитися

до землі, води, повітря, оскільки це середовище, де мешкають живі істоти. Дошкільники оцінюють стан своєї ділянки і приймають рішення: на забрудненій ділянці гратися не можна, її треба спочатку прибрати.

4. Розвиток потреби у спілкуванні з природою, прагнення до пізнання навколишньої природи в єдності з морально-естетичними переживаннями.

Прагнення до пізнання природи і спілкування з нею розвивається у дошкільників під впливом нової інформації, яка має щоденно надходити від дорослих.

5. Активізація діяльності дітей щодо покращення природного середовища, нетерпиме ставлення до дій людей, що зашкоджують йому, пропаганда природоохоронних ідей.

Дошкільники всіх вікових груп, починаючи з молодшої, самостійно висаджують квіти на ділянці закладу, здійснюють догляд за ними, підгодовують взимку птахів, підгортають сніг під дерева, кущі, захищаючи їх від пошкоджень, під час цільових прогулянок висаджують укорінені живці верб на березі річки, ставка, садять насіння жолудів у лісі. За умови проведення з дітьми змістовної роботи з екологічного виховання, вони можуть впливати на поведінку своїх батьків щодо їхнього ставлення до природи.

У проведених Н. Лисенко, З. Плохій дослідженнях простежується спільна точка зору про те, що екологічне виховання дошкільників здійснюється під впливом знань та організації практичної діяльності, в якій застосовуються ці знання.

1. Дослідження доводять, що у формуванні ставлення дітей до природи важливе значення мають їхні знання про естетичні властивості об'єктів природи, що зумовлює емоційно-позитивний відгук у дітей.

2. Важливе значення мають знання, які розкривають зв'язки і залежності в природі, оскільки саме вони становлять ту основу, яка визначає оптимальний вплив людини на природу.

3. Дослідження показали, що для формування позитивного ставлення дошкільників до природи потрібно засвоїти знання про значення неживих об'єктів природи, рослин, тварин у житті природи і людини. Саме ці знання забезпечують формування ціннісних орієнтацій, які визначають поведінку дітей у ставлення до природних об'єктів.

3. Естетичне виховання дошкільників у процесі ознайомлення з природою

Природа є могутнім засобом естетичного виховання дошкільників.

Естетичне виховання – послідовне формування в дітей естетичного ставлення до життя, розвиток сприймання і розуміння прекрасного в мистецтві, природі, взаєминах людей, художніх потреб і здатності до творчості [9, с. 274].

У процесі спілкування з природою створюються сприятливі можливості для здійснення низки завдань естетичного виховання дітей дошкільного віку, а саме: 1) виховання естетичних вражень, почуттів, переживань, оцінок у дітей; 2) навчання розумінню творів мистецтва (пейзажу і натюрморту); 3) формування естетичної поведінки, зокрема перших спроб творити красу в навколишньому середовищі [3].

Можна без перебільшення твердити, що базовим завданням є формування у дошкільників естетичних вражень, природа – першоджерело краси, сприймаючи її, людина відображає цю красу у мистецтві, побуті. Без нагромадження естетичних вражень неможливе ні відтворення краси природи в образотворчій діяльності дітей, ні розуміння образотворчого мистецтва.

Виростаючи серед природи, дитина вчиться бачити гармонійність, красу, багатство барв кожної пори року, відтворювати свої враження в усній розповіді, малюнках, аплікації, ліпленні.

В естетичному вихованні дошкільників доцільно прагнути до єдності емоційного і пізнавального. У процесі сприйняття потрібно розширювати і поглиблювати асоціативні зв'язки дітей, процеси аналізу і синтезу,

активізуючи розумовий процес і емоційне ставлення до сприйняття. Велику роль у цьому має емоційна чутливість педагога, його вміння не лише побачити красу природи, але й доступно донести її до дітей, з тим, щоб сформувати естетичні цінності, важливі не лише для естетичного розвитку особистості, але й для доброго, гуманного ставлення до навколишньої природи [3].

Основний шлях формування естетичних вражень – є спостереження природи, доповнені розповіддю вихователя про естетичні властивості об'єктів природи, красу навколишнього світу. Користуючись іншими засобами – поетичним словом, ілюстративним матеріалом, технічними засобами навчання, вихователь може закріпити, поновити естетичні враження, набуті у процесі спілкування з природою.

Ефективною формою естетичного виховання є екскурсії та цільові прогулянки в природу, оскільки під час них дитина сприймає неповторну красу об'єктів природи, вчиться її оцінювати за певними естетичними критеріями, описувати. Окрім того, дитина отримує враження, емоційні переживання, які зберігаються на все життя.

Естетичні враження, що формуються у дітей у процесі взаємодії з природою, є важливою умовою розуміння мистецтва пейзажу і натюрморту. Чим яскравіші будуть особисті враження – тим більший інтерес до твору зображувального мистецтва, більше асоціацій він викличе, що і забезпечить його краще й повніше сприйняття та розуміння.

Величезне значення в естетичному вихованні дошкільників має формування вміння відтворювати красу навколишньої природи в образотворчій діяльності, речах побуту. Це витікає з розуміння того, що навколишня природа є джерелом збагачення життя прекрасним. У ніжному плафоні відтворюється витончене краса конвалії, купини, у барвистій тканині – краса квітучої луки [3]. Навчаючи дітей відобразити у малюнках природу – об'єкти рослинного і тваринного світу, вихователь виховує в них естетичне

сприймання, естетичний смак, естетичні переживання й оцінки, а також прагнення створювати красу навколо себе.

Велике значення для естетичного виховання має трудова діяльність, спрямована на покращення навколишнього природного середовища. В. Сухомлинський підкреслював, що радість праці неможлива без відчуття краси, і тут краса не тільки та, що відчуває дитина, а передусім та, яку вона створює. Організуючи працю дітей з догляду за тваринами в кутку природи, вирощування рослин на ділянці ЗДО, вихователь має підкреслювати естетичний складник отриманого дітьми результату – доглянуті квіти і тварини здорові, а значить прикрашають наш заклад дошкільної освіти.

4. Фізичне виховання дітей дошкільного віку засобами природи

Фізичне виховання дітей дошкільного віку – систематичний вплив на організм дитини з метою його морфологічного і функціонального вдосконалення, зміцнення здоров'я, формування рухових навичок і фізичних якостей [9, с. 167].

Природа використовується вихователями для реалізації таких завдань фізичного виховання дітей: 1) оздоровлення організму: охорона і зміцнення здоров'я дітей, загартовування організму підвищення функціональних можливостей систем організму, формування правильної постави і стопи; 2) формування рухових умінь і навичок, виховання фізичних якостей дошкільників [9, с. 174].

Перебування серед природи зміцнює організм, підвищує працездатність. Велику роль у цьому фітонцидів – летючих речовин, що виділяють рослини. Фітонциди згубно діють на патогенні бактерії, зокрема дихальних шляхів, тому діти значно менше хворіють і швидше поновлюють здоров'я, перебуваючи на природі – на ділянці ЗДО, в лісі, парку чи сквері. Фітонциди позитивно впливають на нервову систему, забезпечуючи її активний функціональний стан і швидке відновлення працездатності.

Перебування серед природи і дія природних факторів – сонця, повітря, води – стимулюють обмін речовин у дітей. Ці ж природні засоби використовують педагоги в процесі загартування організму дітей. Під впливом ультрафіолетового випромінювання в організмі дитини природним шляхом утворюється кальциферол (вітамін Д), що сприяє зміцненню кісток скелета.

Різноманітні основні рухи дітей (ходьба, біг, стрибки, лазіння, метання) під час перебування на ділянці ЗДО, під час екскурсій, цільових прогулянок, піших переходів розвиваються й удосконалюються. Для цього вихователь залучає дітей до рухливих і дидактичних ігор з елементами рухів і використанням природних матеріалів.

Важливе значення для повноцінного функціонування нервової системи дитини мають ті сенсорні враження, які вона одержує під час спілкування з природою. Давно відомі відновлювально-лікувальні властивості об'єктів природи, зокрема рослин (сосна, горобина, береза тощо), які широко використовуються в санаторіях.

Запитання для самоперевірки

1. Як вихователь реалізує завдання розумового виховання дошкільників засобами природи?

2. Як вихователь реалізує завдання морального виховання дітей дошкільного віку в процесі ознайомлення з природою?

3. Як вихователь реалізує завдання естетичного виховання дошкільників у процесі ознайомлення з природою?

4. Як вихователь реалізує завдання фізичного виховання дітей дошкільного віку засобами природи?

ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ

План

1. Принципи відбору знань про природу до освітніх програм.

2. Загальна характеристика змісту освітніх програм щодо формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Література

основна:

1. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К.: 1993. 344 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.

додаткова:

3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
4. Богініч О.Л., Беленька Г.В. Природа і рух. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Під загальною редакцією С.Чередниченко. К.: Кобза, 2003. 192 с.
5. Дитина: Програма і виховання навчання від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В.О.Огнев'юк; авт кол: Г.В. Беленька, О.Л.Богініч, Н.І. Богданець-Білокаленко [та ін.]; наук. ред.: Г.В. Беленька, М.А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б.Грінченка. Київ: Київський ун-т. ім. Грінченка, 2020. 419 с.
6. Стежини у Всесвіт. Комплексна програма для дітей раннього і передшкільного віку / наук. кер. К. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД. 2020. 224 с.
7. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т. О. Піроженко. К. : Українська академія дитинства, 2017. 80 с.
8. Про переліки навчальної літератури та навчальних програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі закладів освіти у 2022/2023 навчальному році URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-pereliki-navchalnoyi-literaturi-ta-navchalnih-program-rekomendovanih-ministerstvom-osviti-i-nauki-ukrayini-dlya-vikoristannya-v-osvitnomu-procesi-zakladiv-osviti-u-20222023-navchalnomu-roci>
9. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.]; наук. кер.. О.Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР–Україна», 2019. 488 с.
10. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан; за заг. ред. О.В. Низковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.
11. Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education & Care» / В.А. Воронов, К.В. Ковальчук, Н.В.

Піканова, О.Д. Рейпольська, С.О. Сисоєва, К.Ю. Станкевич. Київ: ФОП В.Б. Ференець, 2021. 130 с.

1. Принципи відбору знань про природу до освітніх програм

Зміст формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників визначається освітньою програмою для закладів дошкільної освіти, яка є державним документом і обов'язкова для виконання. Усі освітні програми зорієнтовані на вимоги Базового компонента дошкільної освіти [3], зокрема освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі». Розробники освітніх програм послуговуються низкою принципів відбору змісту до них.

Під час визначення змісту, спрямованого на формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, керуються такими засадовими принципами [1; 2]:

1. Принцип виховного й розвивального характеру знань, відповідно до якого до програми добираються знання, які виконують три функції у формуванні природничо-екологічної компетентності дошкільників: інформативну, орієнтовну й оцінну.

Інформативна функція є основою для формування в дітей уявлень про навколишню природу, її закони, особливості об'єктів, причини явищ, зв'язки між ними, взаємодію людини і природи. Оволодіння такими знаннями утворює основу природничо-екологічної компетентності дошкільника.

Оцінна функція полягає в тому, що знання є базою для аналізу стану певних об'єктів природи, оскільки без знань про ці об'єкти не може бути й адекватного, природовідповідного ставлення до них. Ця функція тісно пов'язана з орієнтовною.

Орієнтовна функція знань забезпечує правильний вибір дітьми поведінки стосовно тих чи інших об'єктів природи на основі оцінки ситуації. Наприклад, пташеня, яке випало з гнізда, не можна повертати назад, оскільки птахи-батьки можуть покинути гніздо і пташенята, які там знаходяться, загинуть; рослини квітників, у яких поникло листя, необхідно полити; коли

взимку сніжно й холодно, у годівнички птахам необхідно насипати корм тощо.

У процесі засвоєння знань про природу, послуговування ними в різних ситуаціях взаємодії з об'єктами природи реалізуються в комплексі освітні (формування системи знань про природу, розвиток психічних процесів) й виховні (виховання бережного, емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів природи, антиципації, емпатії) завдання.

Відбір обсягу знань про природу обумовлюється метою екологічної освіти дошкільників і її результатом – сформованою природничо-екологічною компетентністю.

2. Принцип доступності. Процес формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників, зокрема системи знань про природу, вимагає від вихователя врахування їхніх вікових особливостей. Результати психологічних досліджень засвідчують, що в дошкільному віці відбувається бурхливий розвиток мислення в єдності його основних форм – наочно-дійової, наочно-образної, логічної. Переважають у цьому комплексі та мають найбільше значення наочно-образне і наочно-дійове мислення. Отже, доступнішими будуть ті явища природи, які мають яскраві зовнішні прояви. Сучасними дослідженнями доведено, що дошкільники в процесі предметно-чуттєвої діяльності здатні виділяти деякі суттєві зв'язки і відображати їх в образній формі – у формі узагальнених уявлень. Засвоєння таких знань важливе для досягнення розвиваючого ефекту в розумовому розвитку дітей, з яким тісно пов'язані інші сторони всебічного розвитку дошкільників [1].

Доступність знань не означає легкість. У процесі засвоєння знань дошкільник має докласти певні інтелектуальні зусилля, таким чином відбуватиметься стимулювання розвитку психічних процесів. Якщо матеріал подаватиметься дуже просто, дитина втратить до нього інтерес, якщо занадто складно, то ефект буде той самий.

3. З принципом доступності тісно пов'язаний принцип науковості у відборі знань. Уже в дошкільному віці діти мають засвоїти системні знання,

які об'єднуються навколо провідної залежності в природі, що має яскраво виражені зовнішні прояви. Як вважають дослідники, такою глобальною залежністю у природі є єдність організму і навколишнього середовища. У рослинному світі ці зв'язки виявляються у відповідності стану рослини основним факторам зовнішнього середовища. У тваринному світі – це захисні пристосування: маскувальне, захисне забарвлення, відповідність будови тварини до способу життя [1; 2].

Системні знання найбільш повно забезпечують реалізацію принципу науковості, оскільки в їх основу покладено формування елементарних понять, що відображають найбільш суттєві зв'язки в природі. Освітні програми для дошкільних закладів передбачають ознайомлення з живими об'єктами природи в трьох напрямках: різноманітність рослинного і тваринного світу, ріст і розвиток рослин і тварин, залежність життя живих істот від факторів зовнішнього середовища.

4. Важливим принципом відбору знань про природу до освітньої програми для дошкільного закладу є **принцип енциклопедичності**. Уперше він був застосований Я.А. Коменським, який вважав за необхідне формувати у дошкільників досить широке коло знань про неживі об'єкти природи, рослини, тварин, працю людей у природі. Цей принцип не втратив своєї актуальності, адже до змісту сучасних освітніх програм для закладів дошкільної освіти включено знання про природні матеріали (елементи геологічних знань), метеорологічні явища (елементи метеорології), сезонні зміни в природі (елементи фенології), різноманітність рослин, їхню будову (елементи знань із ботаніки), різноманітність тварин (елементи знань із зоології), елементарна будова космосу (елементи астрономічних знань) тощо [1]. Це потрібно для того, щоб показати дошкільнику різноманітність і багатство світу природи, навчити правильно орієнтуватися в ньому, адекватно ставитися до природних об'єктів.

5. **Краєзнавчий принцип** виявляється у доборі матеріалу про природу свого регіону. Україна розташована в межах трьох географічних зон: полісся,

лісостепу і степу. Вони мають суттєві відмінності у рослинному і тваринному світі, які зумовлені кліматичними і ґрунтовими факторами. Перш ніж ознайомлювати дошкільників із природою інших областей, країн, материків, доцільно дати системні знання про природу найближчого оточення. Саме ці знання утворюють міцну основу для розуміння дітьми особливостей природи інших територій, сусідніх і більш віддалених.

2. Загальна характеристика змісту освітніх програм щодо формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

У наш час створено низку освітніх програм для закладів дошкільної освіти. Комплексні освітні програми, рекомендовані МОН України для використання закладами дошкільної освіти у 2022-2023 н.р. [8]: «Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років» [9], «Дитина» [5], «Впевнений старт» (для дітей середнього дошкільного віку), «Впевнений старт» (для дітей старшого дошкільного віку) [7], «Українське дошкілля» [10], «Стежини у Всесвіт. Комплексна програма для дітей раннього і передшкільного віку» [6], «Освіта і піклування / Education & Care» [11]. Окрім того, заклади дошкільної освіти на свій розсуд можуть використовувати парціальні програми природничого, валеологічного, екологічного змісту, зокрема альтернативну програму «Природа і рух». У цих програмах вміщено зміст знань, умінь, навичок дітей раннього і дошкільного віку, який визначає рівень сформованості їхньої природничо-екологічної компетентності. Варто зазначити, що зміст освітніх програм зорієнтовано на вимоги попередньої редакції БКДО, тому є розбіжності у використанні термінології. Проте це не засвідчує суттєві відмінності між вимогами БКДО і змістом освітніх програм.

Доречно звернути увагу на відсутність принципових відмінностей у змісті розділів освітніх програм, які спрямовано на вирішення завдань екологічної освіти дошкільників.

Так, усі програми передбачають ознайомлення дошкільників із метеорологічними явищами, неживими об'єктами природи, рослинним, тваринним світом, природою Космосу.

Які ж знання про явища та неживі об'єкти природи репрезентують освітні програми? Це передусім елементарні уявлення і знання про властивості піску, глини, ґрунту, повітря, води, каміння. Відповідно до означеного змісту в дітей формуються уявлення про важливість води для всього живого на землі, її властивості (існування в трьох станах, текучість, теплопровідність, розчинник, утримує на своїй поверхні легші речовини і предмети, може рухатися в різних напрямках – вгору, вниз), а також властивості інших неживих об'єктів, які є важливими екологічними факторами, що забезпечують існування рослин, тварин і людей. На основі цих знань у дітей дошкільного віку виховується дбайливе ставлення до них.

Дошкільники ознайомлюються із метеорологічними елементами (температурними змінами, різними формами опадів, характером вітрів), а також метеорологічними явищами (зливами, грозами, туманами, завірюхами), світловими явищами (веселкою, зорею). У них формуються вміння передбачення погоди на основі спостережень за станом неживих об'єктів природи (наприклад, зранку іде дощ - вдень буде ясно; заходить червоне сонце – на вітряну погоду).

Програми передбачають формування знань про сезонні зміни, які залежать від положення Сонця на небосхилі та кількості тепла і світла, яке воно дарує Землі в різні пори року. У дітей формується узагальнене уявлення про взаємозв'язок і залежність усіх об'єктів та явищ природи (розуміння закону природи – все пов'язано з усім), залежність діяльності людей від сезону та їхній вплив на природу.

Зміст програм із ознайомлення дітей із рослинним світом передбачає формування у них знань про будову рослин (коріння, стебло, листок, квітка, плід), окремі функції частин рослин (коріння вбирає воду та поживні речовини з ґрунту, утримує рослину в землі, через стебло проходять поживні

речовини, насінням рослини розмножуються), їхню різноманітність (дикорослі і культурні; садові, городні, польові, рослини квітників і кімнатні), вимоги до життя, особливості вирощування і догляду культурних рослин, сталення до дикорослих (рослини лісів, лук, степів; бур'яни, придорожні, пустирів). Дошкільники мають навчатися вирощувати рослини на ділянці ЗДО і в кутку природи, доглядати за ними, ознайомитися з основними фазами в їхньому розвитку та важливими екологічними факторами, необхідними для їх росту і розвитку.

Ураховуючи різноманітність природних умов, в яких працюють заклади дошкільної освіти, програми обмежуються лише приблизним кількісним визначенням дикорослих рослин, з якими знайомляться діти, а також завданням формування у дітей уявлень про значення рослин у природі та житті людини, виховання дбайливого ставлення до них.

Усі освітні програми визначають коло знань дошкільників про тваринний світ. Так, у дітей мають сформуватися знання про зовнішні ознаки, деякі пристосування до способу життя, значення для природи і людини таких систематичних груп тварин, як: кільчасті черви (дощовий черв'як); членистоногі (павуки, комахи, що зустрічаються у найближчому оточенні); риби місцевих водойм та екзотичні; земноводні (жаба); плазуни (ящірка, черепаха); птахи; ссавці (дикі, свійські, домашні), що зустрічаються у навколишньому середовищі та характерні для природи України.

У дітей потрібно сформувати узагальнене уявлення про те, що тварини – живі істоти, що для життя їм потрібні певні умови: повітря, їжа, вода. Немає абсолютно корисних чи шкідливих тварин. Життя кожної тварини важливе для існування природи в цілому, кожна тварина самоцінна. До тварин треба ставитися дбайливо.

Програми передбачають формування навичок догляду за тваринами, що живуть у кутку природи і на ділянці; готувати і давати корм, чистити клітки, поїлки, годівниці, разом з дорослими виготовляти годівниці і штучні гніздівлі для птахів.

Дошкільники мають ознайомитися з доступною для їхнього розуміння працею людини в природі. На цій основі у них виховується інтерес і позитивне ставлення до сільськогосподарської праці.

Ознайомлення з природою Всесвіту передбачає формування знань у дошкільників про зорі, передусім Сонце – найближчу до Землі і центральну зорю Сонячної системи, деякі планети Сонячної системи, Місяць як супутник Землі, метеори, комети, метеорити, про дослідження Космосу людиною.

Відрізняє програми структурування змісту, назви освітніх напрямів, розділів, підрозділів, роль батьків у процесі екологічної освіти дошкільників, показники компетентності.

Освітня лінія «Дитина у природному довкіллі» Програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» структурована таким чином: вікові можливості дітей, зміст освіти (Планета Земля; рослинний світ; тваринний світ; явища природи; природні об'єкти; життєдіяльність людини, Всесвіт). Для кожного вікового періоду виокремлено освітні – розвивальні, навчальні, виховні завдання, показники компетентності дитини певного віку (знання, уміння, базові якості). Реалізуючи зміст цієї лінії, вихователь має досягти основної мети – сформувати основи екологічної культури дитини дошкільного віку, ціннісне ставлення до природи, закласти фундамент екоцентрованого типу мислення.

Програма «Дитина» містить розділ «Дитина в природному довкіллі», який структуровано так: Освітні завдання; Зміст педагогічної роботи: природа планети Земля (неживі об'єкти, рослини і тварини (ознайомлення відповідно до пори року); Життєдіяльність людини у природному довкіллі. Рубрика «Всесвіт» з'являється у старшому дошкільному віці. У програмі «Дитина» зміст побудований за сезонами, більше уваги приділено пізнавальним діям (практичним, сенсорним, дослідницьким), якими мають оволодівати діти в процесі ознайомлення з природою. Введено формування гігієнічних знань. У сукупності зміст розділу програми створює основу для

формування пізнавально-емоційного ставлення та екологічно-доцільної поведінки дошкільників.

У програмі «Українське дошкілля» обсяг знань про природу, умінь і навичок, які визначають природничо-екологічну компетентність дошкільника, вміщено в розділі «Пізнавальний розвиток». Його структуровано так: Ознайомлення з природою – Вікові можливості дитини – Освітні завдання (неживі об'єкти природи, сезонні зміни, рослини, тварини, Природа Космосу) – Екологічне виховання – Показники компетентності дитини. Програма досить детально подає зміст знань із ознайомлення з порами року, містить багато регіонального матеріалу. Загалом вона більше уваги приділяє ознайомленню дітей з історико-етнографічним матеріалом, що має бути спрямоване на формування національних рис характеру – любові до Землі, всього живого, народних традицій, виховання людини-добротворця з екологічною свідомістю.

Програма «Стежини у Всесвіт» містить освітній напрям «Дитина в природному довкіллі» (зміст і завдання освітньої діяльності) і такі його підрозділи: Природа планети Земля. Світ неживої природи; Природа планети Земля. Світ живої природи (ознайомлення з рслинним і тваринним світом в різні пори року); Природа Космосу; Показники природничо-екологічної компетентності дитини та основні шляхи реалізації освітнього напрямку. У цій програмі детально представлено обсяг знань про неживі й живі об'єкти природи для дітей різних вікових груп за порами року, формування умінь, навичок вирощування рослин та догляду за тваринами; нею передбачено одержання елементарних знань дошкільниками про природу Космосу.

Програма «Впевнений старт» має розділ «Пізнавально-дослідницька діяльність», напрям «У світі природи», який містить такі підрозділи: *Формувати: елементарні уявлення про:* природу нашої планети (клімат, ландшафт, водойми, тварини, рослини тощо); явища природи; рослини; тварин; природу як живу екосистему; Всесвіт; взаємозалежність діяльності людини та стану природного довкілля; *інтерес до:* пізнання природи рідного

краю, близького оточення та всієї України; спостережень за явищами природи; *мотивацію*: берегти природне багатство рідної країни; піклуватися про стан природного довкілля; до сталого розвитку (економити та раціонально використовувати природні ресурси); доглядати та піклуватися за домашніми улюбленцями (кіт, цуценя, рибки тощо).

Навчати: розрізняти природні явища, називати їх; дотримуватись правил поведінки у природі; спостерігати за явищами природи та помічати зміни в стані природі; природні явища (температура повітря, вітер, опади тощо, їх ознаки).

Створювати умови (ситуації), в яких дитина має можливості милуватися природним довкіллям; за допомогою дорослого та/або самостійно помічає красу природи; працює в природі (на городі, в квітнику, садку тощо); проявляє турботу (піклується) за живою природою; самостійно доглядає за рослинами та/або домашніми тваринами; досліджує природні явища; спостерігає за розвитком рослини «від насіння до плоду».

Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education & Care» містить освітній напрям «Дитина в природному довкіллі». Відповідно до оновленого БКДО означений напрям репрезентує компоненти природничо-екологічної компетентності дошкільника (емоційно-ціннісне ставлення, когнітивна і діяльнісна складові) та зміст, який спрямовано на їх формування. Так, формувати емоційно-ціннісне ставлення програма пропонує через демонстрацію педагогом та іншими дорослими власного інтересу до об'єктів природи, уваги й доброзичливості до них. Для формування когнітивної складової важливо дітям пояснювати, що і як відбувається в природі, якою вона була дуже давно і стала зараз, формувати системні знання про природу, вчити диференціювати об'єкти природи, дбайливо ставитися до них, деякі заощаджувати (воду, папір, електроенергію). А стосовно діяльнісної складової – необхідно спонукати дітей до спостережень за природою, допомагати дорослим вирощувати рослини, доглядати за тваринами, формувати здатність дотримуватись правил

поведінки на природі, проводити дослідження, помічати зміни в стані погоди і природи, розвивати навички впізнавати, класифікувати і розрізняти об'єкти природи і на цій основі відповідно до них ставитися.

Альтернативна програма О. Богініч та Г. Беленької «Природа і рух» [4] може бути доповненням до основної комплексної програми, за якою працює заклад дошкільної освіти. Вона побудована за сходинками, що характеризують просування дитини у пізнанні світу природи. Кожна сходинка – етап пізнання. Перша – найпростіша, остання – найбільш складна. Усі вони логічно поєднані між собою, тому переходити до наступної сходинки можна лише тоді, коли дитина засвоїла зміст попередньої. Програма містить такі розділи: «Дитина у світі неживої природи», «У природі немає поганої погоди», «Дитина у світі рослин», «Дитина знайомиться зі світом тварин». Кожний розділ автори пропонують вивчати паралельно з іншими. Причому, вихователям варто враховувати індивідуальний темп просування кожної дитини. Усі розділи мають свої підрозділи, що допомагають подавати знання у певній системі. Цікавою особливістю програми є те, що зміст навчального матеріалу подано рубриками, які орієнтують батьків та педагогів на те, що дитина може емпіричним шляхом пізнати сама – рубрика «Інтереси, потреби і досвід дитини»; про що зможуть розказати без спеціальної підготовки члени родини – мама, тато, бабуся, дідусь, старші брати й сестри та інші – рубрика «Дитина й родина»; чого має навчити педагог, керівник центру розвитку дитини або підготовлені батьки – «Дитина й педагог»; для чого потрібна дитині вся подана інформація, стає зрозумілим із рубрики «Задоволення дитини в дошкільці»; про зв'язок поколінь можна дізнатися з рубрики «Минуле у сьогоденні дитини»; а для чого може ще знадобитися ця інформація – з рубрики «Майбутнє дитини». Програма висвітлює загальні підходи до організації спілкування дитини з природою, пропонує обладнання центру для вивчення природи, а також враховувати місцевий (регіональний) компонент та пропонує показники засвоєння змісту дітьми.

В усіх програмах знайшли втілення результати сучасних наукових розвідок з проблеми екологічної освіти дошкільників Г. Беленької, Н. Лисенко, В. Маршицької, Т. Науменко, З. Плохій та інших.

Структура більшості програм підпорядкована сезонному принципу подання знань, врахована концентричність у розподілі обсягу знань для дітей різних вікових груп. Поряд із цим є важливою вказівка на потребу уникати жорсткого вікового розмежування вимог програми, оскільки у кожній групі є діти різного рівня розвитку. Якщо дитина має певне відставання в розвитку, вихователь повинен добирати такі вимоги розділу програми, які вона здатна засвоїти, і поступово їх ускладнювати. Тоді, коли дитина знає більше, ніж передбачає програма, потрібно забезпечити випереджаюче просування вперед в оволодінні знаннями, уміннями, навичками. Зорієнтованість структурування змісту програм на Базовий компонент дошкільної освіти є вимогою часу.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть принципи відбору знань про природу до освітніх програм для закладів дошкільної освіти.
2. Назвіть комплексні освітні програми, їх розділи, які спрямовані на реалізацію завдань екологічної освіти дошкільників.
3. Назвіть парціальні освітні програми, які спрямовані на реалізацію завдань екологічної освіти дошкільників.

ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: КУТОЧОК ПРИРОДИ

План

1. Необхідність організації куточка природи, його освітнє значення. Розміщення та обладнання куточка природи в закладі дошкільної освіти.
2. Кімнатні рослини куточка природи.
3. Утримання риб у куточку природи.

4. Ссавці в куточку природи.
5. Птахи в куточку природи.
6. Тимчасові мешканці куточка природи.

Література

основна:

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
3. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К., 1993. 344 с.

додаткова:

4. Догляд за кімнатними рослинами. URL: <https://flowers.ua/ua/articles/dohliad-za-kimnatnymy-roslynamy>
5. Кімнатні рослини – все, що про них потрібно знати? URL: <https://agronomist.in.ua/pro-roslinnij-svit/kimnatni-roslini.html>
6. Кімнатні рослини. URL: <https://floristics.info/ua/metki/kimnatni.html>
7. Каталог кімнатних рослин. Фото й назви. URL: <https://roslyny.com.ua/kimnatni-6>
8. Морські свинки: особливості утримання та догляду. URL: <https://e-zoo.com.ua/ua/blog/zdorove-i-ukhod/morskije-svinki-osobennosti-soderzhaniya-i-uhoda>.
9. Про тваринний світ. Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 14, ст.9 зі змінами від 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
10. Рекомендації по догляду за хвилястим папугою: всі детальні речі, які ви повинні знати про хвилястих папуг. URL: <https://vetonline.pro/uk/blog/rekomendacii-po-uhodu-za-volnistym-porugaem.html>
11. Утримання тварин у кутку живої природи. URL: http://shostka-flora.in.ua/publ/zoologija/tvarini/utrimannja_tvarin_u_kutochku_zhivoji_prirodi/7-1-0-29
12. Як доглядати за канаркою. URL: <https://kultura.poltava.ua/yak-doglyadati-za-kanarkoju/>
13. Як доглядати за хом'яком у домашніх умовах URL: <https://www.zootovary.com/uk/doglyad-za-homyakami-a-198.html>.

***1. Необхідність організації куточка природи, його освітнє значення.
Розміщення та обладнання куточка природи в закладі дошкільної освіти***

Велику роль у формуванні природничо-екологічної компетентності дітей має безпосереднє спілкування з об'єктами природи в куточку природи закладу дошкільної освіти. Мешканців куточка природи дошкільнята бачать кожного дня і мають можливість під час спостережень вивчати їх особливості, здійснювати догляд за ними. Плануючи різні види діяльності в куточку природи (пізнавальну, трудову, дослідницьку, ігрову), вихователь має враховувати: вікові й індивідуальні особливості дітей, рівень сформованості в них природничо-екологічної компетентності, характеристики об'єктів куточка природи.

Куточок природи в дошкільному закладі – важлива умова організації змістовної діяльності дітей, спрямованої на вирішення завдань щодо ознайомлення дітей з природою. Уперше питання про створення науково-природничих кабінетів було розроблено Є. Водовозовою [1; 2; 3].

Освітнє значення куточка природи не можна переоцінити. Наявність його в груповій кімнаті дозволяє вирішувати в комплексі завдання розумового, сенсорного, естетичного, трудового, морального, екологічного виховання дошкільників. Здійснюючи спостереження і догляд за мешканцями куточка природи, у дітей формуються системні знання про представників рослинного, тваринного світу, взаємозв'язки між ними, залежність їх стану від екологічних факторів і умов, які створені в умовах жилого приміщення. У процесі праці, дослідів, ігор у куточку природи розвивається мовлення дітей, формуються знання про сенсорні еталони (форма, колір, величина, звук) і вдосконалюються перцептивні вміння.

Як зазначає Н. Яришева, особлива роль належить куточку природи у розвитку пізнавальних інтересів та спостережливості дітей, оскільки він виконує функцію маленької лабораторії, де проводяться нескладні досліди, здійснюються довготривалі спостереження за розвитком рослин і тварин [3].

Пізнання мешканців куточка природи виховує в дітей ціннісне ставлення до них, бажання піклуватися. Догляд за об'єктами куточка природи формує в дітей трудові вміння й навички – поливу, посадки, перевалки кімнатних рослин, прибирання у клітках із птахами і ссавцями, годування їх, заміни води в акваріумі.

Відповідальність за життя і здоровий стан мешканців куточка природи – це важлива моральна якість, яка виховується в дітей у процесі праці по догляду за ними.

Зі смаком оформлений куточок природи викликає у дітей естетичні почуття і позитивні емоції, є окрасою групової кімнати. Спостереження в куточку природи за гарним цвітінням квітів, чудовим підводним світом акваріума тощо дають змогу збагатити дітей естетичними враженнями і відобразити красу в малюнках. Під час дослідження старшим дошкільникам ставили запитання, що вони вважають найкрасивішим у груповій кімнаті, 90% з них відповіли, що це – куточок природи [3].

До добору рослин і тварин для у куточків природи в закладі дошкільної освіти висуваються такі вимоги:

1. Об'єкти куточка природи мають відповідати змісту освітньої програми.
2. Рослини і тварини мають бути безпечними для дітей. Наприклад, через отруйні властивості не можна утримувати в дошкільному закладі солянум (паслін), олеандр, маранту, аглаонему, еуфорбію, а також колючі кактуси.
3. Об'єкти куточка природи не повинні вимагати складного догляду.
4. Серед об'єктів куточка природи не повинно бути рослин, тварин, які підлягають охороні або чисельність яких незначна.
5. Об'єкти куточка природи повинні змінюватись. Поряд із постійними мешканцями повинні бути тимчасові. Це забезпечить постійний приплив нової інформації – важливу умову для розвитку пізнавальних інтересів дітей [1; 2; 3].

Розміщення й обладнання куточка природи

Куточок природи влаштовується у світлій частині кімнати, що забезпечує сприятливі умови для більшості його мешканців. Для розміщення його використовується стандартне і нестандартне обладнання.

Стандартне обладнання – це секційні меблі зі столиком-шафою, в яких зберігаються предмети догляду за об'єктами куточка природи.

Нестандартне обладнання – це пеньки, невеликі оригінальні стовбури дерев, декоративні ґрати, на яких розміщують кімнатні рослини, клітки тощо. Вибрані зі смаком природні знахідки надають куткам природи екзотичності, індивідуальності. Найчастіше таке нестандартне обладнання доповнює стандартне, для оформлення куточка природи використовують декоративні тарілки з природними орнаментами, ставлять куманці та вази з сухими букетами, а влітку – з композиціями з живих квітів [1; 2; 3].

Н. Яришева виокремлює такі основні вимоги до розміщення в куточку природи об'єктів [3]:

1. Розміщення кімнатних рослин, тварин має бути підпорядковано їхнім потребам у світлі, теплі тощо. Наприклад, птахам слід забезпечити добре освітлене місце через те, що їм треба багато їжі, яку вони споживають лише при достатньому освітленні, в той же час хом'ячка ні в якому разі не можна залишати на освітленому місці, тим більше на сонці, бо це призводить до загибелі цих нічних тваринок.

2. Слід урахувати можливості розміщення дітей під час спостережень і догляду за об'єктами, тримаючи в полі зору перш за все їхню безпеку.

3. Дбати про естетичний вигляд куточка природи.

4. Необхідно урахувати можливість утримання об'єктів в умовах жилого приміщення.

5. Не можна утримувати одночасно велику кількість об'єктів, які потребують різноманітного і складного догляду.

б. З тимчасових мешканців бажано утримувати тих, які характерні для певної кліматичної зони.

2. Кімнатні рослини куточка природи

Кімнатні рослини – постійні мешканці кутка природи. Наявність їх у куточку природи дає змогу показати дітям різноманітність рослин, їхню будову, способи розмноження, ознайомити з диференційованими потребами рослин в основних факторах середовища, навчити найпростішим прийомам догляду, сформуванню уявлення про їхню красу, виховати дбайливе ставлення. Кімнатні рослини виділяють фітонциди і цим самим створюють більш сприятливі умови у приміщенні [1; 3].

Кімнатним квітникарством люди займаються давно. Активно розвивалося воно з появою мореплавства. Мандрівники звідусіль привозили цікаві рослини, частина яких приживалася у приміщеннях. Наші кімнатні рослини – це маленькі, але справжні рослини тропічних лісів Індії, Яви, Бразилії, пустель Африки, Мексики. Вони найкраще пристосувалися до умов приміщення, оскільки в кімнатах тепло, освітлення достатнє. Проте й ці рослини страждають через відсутність умов, а саме: рослини тропіків – через сухість повітря, рослини пустель – через відсутність достатньої кількості світла. Знаючи їхнє походження, треба намагатися створити для них умови, близькі до тих, в яких вони жили на батьківщині.

Усі кімнатні рослини за особливостями зовнішнього вигляду умовно поділяють на такі групи: красивоквітучі, цибулинні, декоративно-листяні, ампельні і виткі, сукуленти [1; 2; 3].

Красивоквітучі кімнатні рослини [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. У цю групу об'єднують рослини, для яких характерне пишне і тривале цвітіння. Вони мають найбільший інтерес для дошкільних закладів, оскільки дітей приваблює все яскраве.

Абутилон (кімнатний клен) походить з Бразилії. Потребує легкого поживного ґрунту, достатнього освітлення і помірного поливу. Розмножують рослину живцями та насінням. Рекомендується для зимових садів.

Азалія індійська походить з Індії. Потребує кислих ґрунтів, світлолюбна, поливання помірне. Розмножують її живцями. Рослину цікаво утримувати взимку як тимчасового мешканця куточка природи, зачаровуючи дітей красою різноманітних за забарвленням квітів, їхньою формою. Цікаво познайомити дітей з її походженням.

Антуриум (квітка фламінго) походить з Бразилії. Існує багато видів рослини, але всі вони мають характерної форми суцвіття – початок, оточений

яскравим покривалом. Це тепло- і вологолюбні рослини, які потребують багато світла, але не переносять прямого сонячного проміння. Розмножують рослину насінням, бічними паростками, живцями.

Ахіменес – чарівна квітка з Центральної Америки (Мексика, Гватемала). Вимагає яскравого освітлення, пухкого поживного ґрунту, рівномірного зволоження. Розмножують рослину бульбочками, живцями, насінням. Рослину цікаво використати як тимчасового мешканця куточка природи влітку, коли під час цвітіння вони покриваються яскравими трубчастими квітками. Восени надземна частина відмирає і в землі лишаються довгасті лускаті бульбочки, які зберігають, не виймаючи з горщиків, у темному прохолодному місці. У кінці лютого їх висаджують у свіжий ґрунт.

Гортензія походить з Японії та Китаю, приваблює великими зонтиками суцвіть. Цікаво, що квітки її несправжні. Суцвіття складаються з квіток, що мають замість пелюсток чашолистки, що зрослися. Спочатку

вони мають зелений колір, потім жовтий і далі рожевий. Посередині видно маленьку кульку – це і є пелюстки недорозвинутої квітки, які щільно закривають тичинки та недорозвинуту маточку. Рослина світлолюбна, потребує помірного поливання. Розмножують їх живцями. Рослину добре вирощувати в зимових садах.

Жасмин кімнатний – родом з Аравії, вічнозелений кущ з білими ароматними квітками. Потребує світлих місць, помірного поливання. Розмножують жасмин живцями, які легко вкоріняються (у березні). Рослина прикрасить зимовий сад, де діти можуть її розглянути, відчутти аромат.

Клівія походить з Південної Африки. Добре переносить сухі і жаркі умови приміщень, не потребує яскравого освітлення, розмножується молодими паростками. Це постійний мешканець куточка природи, який під час цвітіння приваблює до себе зонтиком яскравозабарвлених квітів, дає

змогу знайомити дітей з різноманітністю будови та диференційованими потребами рослин у світлі.

Кала ефіопська родом з Південної Африки, де вона зростає в болотистій місцевості. Любить яскраве освітлення і щедre поливання. Розмножується молодими паростками. Цвіте переважно з жовтня до травня. Суцвіття кали – невеликий жовтий початок з білим покривалом тримається на рослині 1-1,5 місяця. Потребує періоду спокою в літні місяці, коли поступово скорочують, а потім зовсім припиняють полив.

Бальзамін походить з Тропічної Африки. Найбільш розповсюджений бальзамін з рожевими квітками і султанський – з червонуватими листками і яскраво-кармінними квітками. Рослина світло- і вологолюбна. Розмножують її живцями, які укорінюються надзвичайно швидко. Бальзамін – постійний мешканець кутка природи. Цвіте він безперервно, квітки оригінальні, з довгими шпорками. На прикладі цієї рослини зручно знайомити дітей.

починаючи із середньої групи, з будовою рослин, а в групах старшого дошкільного віку – з розмноженням рослин живцюванням.

Бегонія походить з тропічних областей обох півкуль. Назву рослина отримала від прізвища ботаніка XVII ст. Бегона, який уперше її описав. Серед красивоквітучих бегоній найбільш поширена бегонія завждиквітуча і бульбова. Рослини вимагають легкого пухкого ґрунту, затінку, помірному поливанню. Розмножують її насінням, листковими і стебловими живцями, поділом кореневища і бульб. Завждиквітуча бегонія є постійним мешканцем куточка природи.

Глоксинія походить з Південної Америки. Потребує поживної легкої землесуміші, помірному поливанню, затінку. Розмножують її насінням, листковими живцями, бульбами. Надзвичайно гарна рослина, яку можна

використовувати, як і ахіменес, для вирощування в куточку природи навесні і влітку. На зиму надземні частини відмирають, бульби зберігають у темному місці, навесні пересаджують у свіжий ґрунт.

Гібіскус походить з Китаю. Невибаглива рослина, яка краще росте і квітує у більш світлих місцях. Потребує багатої землесуміші. Розмножують його живцями. Гібіскус краще вирощувати у холах, вестибюлях чи зимових садах, оскільки рослина має досить великі розміри.

Калерія боготська походить з Центральної Америки. Невибаглива кімнатна рослина, яку слід тримати у світлому приміщенні і помірно поливати. Розмножують її бульбочками, подібно до ахіменесу. Привертає увагу м'якими оксамитовими листками і яскраво-червоними трубчастими квітками.

Примула походить з Китаю. Це чудова і широко відома кімнатна рослина, яка цвіте протягом майже всього року. Світлолюбна, потребує рівномірного поливу, взимку її слід тримати у прохолодному приміщенні. Розмножують примулу насінням і діленням куща.

Пеларгонія (герань) походить з Південної Африки. Відомо кілька видів пеларгонії зональна, пахуча, плющелиста, великоквіткова. Це світлолюбні рослини, що потребують помірного поливання та перебування взимку у світлому прохолодному приміщенні. За відсутністю таких умов сильно витягуються. Навесні їх слід обрізати. Розмножують пеларгонію живцями. Квітнуть пеларгонії майже цілий рік і є постійними об'єктами кутка природи. Найбільше ціниться пеларгонія великоквіткова з великими, красивими, надзвичайно різноманітно забарвленими квітками, з гармонійним поєднанням різних відтінків і фарб. У дошкільному закладі більше вирощують пеларгонію зональну, що має квітки різних кольорів. Різні види пеларгонії можна висаджувати на ділянці ЗДО. Пеларгонія не лише прикрашає, але й оздоровлює, з її ефірної олії роблять парфуми.

Сенполія – узамбарська фіалка. Її знайшов ботанік Сент-Поль Іллер у горах Південної Африки. Сьогодні відома велика кількість гібридних сортів фіалок. Сенполії потребують яскравого розсіяного освітлення, рівномірного поливання, легкого поживного ґрунту, вони не переносять прямих сонячних променів. Розмножують фіалки листковими живцями. В кутку природи фіалки бажані і як тимчасові, і як постійні мешканці. Розглядаючи їх різноманітні за кольором і формою чудові квітки, листки з гарними вирізьбленими краями, можна розповісти дітям, що ці прекрасні рослини – мандрівниці. В Африці жив учений, який любив мандрувати. Одного разу він ішов у горах повз струмок і побачив чудову рослину. Вона йому так сподобалася, що він вирішив її перенести додому. Фіалка добре прижилася, пишно цвіла і всі, хто приходив у гості до вченого, милувалися її красою. Ботанік дарував їм листочки і розповідав, як треба вирощувати таку чудову рослину. Поступово вона поширилася у різних країнах, потрапила і до нас, щоб радувати своєю красою. То ж згадайте, де знайшов Сент-Поль фіалку, і подумайте, де її поставити, як доглядати, щоб вона відчувала себе так, як на своїй батьківщині.

Фуксія походить з Центральної Америки. Названа на честь ботаніка XVI ст. Л.Фукса. На батьківщині фуксія росте як кущ або деревце, досягаючи висоти 1,5 м. Це світлолюбна рослина може рости і на великих північних вікнах, потребує помірного поливання. Розмножують її живцями. У дошкільному закладі фуксію можна використовувати як тимчасовий і постійний об'єкт куточка природи.

Цикламен персидський – батьківщина Мала Азія, Греція. Рослина потребує в період цвітіння світлого прохолодного місця (+10 +15°C), достатнього зволоження. Розмножують її насінням. Рекомендується для зимових садів, оскільки за відсутністю умов в групових кімнатах вона швидко гине.

Цикламен європейський – невибагливий. Відрізняється від попереднього виду великою кількістю дрібних запашних квітів. Листя і бульби дрібніші. Останні мають своєрідні вирости [1; 3].

Цибулинні кімнатні рослини [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Вони близькі за своїми ознаками до красивоквітучих, але мають спільні біологічні особливості: цибулину – видозмінене стебло з запасом поживних речовин. Вони здатні перебувати у стані спокою, доки не з'являться відповідні умови – певна температура, достатня кількість вологи. Рослини, що належать до цієї групи, потребують повного або часткового спокою протягом кількох місяців, а це означає, що цибулини треба певний час тримати неполиваними або ледь

политими. Яскравість цвітіння, можливість вигонки роблять ці рослини цікавими об'єктами кутків природи.

Амариліс (гінеаструм) походить з південної Африки і тропічної Америки. Рослина світлолюбна, потребує пухкого поживного ґрунту, помірного поливання і стану спокою. Для цього рослину тримають 2-3 місяці (найчастіше з жовтня до кінця грудня) в темному місці і припиняють поливання. У кінці грудня або на початку січня цікаво разом з дітьми витягти цибулину з горщика, обтрусити з неї ґрунт, розглянути і посадити у свіжий поживний ґрунт.

Розмножують рослину дочірніми цибулинами, які відділяють або після закінчення цвітіння, або після закінчення стану спокою. Рослину, що відцвіла, відносять у підсобне приміщення і підживлюють її, щоб нагромадити в цибулині запас поживних речовин для наступного цвітіння.

Валота пурпурова – батьківщина Південна Америка. Відрізняється від амариліса більш вузькими листками і червонуватим забарвленням біля їхньої основи. Цвіте переважно влітку. Рослина світлолюбна, розмножують її

дочірніми цибулинками. Може використовуватися і в куточку природи і в зимовому саду.

Гемантус походить із середньої і південної Африки. Найбільш розповсюджені в кімнатних умовах гемантус білоkwітковий і гемантус Катарина. Перший не вимагає яскравого освітлення, другий любить більш освітлені місця. Поливання помірне, гемантус розмножують насінням та відділенням цибулинок-діток. Цікаво тримати цю рослину у зимовому саду, де можна показувати дітям своєрідні товсті, м'ясисті листки і суцвіття, які у білоkwіткового гемантуса нагадують білу або жовтувату кульку, а у гемантуса Катарина – яскраво-червону. Цвітіння продовжується близько місяця, після чого утворюються яскраво-червоні, подібні до намиста, плоди.

Зефірантес – батьківщина Центральна Америка. У дошкільних закладах найчастіше вирощують зефірантес білий і зефірантес Ліндлея з великими рожевими квітками. Рослини вимагають яскравого освітлення, рівномірного поливання, поживного ґрунту. Розмножують їх дочірніми цибулинами. Зефірантес цікаво внести в куток природи влітку, в період його цвітіння. Поодинокі квітки на довгих квітконосах ростуть досить швидко і раптом розкриваються лійкоподібними ширококорозкритими квітами рожевого або

білого кольору, за що в народі цю рослину назвали вискочкою. Влітку і восени можна спостерігати за цвітінням цієї рослини.

Евхарис амазонський – батьківщина гори Колумбії. Світлолюбна рослина, але витримує і недостатнє освітлення, поливання помірне, розмножують її дочірніми цибулинами. Може бути і тимчасовим, і постійним мешканцем кутка природи. Взимку, коли майже не можна спостерігати за рослинами на прогулянках, багато радості принесе дітям внесення в куток природи квітучого евхарису – амазонської лілеї. Розглядаючи її чудові білосніжні квітки, що нагадують нарциси, варто відмітити їхній ніжний аромат. Квіткові стрілки наче підтримує блискуче темно-зелене листя. Помилувавшись з дітьми красою евхарису, що цвіте, можна розповісти старшим дошкільникам, що рослина ця – мандрівниця. Її батьківщина – Південна Америка, де в цей час панує літо і, ніби згадуючи про свою теплу батьківщину, вона зацвітає взимку чудовими квітами.

Кринум походить з південної Африки. Це світлолюбна рослина, потребує помірного поливання, розмножують її дочірніми цибулинами. Цю

рослину добре вирощувати у холах і зимових садах, де потрібно звернути увагу дітей на її велику цибулину, що переходить у трав'янисте стебло, світло-зелені ремінеподібні листки та ароматні квітки білого або ніжно-рожевого кольору.

Панкрацій ілірійський у дикому вигляді зустрічається у Середземномор'ї. Це невибаглива рослина, що любить світлі і теплі місця зростання. Розмножують її дочірніми цибулинами і насінням.

Декоративно-листяні кімнатні рослини [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. До таких рослин відносять кущі, трав'янисті і хвойні рослини, пальми, папороті й інші рослини, які мають декоративний вигляд завдяки гарним орнаментальним листкам. Цвітіння у цих рослин неяскраве.

Аспіди́стра походить зі Східної Азії, де росте у темних лісах. Назвали її так, бо в її зарослях на батьківщині живуть змії – аспіди. Це

надзвичайно витривала, невибаглива рослина. Краще росте на освітленому місці, але переносить нестачу світла. Поливання помірне, розмножують рослину поділом куща.

Аукуба походить з Японії. Її часто називають «золоте дерево» через те, що її шкірясті блискучо-зелені листки вкриті золотистими плямами. Це невибаглива рослина, яка потребує прохолодних приміщень, помірного поливання. Розмножують її живцями, які легко укорінюються.

Бегонії – тропічні рослини з декоративними, часто розкішно розписаними листками, ціняться саме за цю властивість, а не за цвітіння.

Найбільш поширені з них – бегонія рекс або королівська, з орнаментальними надзвичайно різноманітно забарвленими листками. Бегонія червонувата має характерну ознаку – черешки листків і зворотний бік листків вкриті червонуватим опушенням. Бегонія рицинолиста – гарна міцна рослина з товстим рожево-червоним повзучим стеблом і великими розсіченими мідно-коричнево-зеленими листками, що нагадують листки рицини. Бегонія Феаста – рослина з повзучим стеблом і округлими блискучими, темно-зеленими, червоними зі зворотної сторони листками. Високі декоративні якості має бегонія борщевиколиста.

Усі бегонії вимагають пухкого ґрунту, затінення від прямого сонячного проміння, рівномірного зволоження. Виняток становить бегонія рицинолиста, що не боїться прямого сонячного проміння. Розмножують бегонії навесні діленням кореневищ, стебловими і листковими живцями. Бегонії можна утримувати в кутку природи. Найбільш зручні для догляду – бегонія Феаста, борщевиколиста, червонувата. Всі види бегоній є чудовими рослинами для оформлення інтер'єрів дошкільного закладу та куточків природи.

Диффенбахія походить з Бразилії. Останнім часом ці рослини набули широкого розповсюдження в інтер'єрах завдяки гарно оздобленим листкам. Найбільш розповсюджені види – «Тропік сноу» з білуватими плямистими і «Рудольф Реєс» з жовто-зеленими з зеленою облямівкою листками. Ця рослина потребує теплих світлих приміщень помірного,

поливання. Розмножують її верхівковими живцями, відрізками стебла і бічними пагонами.

Драцена – батьківщина її тропічні і субтропічні області Азії та Європи. Основну цінність драценам надають довгі вузькі листки, зібрані на стеблі красивим розложистим пучком. Найбільш поширена драцена «драконове дерево». Вона невибаглива до температури, освітлення і зволоження і може використовуватися для оформлення будь-яких приміщень дошкільного закладу, зимового саду. Розмножують її насінням і живцюванням верхівок пагонів.

Кодіеум (кротон) походить з островів Малайського архіпелагу. Найбільшу декоративність рослині надають широкі або вузькі цілюкраї або примхливо вирізані яскраво і строкато забарвлені у рожевий, жовтий, жовтогарячий, червоний, липовий і зелений колір листки. Рослина потребує рівномірної температури, вологості повітря, відсутності протягів, помірного

поливання. Розмножують її живцями верхівок пагонів, може рости у зимовому саду, де і показують дітям її незвичайну красу та гармонію фарб і форм.

Колеус походить з тропічної Африки й Азії. Рослини прекрасно ростуть при яскравому сонячному освітленні, гостро реагують на нестачу вологи, потребують поживного ґрунту. Ці властивості колеусу у сполученні з естетичними якостями його красиво забарвлених оксамитових листків роблять його бажаним об'єктом кутків природи. Розмножують колеус верхівковими живцями, які легко укорінюються і можуть бути використані для посадки на ділянці.

Пальми походять з Африки, Східної Азії. З багатьох видів пальм, відомих у кімнатній культурі, найбільш поширені: фінік канарський, фінік справжній (істівний) і трахікарпус (китайська віялолиста пальма). Всі пальми вимагають світлого місця зростання, достатнього зволоження. Розмножують

їх насінням. У дошкільному закладі пальми розміщують у великих приміщеннях – залах, зимових садах. Знайомлячи старших дошкільників з фініковою пальмою справжньою (їстівною), важливо не лише помилуватися її красою, а, показавши насіння (його дістають з плодів пресованих фініків), розповісти, що плоди пальм називаються фініками, вони дуже смачні і корисні, а люди, що живуть в тих теплих краях, де зростають пальми, виготовляють з них дуже багато страв.

Папороті, що вирощуються у кімнатах, походять з тропічних і субтропічних областей обох півкуль. Найчастіше у кімнатах вирощують нефролепіс та адіантум. Обидві рослини добре пристосувалися і невибагливі до умов утримання. Люблять світлі приміщення, але непряме сонячне освітлення, достатнє поливання, поживний ґрунт. Розмножують їх поділом куща, а також надземними повзучими пагонами, які прищиплюють і засипають землею. Папороті можуть широко використовуватися для оздоблення холів, зимових садів.

Сансев'ера походить з Південної Африки, це тропічний вид з острова Цейлону. Це одна з найбільш невибагливих кімнатних рослин щодо освітлення, тепла і вологи. Розмножують її діленням кореневищ під час пересаджування, а також листковими живцями. Сансев'єру можна використовувати в кутках природи для оформлення інтер'єрів і в зимовому саду. Звертаючи увагу на своєрідність забарвлення листка – темні і світлі поперечні смуги, слід наголосити на їх декоративності, гармонійному поєднанні кольорів. Потрібно розповісти дітям, що таке забарвлення видовженого листка деяким людям нагадувало забарвлення шуки, а тому рослину ще називають «щучий хвіст». На батьківщині та в Індії, де її вирощують, з листків сансев'єри роблять тканини, мотузки.

Філодендрон розповсюджений у тропічних дощових лісах Америки. Рослина тепло- і світлолюбна, хоча її треба затінити від прямого сонячного проміння, любить підвищену вологість. Розмножують її живцями. Цю гарну

рослину з декоративними листками доцільно розташовувати у великих приміщеннях, зимових садах.

Фікус завезений з Індії, де ці рослини ростуть великим деревом. Рослина добре розвивається у сонячних місцях кімнати, але досить добре переносить і затінення. Вимагає достатньої поливки і поживного ґрунту. В умовах хорошого догляду у фікуса в період з весни до осені повинно з'являтися щотижня по одному листку. Розмножують рослину живцями. У дошкільному закладі невеликі екземпляри фікуса можуть вирощувати в куточку природи, великі ж рослини тримають у зимових садах. Фікус ще називають гумовим деревом, бо в його стеблах є молочний сік, з якого раніше робили гумові речі.

Фітонія – батьківщина Перу. Декоративна цінність рослини в її яскраво забарвлених листках, завдяки чому можна робити цікаві композиційні аранжування. Фітонія – тепло- і світлолюбна рослина, розмножують її живцями, які легко укорінюються.

Циперус походить з болотистих місцевостей Мадагаскару. Ця невибаглива до освітлення і температури рослина краще росте в поживній гумусній землесуміші, потребує щедрого поливання або утримання у піддонах з невеликою кількістю води. Рослину можна вирощувати в акваріумах, але не можна опускати горщики у воду більше як на $\frac{1}{4}$ їхньої висоти. Розмножують циперус поділом куща або живцюванням верхівок стебел. Старших дошкільників можна познайомити з живцюванням листовими коронками. З цією метою листя вкорочують і центр коронки садять у горщик з землесумішшю. Такий живець швидко утворює корені. За наявності в закладі дошкільної освіти маленьких декоративних басейнів циперус надзвичайно прикрасить їх.

Ампельні і виткі кімнатні рослини [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. *Ампельні рослини* – це рослини зі звисаючими видовженими пагонами і стеблами. Виткі і лазячі рослини здатні підніматися на висоту завдяки пристосуванням – присоскам, вусикам. Ці рослини вносять різноманітність в озеленення, серед них є чимало таких, що красиво цвітуть.

Аспарагус розповсюджений у м'якому субтропічному кліматі. Серед кімнатних рослин зустрічається два види: аспарагус пірчастий – ажурний кущ з піднятими пагонами і голкастими надзвичайно ніжними листками; аспарагус Шпренгера – зі звисаючими довгими пагонами, вкритими світло-зеленими кладодіями. Аспарагус Шпренгера – світлолюбна рослина, пірчастий аспарагус – тіньовитривалий. Обидва аспарагуси потребують поживного ґрунту, достатнього зволоження. Розмножують їх поділом куща і насінням.

Обидва аспарагуси можна вирощувати в куточку природи, вони прикрасять і зимові сади, й інтер'єри дошкільних закладів. Можна повідомити старшим дошкільникам, що в деяких країнах аспарагуси використовують як овочеві рослини, споживаючи у їжу молоді пагони.

Гелксине (солейролія або дитячі слізки) – походить із Сардинії. Це невибаглива рослина, яка витримує як яскраве освітлення, так і затінення, потребує рівномірного поливу. Розмножують її поділом куща. Хелксине найкраще використовувати у зимових садах для створення квіткових

композицій. Рослина швидко розростається, утворюючи на поверхні цілий килим, звисає з країв горщиків густою «бородою».

Кампанула рівнолиста (наречена) або дзвоник, – батьківщина Італія.

Серед кімнатних рослин зустрічаються два види: дзвоник ламкий і дзвоник рівнолистий. Це поширена рослина зі сніжно-білими або світло-голубими квітками. Цвіте з початку літа до осені. Світлолюбна рослина, потребує поживного ґрунту, сильного поливу влітку, взимку – поливання помірне. Розмножують її живцями, поділом і насінням. Кампанулу бажано мати як тимчасовий об'єкт у кутку природи у весняно-літній період, щоб помилуватися красою цвітіння.

Колумнея к'юська – походить з тропічних зон Америки. Це невибаглива, теплолюбна рослина, розмножують її живцями, потребує помірному поливу, особливо взимку. Колумнея ціниться за те, що цвіте взимку великими трубчастими яскраво-помаранчевими квітками. Цікава для вирощування і в кутку природи.

Плющ звичайний широко розповсюджений від Канарських островів Ірландії до Японії. Рослина невибаглива до світла і тепла. Розмножують плющ живцями, які легко укорінюються. Цікава особливість рослини – наявність повітряних корінців, якими вона міцно чіпляється до опори і піднімається вгору – «крокує по стіні». На це слід звернути увагу.

Плющ восковий або гойя м'ясиста завезений з Австралії. Назву одержав на честь відомого англійського садівника Гойї. Невибаглива рослина, що добре росте у звичайній землесуміші, краще цвіте, якщо росте на південних вікнах, розмножується живцями. Плющ Гойя - цікавий об'єкт для кутків природи завдяки його своєрідній будові, декоративності: довге тонке повзуче стебло, товсті, шкірясті, блискучі темно-зелені листки і дуже

ароматні квітки, зібрані у зонтикоподібні суцвіття. Квітки, наче зроблені з воску, жовтувато-білі, невеликі, з центром у вигляді червоної зірочки.

Руелія походить з Тайваню. Висота її 70-80см. Рослина світлолюбива, хоча може рости у слабоосвітленому приміщенні. Гостро реагує на пересихання ґрунту, тому вимагає рівномірного поливання. Розмножують її живцями. Руелію можна вирощувати в куточках природи. Листя в неї темно-зелені з білуватими прожилками. Приваблива цвітінням (з березня до жовтня) невеликими, поодинокими голубувато-ліловими квітками (червоними або малиновими), схожими на грамофон.

Сингоніум у дикому вигляді зустрічається у Південній та Центральній Америці. Це витончена, красива, невибаглива рослина, що потребує рівномірного поливу, витримує низькі температури, хоча й теплолюбна, недостатнє освітлення. Розмножують її живцями. Сингоніум можна вирощувати в куточку природи для вертикального озеленення та створення композицій.

Сциндапус – трав’яниста ліана з тропічної Азії. Любить теплі, світлі приміщення, регулярне поливання, розмножується живцями. Завдяки швидкому росту і декоративності листків – блискучі, шкірясті, яскраво-зелені з золотистими смужками і штрихами (сциндапус золотистий) ця рослина набула широкого розповсюдження в ЗДО, її вирощують в групових кімнатах, зимових садах, використовують для оформлення інтер’єрів.

Сеткреазія пурпурова походить з Мексики. Це тепло-, і сонцелюбна рослина: і чим яскравіше освітлення – тим яскравіше забарвлені її листки. Поливання рівномірне. Рослина приваблива соковитими пагонами з темними, оксамитовими, червонувато-пурпуровими листками. Рекомендується для кутків природи, зимових садів, оформлення інтер’єрів. У кутку природи на прикладі цієї рослини можна показати різноманітність форми стебла, листків, їхнього забарвлення, вплив світла. Рослину легко розмножують живцями, її можна використовувати для посадки на ділянці.

Традесканція (її батьківщина – тропічні області земної кулі), названа на честь садівника англійського короля Джона Традесканта. Є багато видів цієї рослини: традесканція білокріткова з зеленими і строкатими листками; традесканція зебровидна з двома широкими сріблясто-білими смугами на верхній поверхні листка і червонуватим кольором на нижній; традесканція човноподібна; традесканція товстянкова тощо. Найбільш розповсюджені – дві перші. Традесканції – невибагливі рослини, краще ростуть у світлому приміщенні (не на яскравому сонячному освітленні), вимагають рівномірного поливання. Розмножуються живцями, які легко укорінюються. Широко використовується в дошкільних закладах для кутків природи, оформлення інтер'єрів, у зимових садах. Для порівняння бажано мати 2-3 види цієї рослини.

Хлорофітум походить з Південної Африки. Використовують як зелену, так і строкату форму цієї рослини, яка любить достатнє освітлення (але не пряме сонячне), рівномірне поливання. Розмножують її відділенням молодих дочірніх рослин. Хлорофітум широко використовується для кутків природи, оздоблення інтер'єрів у дошкільних закладах. Увагу дітей привертають і до декоративності листків, і до цікавого способу розмноження. На кінцях довгих звисаючих квітконосів після цвітіння утворюються розетки

листоків – це молоді рослини з повітряними коренями, які висаджують у пухку, поживну землю. Хлорофітум можна висаджувати на ділянці, де він утворює красиві композиції з сеткреазеєю. Старшим дошкільникам можна повідомити, що ця рослина дуже добре очищає повітря в кімнаті.

Цисус – кімнатний-виноград. Найбільш розповсюджений цисус ромболистий – граціозна ліана з гарними, ромбічними, темно-зеленими листками. Походить з Південної Америки. Потребує світлого приміщення (яскравого сонячного проміння не любить), достатнього поливання. Інший вид цисуса – антарктичний походить з Австралії. Це високоросла ліана з видовженими, зазубреними по краях, темно-зеленими щільними листками. Вимоги до умов утримання й розмноження такі самі, як у цисуса ромболистого. У ЗДО ці рослини можуть широко використовуватися для оздоблення інтер'єрів.

Сукуленти [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. *Сукулентами* називають групу рослин, що належать до різних ботанічних родин, але мають спільну властивість – нагромаджувати в своїх стеблах і листках воду. Ця особливість найбільш яскраво виявляється у кактусів і пов'язана з умовами їхнього існування на батьківщині. Більшість кактусів походять із посушливих районів Америки. У закладах дошкільної освіти можна вирощувати невелику кількість сукулентів, саме тих, що не мають колючок. Серед кактусів найбільш придатні для вирощування зигокактус та філокактус.

Зигокактус походить з Бразилії, де росте епіфітно на деревах або на перепрілих наносах у вологих западинах скель. Тримати рослину треба на сонці, уникаючи спекотних променів, поливання помірне, в період зав'язування бруньок рослину не слід переставляти. Розмножують її живцюванням члеників.

Зигокактус – бажаний тимчасовий мешканець кутків природи. Уже в грудні рослина вкривається рясними яскраво-малиновими, білими, рожевими квітками, які наче світяться. Пуп'янки квітів схожі на пташок, що летять, витягнувши шийки. Невеликі плескаті стебельця, що складаються з висячих члеників, дуже схожі на листочки. Розповідаючи старшим дошкільникам про цього чудового мандрівника, слід відмітити, що його далека батьківщина – Південна Америка, де не буває морозів. Там зигокактус росте на гілках і стовбурах дерев, його пласкі членисті стебельця легко відламуються і, падаючи на стовбур, проростають, утворюючи нову рослину.

Епіфіллум, або філокактус, походить з Мексики, Бразилії, де вони ростуть епіфітами в дуплах дерев або між скелями на наносному перегної. Потребують яскравого освітлення, але не прямого сонячного, помірного

поливання, поживного ґрунту. Цвіте на початку весни і літа зірчастими, гарними великими квітками різних кольорів. Розмножують рослину живцюванням листоподібних пагонів.

З листових сукулентів у дошкільному закладі дітей можна озпознайти з алоє і каланхое, що мають лікарські властивості. Алоє походить з Південної Америки. Це невибаглива рослина, світлолюбна, але не переносить прямого сонячного проміння, поливання помірне. Розмножують її живцями, які краще брати з верхівок і перед посадкою підсушувати. Знайомлячи старших дошкільників з рослиною, можна розповісти, що у соковитих листках алоє є цінна лікарська речовина (алоїн – біогенний стимулятор), і тому люди люблять вирощувати цю рослину, щоб лікуватися. А ще алоє добре вбирає і знешкоджує отруйні речовини з повітря і знешкоджує їх.

Каланхое пірчастий походить з тропіків Америки й Африки. Це невибаглива світлолюбна рослина, що потребує помірного поливання. Під час цвітіння приваблює яскравими червоними квітками, зібраними в зонтик.

Розмножують рослину живцями стебловими і листковими. Соком каланхое лікуються,

Бріофілюм Дегремона досить часто приймають за каланхое. Характерна ознака його – наявність витягнутих листків з зубчастим краєм, на яких розвиваються молоді рослини. У міру свого розвитку вони опадають з материнської рослини і проростають. Старших дошкільників цікаво познайомити зі своєрідним розмноженням цієї рослини і, роздавши молоді рослини, запропонувати дітям виростити їх удома.

Догляд за кімнатними рослинами

Розміщення кімнатних рослин має враховувати їх потреби у *світлі*.

Кімнатні рослини класифікують відповідно до кількості світла, необхідного для їх зростання:

- рослини для слабкого освітлення: мінімум 270, 810 – 2150 л-с – для гарного росту;
- рослини для помірного освітлення: мінімум 810 – 1610, 2150 – 5380 – для гарного росту;
- рослини для яскравого освітлення: мінімум 1610 – 10760, 5380 – 10760 – для гарного росту;
- рослини для дуже яскравого освітлення: мінімум 10760, 10760 л-с і більше – для гарного росту [1; 3; 5].

Меблі для розміщення кутка природи розташовують біля вікон або в проміжках між ними, але не поруч із системами опалення. Під час

розміщення кімнатних рослин враховують їхні вимоги до світла. Світлолюбні рослини ставлять ближче до джерела світла, а тіньовитривалі рослини розташовують у менш освітлених місцях.

Для того, щоб крона у кімнатних рослин розвивалася рівномірно, слід час від часу змінювати їхнє положення відносно джерела світла, тобто періодично повертати горщик довкола осі [1; 3].

Під час розміщення кімнатних рослин слід подбати і про декоративний ефект. Гарно виглядатиме колеус серед ніжної зелені аспарагусу. Красивоквітучі рослини, а також рослини з гарнозабарвленими листками нададуть більшої виразності тим місцям кутка природи, де ростуть сансев'єра, аспідістра тощо.

Температура повітря для кімнатних рослин

Температура повітря – другий за важливістю чинник. Люди відчують себе комфортно при температурі від 22 до 28°C, а для кімнатних рослин зазвичай оптимальна температура від 14 до 30°C, тому що більшість кімнатних рослин походить із тропічних і субтропічних місцевостей.

Температура і світло пов'язані між собою через процеси фотосинтезу і респірації (дихання). Фотосинтез виробляє цукор і крохмаль, які потім поглинаються в процесі дихання, щоб забезпечити енергію для розвитку нових тканин (зростання) і підтримання існуючих. Висока температура прискорює процес дихання, і якщо рослина не виробляє достатньої кількості цукру (як при слабкому освітленні), то висока температура може зруйнувати ці невеликі запаси, і для розвитку рослини поживних елементів не залишиться. Тому при недостатньому освітленні рослини не ростуть. А якщо кількість світла настільки мала, що його не вистачає на вироблення цукру, то рослина зрештою гине.

Коли запаси цукру малі, рослина бере поживні речовини і цукор із старих листків, щоб підтримати зростання нового листя. Допомогти кімнатним рослинам у цьому випадку можна двома способами: підвищити рівень освітлення, щоб прискорити процес фотосинтезу та вироблення цукру,

або знизити вечірні температури, щоб понизити частоту дихання, і тим самим збільшити запас цукру для зростання. Але не допускайте зниження температури менше 10°C, інакше можна пошкодити деякі чутливі декоративно-листяні рослини (наприклад, аглаонему). Пошкодження низькими температурами, як правило, супроводжується пожовтінням і опаданням листя.

Усі кімнатні рослини відрізняються за мінімальними і максимальними температурними вимогами. Прикладами рослин, які люблять прохолоду і підходять для місць з температурами, що опускаються нижче 10 °C вночі і не перевищують 15-16 °C вдень, є цикламен, фатсхедера, аралія висока і фатсія.

Не всім рослинам підходять оптимальні температури для нормального росту. Наприклад, аспідистра і папороті краще ростуть за більш прохолодних умов (22°C), у той час, як інші тропічні рослини воліють температури від 32 до 35°C. Такі температури досить складно підтримувати в домашніх умовах. Оптимальний діапазон температур для кімнатних рослин – 21 – 27°C вдень, та 18 – 21°C вночі [5].

Вирощувати рослини треба при рівномірній температурі повітря (коливання в межах 3–6 °C не шкідливі). Негативно впливають на рослини протяги.

Вологість повітря для кімнатних рослин

Відносна вологість повітря – це кількість вологи, що міститься в повітрі. Для кімнатних рослин відносна вологість нижче 20% вважається низькою, від 40 до 50 % – середньою і вище 50 % – високою. Відносна вологість – дуже важливий фактор, але на нього рідко звертають увагу. В оранжереях відносна вологість становить 50 % і вище. При 10-20 – відсотковій вологості, типової для більшості будинків і квартир, вода дуже швидко випаровується. Більшість кімнатних рослин – вихідці з тропіків, де відносна вологість висока. Тому, щоб допомогти рослинам пристосуватися до низької вологості у будинку, необхідно робити таке:

- розташуйте рослини ближче одна до одної, щоб створити мікросередовище з більш високою відносною вологістю;

- використовуйте невеликі контейнери, заповнені водою і гравієм, вони збільшать відносну вологість повітря;

- використовуйте зволожувачі;

- обприскуйте рослину водою: потрібно обприскувати рослину дуже часто, практично кожні пів години, щоб хоч якось збільшити відносну вологість;

- листя і квіти рослин з волосистим листям не можна обприскувати водою, оскільки вода на таких листках затримується надовго, тому на них може з'явитися цвіль і грибок [5].

Поливання. Це один із найважливіших видів догляду. Саме через неправильний полив найбільше потерпають рослини в дошкільних закладах.

Уміння правильно поливати кімнатні рослини – важлива навичка під час догляду за ними. За умови надмірного поливу коріння рослини можуть «задихнутися», а надто рідкі поливи роблять рослину кволою і хворою. Частота поливу залежить від умов, в яких знаходяться кімнатні рослини. Перед тим, як поливати рослину, врахуйте такі **фактори**:

1. Тип рослини, вимоги до поливу деяких рослин, бо не у всіх рослин ці вимоги однакові. Інформація про особливості поливу та рівень освітленості зазвичай включається в опис рослини. Наприклад, кротон, який любить яскраве світло, потребує більш частого поливу порівняно із сукулентами і кактусами, такими, наприклад, як філокактус. Кротон і філокактус віддають перевагу яскравому світлу, але потреба у воді у них різна.

2. Розмір рослини. Великі рослини потребують більшої кількості води порівняно з маленькими рослинами.

3. Об'єм горщика (контейнера). Якщо контейнер занадто маленький, то поливати рослину потрібно частіше.

4. Вологість ґрунту: якщо ґрунт вологий, то краще зайвий раз не поливати рослину.

5. Інтенсивність освітлення. Рослини, які вирощуються при яскравому світлі, потребують більше води порівняно зі слабоосвітленими рослинами.

Неправильний полив викликає безліч проблем. Контейнери з блюдцями можуть викликати надмірне накопичення розчинних солей (від добрив, які застосовуються). Високий вміст солей у ґрунті може пошкодити коріння, і рослина припинить ріст. Щоб не допустити накопичення солей, завжди потрібно виливати воду, що накопичилася в блюдці після поливу, а іноді потрібно гарненько полити рослину, щоб видалити накопичені солі. Щоб дізнатися, чи слід поливати рослину, варто перевірити ґрунт пальцем: якщо ґрунт на глибині 2-3 сантиметрів все ще вологий, то поливати рослину не потрібно. Також у продажу є спеціальні прилади – «вологоміри» для ґрунту [5]. Майже всі кімнатні рослини восени та взимку поливають помірніше, ніж навесні й улітку. Поливати слід водою кімнатної температури, відстояної протягом доби. Носик лійки слід тримати ближче до поверхні ґрунту, щоб струмінь води не вибивав його. Під час навчання дітей умінню визначати потребу рослин у поливі, наголошують на тому, що рослина потребує поливу, якщо підсох верхній шар ґрунту. Води треба лити стільки, щоб не тільки верхній, але й нижній шар ґрунту був насичений вологою і невелика кількість її пройшла на піддон. Під час поливання не слід бризкати водою на листки, особливо на ті, що мають м'яке опушення, оскільки це викликає появу бурих плям і псує вигляд рослини, але якщо листя шкірясте, неопушене, навесні і влітку треба обов'язково раз на тиждень обприскувати водою [1; 3].

Чиста рослина – здорова рослина. Пил не тільки псує декоративний вигляд рослини, але також затінює листя від світла, яке використовується в необхідному для рослин процесі фотосинтезу. Також пил на поверхні листя може закупорити породи, через які випаровується волога, і таким чином припиниться газообмін всередині листя. Листя з товстою, блискучою шкіркою (кротон, фікус, спатіфілум, бромелієві) слід протирати вологою губкою.

Деякі рослини можна обережно промити під душем, попередньо закривши землю. Воду не можна використовувати для чищення кактусів, листя сенполії та інших рослин з волосистим листям. Замість цього для видалення пилу використовуйте невелику щіточку з м'яким волосом. Регулярно видаляйте відмерлі квіти і листки. Листя з відмерлими краями або кінчиками, які пошкоджені фтором, слід обрізати до здорової частини [5].

Пересаджування. Більшість кімнатних рослин не частіше 1-2 раз на рік потребують пересаджування. Як правило, здійснюють це навесні, з березня по травень. Перед пересаджуванням рослину слід полити, перевернути горщик догори дном і, підтримуючи землю з рослиною лівою рукою, правою зняти горщик. Якщо горщик зразу не знімається слід обережно постукати його об край стола. Грудку землі з рослиною треба трошки обтрусити від старої землі і зняти верхній та нижній її шар до 2 - 3 см. Загостреною паличкою прочистити землю між коренями (обережно, не пошкоджуючи їх), зрізати ножом гнилі або поламані корінці, після чого рослину можна пересаджувати [1; 3; 4; 5; 6].

Для пересаджування треба брати чистий горщик, трохи більший від попереднього. На дно нового горщика кладуть дренаж, зверху насипають шар (2-3 см) річкового піску, потім шар зволоженої землесуміші і лише після цього ставлять рослину в горщик так, щоб стебло було по центру горщика, а коренева шийка не була заглиблена. Низьке або високе садження впливає на нормальний ріст і розвиток рослини. Правильно розміщену рослину обережно засипають з боків землею, яку ущільнюють. Обов'язково треба залишити 1,5 - 2 см до краю горщика для поливання. Після пересаджування треба негайно полити рослину і поставити її на 6-7 днів у затінене місце, а потім вже туди, де вона постійно стоятиме. Найчастіше під час пересаджування розсаджують рослини, що розмножуються поділом кущів, цибулинами [1; 3].

Важливе значення під час пересаджування має добір ґрунту. У зв'язку з тим, що в умовах закладу дошкільної освіти складно підібрати потрібну землесуміш, для пересаджування використовують поживний городній ґрунт.

Перевалка. Часто замість пересаджування в дошкільних закладах використовують перевалку, під час якої рослини зовсім не пошкоджуються. Для перевалки підбирають горщик, діаметр якого більший від попереднього на 1-2 см. Обережно виймають рослину, кладуть у горщик дренаж, переносять у нього рослину і засипають по краях поживним ґрунтом [1; 3].

Підживлення. Найпоширенішою помилкою в процесі підживлення кімнатних рослин є перебільшення кількості добрив, поживних речовин. Надмірна кількість добрив небезпечна, тому що будь-яке добриво (рідке, порошкоподібне, у вигляді таблеток) при розчиненні формує у воді солі. Коли додасте занадто багато добрива, то вода в ґрунті стає настільки солоною, що «спалює» коріння рослини, поглинаючи з них воду. Зайві розчинні солі проявляються у вигляді білуватого нальоту на поверхні ґрунту або біля краю горщика.

Перед тим, як підгодувати рослини, слід врахувати таке:

- тип рослини: деякі рослини вимагають частих підживлень (наприклад, різновиди фікуса), у той час, як інші мають потребу в невеликій кількості добрив або зовсім не потребують їх протягом багатьох місяців (наприклад, сукуленти);
- об'єм ґрунту: кімнатним рослинам у маленьких горщиках потрібно менше добрив порівняно з рослинами у великих горщиках, тому що в них менше ґрунту;
- інтенсивність світла: чим вищий рівень освітлення, тим більше поживних речовин потрібно для нормального росту рослин.

Недавно куплена, здорова рослина рідко потребує негайного підгодовування. У більшості випадків кількість добрива, застосованого комерційним виробником рослини, буде забезпечувати рослину поживними речовинами протягом двох – трьох місяців. Але це правило не завжди діє,

якщо нестача добрив очевидна, то необхідно підгодувати рослину відразу після купівлі.

Під час росту варто підгодовувати рослину невеликими порціями. Якщо ж зростання припинилося, то кількість добрива потрібно зменшити. Взимку, коли рівень освітленості слабкий, потреба рослини в добривах зменшується, а влітку, коли достатньо світла і рослина активно росте, її потреби в підгодівлі збільшуються. Для початку потрібно використовувати чверть кількості добрива, заявленого при купівлі рослини. Якщо під час активного цвітіння листя рослини стало світло-зеленим, то доцільно робити підживлення кожні два тижні. А якщо листя, що недавно з'явилося темно-зелене, але досить мале порівняно зі старими листками і міжвузлям, ще й здаються довшими, ніж раніше, то норму добрива потрібно зменшити [5].

За наявності органічних добрив (пташиний послід), його настоюють тиждень, після цього розводять водою у пропорції 1/20. Мінеральні добрива: аміачну селітру, сечовину, сульфат амонію, суперфосфат та спеціальні квіткові суміші використовують відповідно до інструкцій, що додаються. Слід пам'ятати, що надмірна кількість добрив є шкідливою. Перед підживленням рослини обов'язково поливають чистою водою. Під час використання мінеральних добрив треба суворо дотримуватися техніки безпеки. Важливими компонентами мінеральних добрив є азот, фосфор, калій, магній.

Якщо рослині бракує азоту, то сповільнюється ріст усіх її органів, листя стає світло-зеленим (менше виробляє хлорофілу). Рослина втрачає декоративність. Недостатність фосфору викликає відставання в рості та затримку цвітіння, листя набуває червоно-фіолетового забарвлення, іноді деформується. Калійний голод знижує інтенсивність росту рослини, зменшує її опір грибковим та бактеріальним захворюванням. Рослина втрачає міцність і стає ламкою. Якщо вміст калію в 3-5 разів нижчий за норму, то рослина набуває «обпаленого» вигляду і вкривається іржавими плямами. Магнієва недостатність призводить до зміни кольору листя, воно стає світлішим, а

іноді навіть жовтуватим. З часом посвітліла тканина листка стає бурюю і відмирає [1; 3].

Мікродобрива. Поряд із основними поживними речовинами для росту і розвитку рослині необхідні в незначній кількості мікроелементи (марганець, залізо, алюміній, хром, рубідій, цезій, бор).

Дефіцит заліза, марганцю викликає хлороз. Якщо рослині бракує бору, у неї відмирають почки росту. Недостатність сірки призводить до завчасного одерев'яніння паростків, які залишаються тонкими з жовтуватим відтінком.

Підрізування. Перед початком інтенсивного росту навесні рослини слід підрізати, особливо ті, у яких стебла витягуються і оголюються (пеларгонії, колеуси тощо). Крім цього, з крони слід зрізати покручені, хворі гілки, а також ті, що ростуть всередину крони. Під час підрізування треба стежити за тим, щоб зріз проходив якраз над брунькою [1; 3].

Боротьба з хворобами та шкідниками кімнатних рослин. За умови забезпечення потреб рослин у світлі, волозі, відповідній температурі, поживному ґрунті вони виявляють хороші ознаки росту, гарно цвітуть. Поява жовтих і скручених листків, коричневих плям є сигналами недостатнього живлення, зволоження, появи шкідників. У цьому разі потрібно уважніше поставитись до рослини, підживити її, пересадити, простежити, щоб не пересушувався ґрунт.

Кімнатні рослини найчастіше пошкоджують попелиці, щитівки, павутинний кліщ, ногохвістки. Як тільки вони з'явилися, треба відокремити заражені рослини від здорових, а далі вжити заходів щодо знищення шкідників.

Щитівки – від 2 до 8 мм завдовжки, бувають різних забарвлень (все залежить від різновиду). Два основні види щитівок – це звичайні щитівки з панциром (*Diaspididae*), у яких щиток може бути відділений від тіла, і якщо його відколупнути, то сам шкідник залишиться на рослині. Обманні щитівки (*Coccus hesperidum*), їх щитки не можна відокремити від тіла. Щитівки висмоктують сік з листя і стебел рослини, викликаючи зупинку росту, знебарвлення листя і відмирання тканин. Після того як щитівки поживилися соком рослини, на листках залишається клейка солодка речовина (медяна роса) – переварений сік рослини. Щитівки зазвичай непримітні. У той час, коли виявиться зараження рослини, їх популяція буде скоріш за все вже досить велика.

Борошністі черевці – м'якотілі комахи 3 – 6 мм завдовжки, вкриті білим восковим ниткоподібним нальотом. Їх часто можна бачити на молодих пагонах у вершині стебла, вони висмоктують сік рослини, викликаючи в'янення листя і подальше їх опадання. Деякі різновиди борошністих

черевців можна знайти на нижніх сторонах листя. Борошністі черевці, як і щитівки, виділяють липку медвяну росу, яка приваблює сажистий грибок.

Попелиці – м'якотілі грушоподібні комахи 1 – 6 мм, зазвичай зеленого кольору (але можуть бути і рожевими, синіми, коричневими, жовтими або чорними). Попелиці поселяються на молодих пагонах або на нижньому боці молодих листків, де висмоктують сік рослини, викликаючи деформацію і закручування листя, бутонів і квітів. Попелиці також виділяють медвяну росу. Зазвичай вони безкрилі, але коли їхні колонії стають занадто великими, розвиваються крилаті форми.

Павутинний кліщ – другий за поширеністю шкідник кімнатних рослин. Дорослі самки близько 0,5 мм, ледь помітні неозброєним оком. Павутинні кліщі харчуються нижніми поверхнями молодих листків. Уражені ділянки покриваються сіруватими або жовтими плямами. Багато видів цих шкідників огортають рослину павутиною, яка служить захистом для кліщів. Живуть вони в теплих і сухих приміщеннях.

Трипси – маленькі комахи з довгастим тілом – 1-1,5 мм, коричневого або чорного кольору. Дорослі комахи і личинки живляться верхівками стебел, квітами й листям, висмоктуючи з них сік і спустошуючи клітини. На уражених поверхнях з'являються білі або сріблясті плями, їх видно при попаданні світла на стінки порожніх відмерлих клітин [5].

Дощовий черв'як засмічує отвір у дні вазонів, викликаючи в них застій води та загнивання коренів рослин. Під час розмноження черв'як змінює склад ґрунту, завдає шкоду рослині. Щоб домогтися знищення дощових черв'яків, ґрунт у вазоні поливають розчином марганцевокислого калію, або повільно опускають вазони у гарячу воду з температурою 50 °С. Черв'яків, що виповзають на поверхню землі, збирають і повертають у природне середовище [1; 3].

Хвороби кімнатних рослин

Хвороба може розвиватися за наявності трьох факторів: сприйнятливість рослини, життєздатний хвороботворний організм і сприятливе середовище проживання. Оскільки в домашніх умовах дуже низька відносна вологість, зволожується лише ґрунт, шанси поширення хвороби мінімальні.

Плями на листі – найбільш поширена проблема, але вона не завжди викликана хворобою. Наприклад, може бути опік листків, коли вологе листя освітлюється яскравим сонячним світлом, у цьому випадку знебарвлюється хлорофіл (який фарбує листя в зелений колір) і відмирає основна тканина листків. Але є й захворювання – плямистість листя, що викликається грибком або бактеріями, а симптоми такі: коричневі плями, темні або пожовклі краї листя.

Бактеріальні хвороби викликають плями, сухі кінчики і в'янення листя. Ознаки грибкових хвороб: цвіль, іржа, борошниста роса, гниль, некроз, плями і в'янення листя. Ознаки вірусних захворювань – деформація і припинення росту.

Ґрунтові хвороботворні організми зазвичай вражають слабкі рослини. Вони впливають на домашні рослини на рівні ґрунту або зсередини; розвиток хвороби зазвичай в ґрунті протікає непомітно, перш ніж ознаки хвороби будуть помічені на надземних частинах рослини. Ґрунтові хвороби зазвичай розвиваються, коли ґрунт занадто вологий. Слабке освітлення і надмірний полив створюють сприятливе середовище для поширення ґрунтових хвороб [5].

До догляду за рослинами в куточку природи вихователь залучає дітей, починаючи з молодшої групи, даючи нескладні доручення – полити рослини. Складніші види доручень (пересаджування, підрізування) виконує вихователь, але обов'язково в присутності дітей. При цьому кожен свою дію вихователь повинен мотивувати і коментувати.

Сезонні зміни у рослинних об'єктах куточка природи

Крім кімнатних рослин, постійних і тимчасових мешканців куточка природи, є необхідність вносити туди й інші об'єкти.

Восени в куточок природи пересаджують сальвії, хризантеми, які ще довго потім цвітуть, прикрашають куточок природи і даючи змогу спостерігати за впливом умов середовища на розвиток рослин. Навесні ці рослини можна розмножити живцями для посадки на ділянці. Цікаво пересадити з городу кущ помідорів, що цвіте, на якому будуть утворюватися і дозрівати плоди.

Взимку в кутку природи висаджують цибулю, яку поступово вживають у їжу. Для мешканців кутка природи (хом'ячка, свинки) вирощують овес, пророщують коренеплоди буряка для одержання соковитих листків.

Навесні в кутку природи пророщують насіння, вирощують розсаду різних овочевих та квіткових рослин, які дають багатий матеріал для різних порівняльних спостережень.

Улітку куток природи прикрашають квітковими композиціями зі зрізаних декоративних квіткових рослин. Це допомагає ознайомити дітей з основними правилами складання букетів [1; 3].

3. Утримання риб у кутку природи

Постійними мешканцями кутка природи є акваріумні риби. В акваріумі можна утримувати як дрібних представників риб наших прісноводних водойм, так і екзотичних риб, які характеризуються більшою декоративністю забарвлення, форм, мешканців тропічних водойм [1; 3].

Усіх екзотичних акваріумних риб можна поділити на холодноводних та теплолюбних. До холодноводних належать золоті рибки та їх різновидності – вуалехвіст, комета, телескоп (китайський, ситцевий, чорний), шубункін, львиноголівка (бранда), небесне око. До теплолюбних – скалярії, неони, півники, моллінезії тощо.

За способом розмноження екзотичні риби поділяються на живородних та ікрометних. До живородних відносяться гуппі, меченосці, пецилії, платипецилії та моллінезії. У природі живородних карпозубих нараховується більше 200 видів. Решта рибок – ікрометні.

Усі екзотичні рибки, яких утримують в акваріумі, відносяться до таких рядів: коропозубі, карпові, окуневі, стерінові, сарганові, чотирьохзубі, кістезязикові, клюворилі, голкоподібні, рогозубі.

Першою з акваріумних рибок до Європи з Китаю потрапила золота рибка на початку XVII ст. Решта почали з'являтися в Європі та Росії в кінці XIX і на початку XX століття.

У закладах дошкільної освіти заради безпеки дітей акваріуми не оснащуються водопідігрівом, компресорами для насичення води киснем, але в зв'язку з цим добирають такі види риб, які невибагливі до умов утримання, і красиві.

Із живородних риб утримується *гуппі*, яка походить з водойм Південної Америки. Зараз виведені десятки порід цієї риби, які вражають кольором, розмірами і формою плавників. Довжина тіла гуппі 2-5 см.

Самці мають яскраве забарвлення, на спинному та брюшному плавниках у них чорні крапочки, оточені різноманітними різнокольоровими розводами. Самка виглядає скромніше, забарвлення її тіла сірувато-зелене. Проте за розмірами вона більша за самця. У 4-5 місяців гуппі стають статевозрілими. Самка дає приплід 5-7 разів на рік. За один раз може дати від 60 до 120 мальків. Гуппі дуже невибаглива рибка. При температурі 24-26°C

та хорошому кормі мальки швидко ростуть і розвиваються, проте вони погано переносять різкі зміни температури. В умовах акваріума рибка живе 3-3,5 роки [1; 3].

Мечоносець – розповсюджений на півдні Північної Америки. Від вихідної форми виведено червоних, золотистих, тигрових, чорних мечоносців. Природне забарвлення – з голубуватим відтінком та червоно-коричневою половою, яка проходить по середній лінії тулуба. Самець добре відрізняється від самок мечоподібним виростом хвостового плавця. Довжина тіла без меча сягає 6,5-7,5 см. Самка більша – 9-10 см, хвостовий плавник у неї округлий і короткий. Для утримання мечоносців краща температура води 20-23°C. Якщо температура нижче 18°C, риби хворіють і можуть загинути. Існує кілька різновидів мечоносців, які різняться забарвленням та довжиною тулуба: чорний, червоний, зелений, ситцевий та інші. Залежно від виду самки народжують до 150 мальків. Наприклад, самка мечоносця монтесумн народжує до 150 мальків, а самка мікрочечевого мечоносця – від 15 до 50 мальків.

Молінезія – походить із водойм Центральної і Південної Америки. Особливо цініться оксамитово-чорний її різновид. Ця рибка потребує багатої на кисень води і різноманітного корму (циклопи, артемії, науплії). В акваріумних умовах сягає 6-12 см, в природі – 15 см.

Приблизно в 6 місяців самки здатні народжувати від 20 до 240 мальків (залежно від виду). Оптимальна температура води 24-28°C. Розмноження відбувається за температури 25-30°C.

Пецилія голуба – на своїй батьківщині, в Мексиці, Гватемалі, ці риби не вирізняються яскравістю. Проте акваріумістами виведено надзвичайно гарні золотисті, яскраво-червоні та інші різновиди цих рибок.

Живородні риби досить плодовиті. Мальки розвиваються в організмі самки, з'являючись на світ приблизно через 30 днів. Новонароджені риби можуть житися дрібними циклопами і вміють рятуватися від ворогів у заростях рослин. Риби невеликих розмірів: самець 3,5 см в довжину, самка довша. Забарвлення голубувате з металевим відтінком. Самка може народжувати від 40 до 50 мальків. Температура води в межах 24-26°C [1; 3].

Серед ікрометних риб у куточку природи закладу дошкільної освіти обов'язково має утримуватися золота рибка та її різновиди. Саме вона була завезена першою. Вони були виведені у Китаї від карасів.

Яскраво забарвлені золоті рибки, шлейфові комети, ніжні вуалехвости – цікаві об'єкти для спостережень дошкільників. Золота рибка у великих водоймах може сягати 20-30 см у довжину, у звичайних акваріумах – біля 6 см. Статевозрілою рибка стає в 12 місяців. Нереститься з травня по вересень кілька разів, відкладаючи до 2000 ікринок у декілька прийомів на рослини чи дно акваріума за температури – 20-25°C. На 3-4 й день з'являються мальки. Спочатку вони харчуються інфузоріями, а потім, підростаючи, – циклопами, дафніями, черв'яками, сирим м'ясом та мурашиними яйцями. Оптимальна температура навесні та влітку від 18°C до 23°C, а взимку – 15-18°C. Золоту рибку можна вважати довгожителем, оскільки ці рибки з довгим тілом живуть до 40 років, а з коротким – до 15. Розмножуватися вони припиняють у 8-10 років.

З родини корошових в дошкільному закладі, крім золотої рибки, можна утримувати данію-рерію, кардинала, барбусів (суматранського, червоного). Ці риби добре співіснують між собою та з іншими рибами.

Даніо. Види: даніо-реріо, даніо крапковий, рожевий, леопардовий, королівський, малабарський. Температура води від 24°C до 28°C. Самка відкладає до 2000 штук ікринок. Статевозрілими рибки стають з 12 місяців.

Рибки роду даніо-реріо походять зі Східної Індії. Тіло у рибок довге, до 8-13 см, плавці невеликі, за забарвленням переважають сині та лілові кольори з металевим блиском. Це гарні сріблясті рибки з повздовжніми синіми смугами.

Кардинал походить з південно-східного Китаю. Тіло цієї риби зелене з повздовжніми темною і світлою смугами. Плавці жовті, з червоними кінчиками. Це невелика красива рухлива рибка, довжина якої 2,5-4 см. Оптимальна температура води від 15°C до 24°C. Може обходитися малою кількістю кисню. За час нересту протягом 25-30 днів самка відкладає до 5 ікринок в день. Личинки з'являються через 48 годин. Годують їх інфузоріями. Мальків слід сортувати.

Барбус суматранський, його батьківщина Таїланд, Суматра. Це нарядні золотисто-абрикосові, золотисто-червонуваті теплолюбні рибки з чотирма вугільно-чорними поперечними смугами. Довжина тіла 4,5-5 см. Самець менший за самку, але яскравіший. Оптимальна температура води 21-28°C. Нерестяться протягом року у віці 6-8 місяців. У нерестовий період самка відкладає від 300 до 600 ікринок жовтого кольору. Через 28-36 годин з'являються мальки. На 5-6-й день мальки самостійно пересуваються і харчуються мотилем, дафніями, циклопами. Брак кисню переносять краще, ніж інші рибки, але вода обов'язково має бути чистою [1; 3].

Цікавими для дошкільного закладу є лабіринтові рибки. Свою назву одержали через те, що їх дихальний орган за своєю будовою нагадує своєрідний лабіринт. Це дає можливість лабіринтовим рибкам жити при високій температурі води (27-30°C) в невеликих водоймах із зіпсованою і бідною на кисень водою. Ці риби дихають не тільки розчиненим у воді киснем, але й атмосферним повітрям, який вони періодично заковтують ротом, піднімаючись на поверхню води. Найбільш відомі з них макроподи, гурами, півники. Всі вони теплолюбні, температура води в акваріумі має бути 22-24°C, а під час нересту ще вищою. Стають статевозрілими у віці 4-6 місяців. Якщо умови дошкільного закладу дозволяють утримувати їх, діти можуть спостерігати цікаві прояви піклування лабіринтових рибок про потомство.

Усі лабіринтові риби – мешканці переважно тропічних водойм Індії, Індонезії, Цейлону, Таїланду, а також Китаю. Вони надзвичайно гарні.

Спостерігаючи з дітьми за гурами перлистим, слід відзначити, що він наче обсипаний перлами, за що і одержав назву. Тіло довжиною 8-10 см. Оптимальна температура води в акваріумі 24-27°C. Якщо температура води нижча 23°C рибки хворіють. Самка відкладає до 2000 ікринок.

Мармурові гурами теж мають красиве забарвлення: по сріблясто-голубому фону розміщені чорно-сині плями, плавці прикрашені золотисто-жовтими і білими крапками. Оптимальна температура води має бути 24-30°C [1; 3].

Півники відрізняються забіякуватим характером та граціозністю. Самки забарвлені скромніше, ніж самці. Виведені рибки мають зелене, чорне, золотисте і лілове забарвлення. Яскравозабарвлений самець будує гніздо з пухирців повітря, і воно схоже на піну, яка розташовується у вигляді острівця

чи шапки діаметром 5-6 см і заввишки 1-2 см. Побудувавши гніздо, самець починає біля самки шлюбний танок.

Коли самка відкладе ікру, самець підхоплює її ротом і складає у гніздо. Він невтомно слідкує за маленькими ікринками, відганяючи від гнізда навіть самку. У цей же час самець випускає свіжу піну і перебирає ікринки. Коли через добу виходять крихітні мальки, вони залишаються певний час у гнізді. Турботливий батько підхоплює ротом тих мальків, які випадають з гнізда, і повертає їх на місце. Через 3-4 дні мальки покидають гніздо і починають самостійний спосіб життя. Годують мальків інфузоріями, вареним яєчним жовтком [1; 3].

Цікавими для утримання в дошкільних закладах є цихлові риби. Вони вирізняються оригінальністю форм, багатством яскравих фарб, своєю поведінкою. Їх представники: скалярія, папуга, цихлазома. Тримають їх в окремих акваріумах, тому що навіть мирні риби в період нересту стають агресивними. Всі ці рибки теплолюбні.

Скалярія походить з Амазонки. По її сріблястій лусці проходять чотири чорні поперечні смуги, тіло плоске, оригінальні плавці, повільні рухи риби завжди надовго привертають увагу. Скалярія має торпедоподібну форму, у довжину сягає 12-15 см, у висоту – 26 см. Самці забарвлені яскравіше, виявлено 7 варіантів забарвлення цієї риби.

Оптимальна температура води –24-27°C. Статевозрілими стають у віці 8-12 міс. Самка відкладає до 1000 ікринок, через 1-2 дні з'являються личинки, а на 4-5-й день – мальки.

Папуга (*пельматохроміс крибензис*) – батьківщина – Західна Нікарагуа. Це строкато забарвлена риба з характерним червоним черевцем. Довжина самця рибки 9 см, самки – 7 см. Тіло видовжене, голова з крутим лобом, верхній і нижні плавці розміщені вздовж тіла. Яскраве забарвлення і в самців, і в самок. Загальний колір тіла коричневий, спина темніша, на боках є велика розпливчаста пурпурна пляма. Верхній плавець облямований тонкою чорною смужкою, за якою розміщена срібна, а далі – золота. У самок на кінці плавця буває по одній або кілька чорних цяток, у самця вони розміщені на срібному фоні верхньої частини хвостового плавця. Вода для папуг має бути не дуже жорсткою, з температурою 24-26°C. Самка відкладає від 50 до 120 ікринок. Через 2-4 дні викльовуються личинки, а на 4-5-й – з'являються мальки [1; 3].

Чорносмуга цихлазома, батьківщина її – Гватемала. Має сіре забарвлення з чорними поперечними смугами. Довжина рибки 10-12 см. На сірому тілі рибки 8-9 поперечних смуг чорного кольору. Рибки миролюбиві, лише під час нересту стають агресивними. Вони всеїдні, хоча перевагу надають рослинним кормам. Оптимальна температура води 20-26°C, хоча витримують зниження до 15°C. Зрілими самки стають у віці 7-10 міс. Самки цихлазоми – літофіли відкладають ікру на камінні, від 100 до 800 ікринок. Вони ж і доглядають за ікрою та мальками, а самці охороняють територію. Через 3-4 дні викльовуються личинки, а ще через 4-5 діб з'являються мальки [1; 3].

Цихлових риб вважають інтелектуалами підводного царства, відзначають у них своєрідні прояви індивідуальності. Рибки, що подобаються одна одній, тримаються разом постійно, а не тільки під час нересту. Вони виявляють піклування про потомство: захищають ікру, піклуються про мальків, збираючи їх на ніч у схованку.

До харацинових риб належать знамениті неонові рибки, елегантні мінори. Своєрідне світіння допомагає риbam пізнавати один одного у темних болотистих водах їх батьківщини – Бразилії, Колумбії. Довжина тіла неона – 4 см. Самки дещо більші за самців і стрункіші.

Характерною особливістю рибки є її забарвлення – дві смуги, що світяться у відбитому світлі, колір яких подібний до світіння рекламних неонових ламп (звідси і назва). Одна повздовжня смуга, що проходить від очей до основи хвостового плавця, має зелений, а часом голубий колір, а друга – від середини черевця до хвостового плавця – червоний. Рибки до кисневого і температурного режиму не вибагливі. Оптимальна температура – 18-23°C. Самка відкладає від 150 до 250 ікринок вранці, після чого її та самця варто відсадити. Личинки з'являються через 24-36 годин, а мальки через 5-7 діб. Цікавими видами рибок є чорний та червоний неони [1; 3].

Мінор (червона тетра) – житель вод західних районів Гвіани. Рибка має високе тіло в середній його частині, короткі плавці, із глибоким вирізом хвіст. Довжина рибак близько 4 см. Забарвлення тіла варіює від червоно-мідного до клюквового кольору, плавці з чорним обрамленням і білими кінцями, по боках біля голови, мінори мають по чорній плямі. Оптимальна температура 26-28°C. Після ікрометання самку і самця відсаджують. На наступний день з'являються личинки, а через 3-4 дні – мальки, які стають дорослими в 6 місяців. Довжина тіла самки – 6-9 см (самці дещо менші за самок); очі невеликі, рухливі; ротовий отвір маленький, спрямований донизу;

на верхній губі 4 вусики, теж спрямовані вниз. Рибка мирна, невиваглива, добре вживається з іншими видами риб. Розмноження відбувається дуже цікаво: у нерестовику кілька самців ганяють самку, і в цей час у самки грудні плавці утворюють подобу ковшика, куди вона відкладає кілька ікринок і носить їх з собою. У момент шлюбної гри самка хапає самця за анальний плавець і, висмоктуючи з нього молочко, покриває ним рослину або скло і приклеює до цього місця ікринки. Так вона поступово викидає всю ікру (біля 300 штук). Оптимальна температура води має бути 22-25°C [1; 3].

Сом (родина панцирних сомів, рід коридораси) – цікаві риби, часто з незвичайною зовнішністю. Тримаються переважно ближче до дна і можуть бути підселені в акваріум до будь-яких риб. Найбільш поширені представники сома – крапчастий сом і анциструс [1; 3].

Крапчастий сом походить з Ла-Плата. Забарвлення його складається з оливково-сірувато-коричневих плям, розкиданих по всьому тілу, і сірих плям зі смугами з темним зеленуватим металевим блиском.

Анциструс – з вод Амазонки. Завдяки особливій будові рота може присмоктуватися до скла і підводних предметів, очищати їх від обростання водоростями.

Риби місцевих водойм можуть бути як постійними, так і тимчасовими мешканцями куточка природи. В основному, добре приживаються в акваріумі представники родини корошових: золотий і срібний карась, краснопінка, верховодка, пічкур, щипака, в'юн, за якими можна вести цікаві спостереження [1; 3].

Влаштування акваріума і догляд за ним

Акваріум є моделлю водойми і, спостерігаючи за життям його мешканців, діти пізнають закономірності природи, особливості життя риб, молюсків, водних рослин, земноводних. Споглядання таємничого, чарівного підводного світу приносить естетичне задоволення, розвиває художній смак. Догляд за мешканцями акваріума сприяє вихованню емоційно-ціннісного ставлення до тварин, гуманних почуттів, формуванню трудових навичок.

Для куточків природи закладів дошкільної освіти найкращим є прямокутний акваріум. Новий акваріум треба старанно вимити теплою водою без мила. Каркасний акваріум на замазці заливають водою на тиждень, щоб вивести її запах.

Екологічна рівновага в акваріумі залежить від багатьох факторів: його розташування, розмірів і кількості риб, рослин, ґрунту, якості кормів і систематичного догляду, що забезпечує підтримання біологічної рівноваги, що встановилася, отже:

1. Акваріум не можна ставити біля вікна, оскільки це призведе до небажаних наслідків – надмірного охолодження, розвитку зелених водоростей. Найкраще його розташовувати біля перпендикулярної до вікна стіни, забезпечивши достатнє природне освітлення.

2. Не можна перенаселяти акваріум рибками: чим більша кількість риб, тим більше вони споживають кисню.

3. Рослини в акваріумі не тільки надають йому краси, але й допомагають підтримувати воду чистою, а риб здоровими. На світлі рослини збагачують воду киснем, вбираючи продукти, які виникають у процесі життєдіяльності риб.

4. Ґрунт є одним із важливих екологічних елементів. При поступовому наповненні його мікроелементами, дрібними органічними частинками, найпростішими організмами він перетворюється в активне біологічне середовище, в якому відбувається мінералізація органічних речовин, внаслідок чого створюється поживний ґрунт, сприятливий для нормального росту і розвитку рослин.

5. Біологічної рівноваги легше досягти за умови, якщо риб годувати живим кормом, оскільки він не загниває і не розкладається [1; 3].

Заселення акваріума. Перш ніж заселити в акваріум рибок, треба підготувати для цього ґрунт і висадити рослини. На дно акваріума насипають крупний пісок з крупинками 2-5 мм завбільшки. Дрібний річковий пісок, щебінь з гострими краями і морська галька для прісноводного акваріума непридатні. Пісок ретельно промивають проточною водою у відрі, прокалюють або кип'ятять 20 хвилин. Після цього охолоджують і насипають в акваріум шаром у два сантиметри завтовшки, з невеликим нахилом до передньої стінки.

Воду для акваріуму відстоюють протягом 1-3 днів в емальованому або скляному посуді, щоб із неї вивітрився згубний для риб і рослин хлор. Заливають в акваріум воду через гумову трубочку, яку опускають на дно банки. Рівень її повинен бути нижчим на 1-2 см від верхнього краю і надалі в акваріум підливають тільки відстояну воду.

У новому акваріумі вода може помутніти, але через кілька днів вона очищається сама.

Рослини висаджують так, щоб високі екземпляри розміщувалися біля задньої стінки, менші – перед ними, а на передньому плані висаджують низькорослі рослини. Неодмінно потрібно залишити вільну ділянку дна, на

якій риби зможуть підбирати корм. Кількість рослин визначається розмірами акваріума та видами рибок.

Відомо близько 600 видів рослин для акваріумів. Їх поділяють на плаваючі на поверхні води, плаваючі в товщі води та ті, що укорінюються у ґрунті.

Серед вільноплаваючих рослин, що плавають на поверхні води, рекомендують такі:

Річчія – мох, який плаває на поверхні води і має вигляд розгалужених зелених гілочок. Поширена в незамерзаючих водоймах усієї земної кулі.

При яскравому освітленні швидко розростається, тому треба стежити, щоб річчія не затягнула всю поверхню води. У річчії ховаються і знаходять собі харчування мальки.

Пістія також плаває на поверхні води і поширена у водоймах, де температура води не нижче 10-15°C.

Має вигляд розетки опущеного світло-зеленого листя, вниз від якого відходять довгі м'які корінці. Розмножується вегетативно.

Водяна капуста – різновид тропічної рослини – папороті цератроптериса. Рослина має різне листя і мичкувате коріння, що опускається у воду. Світлолюбива. Величина листя 3-4-х місячних рослин досягає 30-50 см.

Серед рослин, що укорінюється в ґрунті, в акваріумах добре ростуть такі:

Альтернантера – ефектна тропічна рослина з товстим ламким стеблом і загостреним ланцетоподібним листям оливкового або лілового кольору. Її легко розмножують живцями.

Валіснерія – невибаглива рослина, поширена у водоймах тропіків та субтропіків. Довге стрічкоподібне листя валіснерії зібрано розеткою і стелиться по поверхні води, але корінням кущ міцно тримається в ґрунті. Розмножується валіснерія, викидаючи пагони з бруньками, із яких з'являються нові рослини.

Ехінодорус амазонський. Листя усічено-ланцетоподібне, загострене, до 20 см завдовжки і до 3 см завширшки, з добре помітними прожилками. Молоді рослини з'являються на довгому квітконосі.

Криптокорина понтедерісволиста – батьківщина Суматра і Калімантан. Розеточна рослина з серцеподібним листям на довгих черешках. Листок 15-30 см завдовжки, забарвлення світло-зелене при слабому освітленні або коричневе зверху і рожевувате знизу при яскравому. Розмножують її кореневими пагонами. Рослина не любить частих пересадок.

Кушир зустрічається у всіх водоймах. На тонкому стеблі розміщуються густі кільця жорстких голчастих листочків. Невибаглива і швидкоростуча рослина, плаває в товщі води. Кушир – добра схованка для мальків.

Стрілолист поширений у тропіках Америки. Розеточна рослина з вузьким листям без черешків, до 20 см завдовжки, невибаглива, розмножується швидко, так само, як і валіснерія.

Серед рослин, які плавають у товщі води, в акваріумах ростуть:

Папороть водяна поширена у тропіках. Може плавати на поверхні або бути висадженою в ґрунт. Молоді рослини з'являються просто на світло-зеленому листі. Любить яскраве освітлення.

Кабомба – тропічна рослина з Америки з ніжними ажурними мутовками. Добре росте при яскравому освітленні, розмножують її стебловими живцями.

Гігрофіла походить із південно-східної Азії. На міцному стеблі попарно супротивно розміщується світло-зелене листя. Розмножують рослину живцями.

Елодея південноамериканська – рослина з довгим стеблом та з дрібними густими листками. Швидко росте, добре очищає воду. Розмножується поділом стебла.

Після того, як висадили водорості, до акваріума запускають молюсків і дають йому постояти 2-3 дні. Коли акваріум повністю готовий для заселення, в нього можна запускати рибу [1; 3].

Годування риби. Годувати акваріумних рибу слід різноманітним кормом один-два рази на день так, щоб корм вони з'їдали за 10-20 хв.

У живленні рибу застосовують живий і сухий корм. Сухий корм – це сушена дафнія, комбінований корм фірми «Тетра». Проте постійно годувати сухим кормом рибу не рекомендується, оскільки рибки почнуть хворіти.

Найбільш розповсюджений живий корм – трубочник, мотиль і коретра.

Трубочник – представник кільчастих червів, що живуть у мулі ставків. Невелику кількість трубочника легко зберігати в холодильнику у слоїку з водою, яку кожний день треба замінювати.

Личинки комарів – мотиль (червоного кольору) і коретра (безбарвна, прозора) зберігають у холодильнику загорнутими у вологу ганчірку.

Для невеликих риб і мальків найкращий корм – *дафнії, циклопи, інфузорії*, яких можна зберігати живими у воді тільки при постійному продуванні повітрям. Для утримання золотих рибок можна використовувати й інші види кормів: *дощових черв'яків, запарену окропом манну крупу* (перед годуванням її промивають холодною водою) [1; 3].

Догляд за акваріумом. Якщо правильно здійснювати догляд, то акваріум завжди буде радувати зеленими заростями і яскравими здоровими рибками. Раз на тиждень акваріум чистять з допомогою сифона – гумового шланга з широким пластмасовим наконечником, через який відсмоктують воду з брудом, що назбирався у верхньому шарі ґрунту. Рослини і риби при цьому залишаються в акваріумі. Під час чищення зливають до 1/3 об'єму брудної води і замінюють її відстояною водою.

Скло акваріума, яке покрите зеленим наростом водоростей, очищають скребком з лезом. Під час чищення акваріума приводять у порядок і рослини: обривають жовте листя, проріджують кущі.

Якщо в акваріумі створено біологічну рівновагу, повну заміну води здійснюють не частіше 1-2 разів у 1-2 роки, якщо у цьому виникає потреба.

Під час годування риб уважно стежать, чи немає серед них таких, що неприродно плавають, лежать на дні. Якщо такі є, то їх відразу ж починають

лікувати в акваріумі. Спосіб лікування і вибір засобів залежить від захворювання рибки.

Щоб риби не вискочили з акваріума, його слід прикривати склом.

Риби мають вчасно одержувати достатню кількість якісного корму і бути ситими. Поширена думка, що для підтримання нормального стану риб їх краще недогодовувати, ніж перегодовувати, – правильна. Вважається нормальним, коли дорослих риб годують вранці і ввечері. Залишки сухого корму, не використаного рибами, не можна залишати в акваріумі, бо вода стане каламутною (корм швидко загниває і розкладається, споживаючи кисень) [1; 3].

4. Птахи в куточку природи

Рухливість птахів, їхнє яскраве привабливе забарвлення, цікава поведінка, спів – все це обумовлює великий інтерес до утримання птахів у куточку природи і виховання дбайливого ставлення до них, відповідальності за життя живої істоти.

У куточку природи можна утримувати тих птахів, які добре розмножуються в умовах неволі. Найпоширенішими для утримання в куточку природи є хвилясті папуги і канарки [1; 3; 10; 12].

Батьківщина *хвилястих папуг* – Австралія, де вони живуть у невеликих гаях. Природне забарвлення птахів – трав'янисто-зелене з поперечними темними, хвилястими смугами. Штучним добром були виведені найрізноманітніші за кольором птахи. Самка відрізняється від самця буруватим забарвленням восковиці, у самця ж вона блакитна. У молодих птахів восковиця має рожевувате забарвлення.

Щоб папуга легше звикав до неволі, краще брати в куточок природи молодого птаха. Здоровий птах має гладке оперення і дзьоб, ціле махове і хвостове пір'я.

Для утримання папуг використовують клітки, виготовлені з металевого дроту. Найкраще підходить клітка таких розмірів: довжина 60 см, висота 50 см, ширина 30-35 см.

Клітку з хвилястими папугами встановлюють у світлому місці, але не на сонці і не на протягу. Якщо в дошкільному закладі є умови для влаштування вольєра, це сприятиме покращенню умов утримання птаха. Надзвичайно добре впливає на здоров'я папуг утримання їх влітку у відкритих вольєрах на повітрі.

Корм для хвилястих папуг має складатися з чотирьох компонентів: зернового, м'якого, вітамінного, або зеленого, і мінерального.

Зерновий корм – основний для птахів. Він складається з жовтого або білого проса, канаркового насіння з невеликою добавкою вівса і вівсянки та соняшника. Відсутність проса в раціоні птахів викликає у них шлунково-кишкові захворювання. Корисно давати птахам колоски вівса молочно-воскової стиглості.

До м'яких кормів належить білий хліб, сухарі, сир, яйце, страви з картоплі, пудинги. Забороняється давати папугам м'ясні продукти, тваринний жир, шоколад.

Вітамінний (або зелений) корм складається з листків салату, редису, буряка, капусти, моркви, конюшини, подорожника. Не можна давати мокру зелень, оскільки вона викликає пронос. Корисні свіжі гілки верби, вишні, яблуні, берези тощо. Потрібно давати папугам кусочки яблук, груш, кавунів, динь.

Мінеральний корм завжди повинен бути у клітці. Він складається з крупного річкового піску, товченої ячної шкарлупи від сирих яєць, товченої шкільної крейди, повареної столової солі, цукрового піску, подробленого деревного вугілля. Все це потрібно міняти через 10 днів, у міру забруднення.

Добова норма зернового корму – столова ложка, м'якого – одна чайна ложка на птаха. Вітамінний корм дають у необмеженій кількості. Воду птахам дають сиру, кімнатної температури, міняють її щодня.

Хвилясті папуги легко розмножуються в клітках і вольєрах. Стимулом для цього є гніздовий ящик або дуплянка з лотком 5 см у діаметрі і внутрішньою камерою близько 15 см у попереку. Гніздова підстилка не потрібна. Дно дуплянки роблять не плоским, а трохи нахиленим до центра, щоб яйця трималися поруч, висиджування триває 17 днів. Пташенята виводяться не одночасно, тому в одному виводку вік їх різний. Однак це не заважає нормальному вигодовуванню молодняк. Якщо розмноження птахів відбувається в період короткого світлового дня, вночі клітку з папугами потрібно освітлювати нічним.

Деякі, найбільш здібні хвилясті папуги, навчаються вимовляти слова і речення. Більш здібні до розмови самці, ніж самки. Навчання папуг вимовляти слова потребує частого спілкування, тихих, спокійних умов [1; 3].

Канарки [1; 3; 12] належать до ряду горобиних. Вважають, що назва «канарка» пов'язана з її походженням з островів Канарського архіпелагу, звідки у XV ст. її завезли в Європу іспанські, а потім й інші моряки. У природі канарки люблять ліс з галявинами та кущами. У негніздовий період вони ведуть зграйний спосіб життя, живляться насінням різних трав і

фруктами. У період вигодовування пташенят канарки поїдають і дрібних комах.

Природне забарвлення дикої канарки – зелено-жовте, але вже у XVII ст. з'явилися виведені у неволі канарки різноманітного забарвлення (жовті, білі, коричневі). Пісня домашньої канарки мало відрізняється від пісень диких канарок. Було помічено, що канарки добре наслідують звуки. Цим скористалися любителі, і в європейських країнах з'явилися канарки, пісні яких відрізнялися від пісень диких канарок. Це канарки гарцського наспіву, які виконують пісню, злегка відкриваючи дзьоб, і канарки вівсяночного наспіву, який вони перейняли від звичайної вівсянки. Канарки вівсяночного наспіву виконують пісню з відкритим дзьобом.

Співець вважається хорошим, якщо кожне коліно у його співі тривале і переходить від одного коліна до іншого плавно і м'яко.

Для утримання канарки потрібна клітка розміром 40x80x20 см. Розміщувати її треба у світлих місцях кімнати, але не на протязі і не на сонці.

Як і у папуг, корм канарки складається з зернового, м'якого, вітамінного (або зеленого) і мінерального. Основним кормом є зерновий, який складається із суміші різного насіння: дрібне біле просо 3 частини, канаркове насіння – 2 частини, вівсяна крупа, суріпка, рапс, льон по 1 частині, салат – 1/2 частини. Канаркове насіння є важливим компонентом, оскільки від нього залежить, чи буде співати пташка. Канарки із

задоволенням поїдають насіння різних польових, лукових трав. На день дають до 1-2 чайні ложки суміші на пташку.

Із м'якого корму канарки споживають яйце, білий хліб, змочений у молоці, каші.

У літній період під час линяння до раціону птахів дуже корисно додати мурашині лялечки.

Із вітамінних (або зелених) кормів канарки з задоволенням поїдають різні соковиті рослини: мокрець, традесканцію, проросле насіння і ростки пшениці, вівса, бруньки плодово-ягідних дерев і кущів. Потрібно давати птахам фрукти й овочі: яблука, груші, абрикоси, малину, огірки, моркву (терту), капусту, салат.

Мінеральний корм дають такий же, як і папугам.

Якщо утримується пара канарок, навесні вони можуть утворити пару і виводити пташенят. Молоді самки також іноді пробують співати, проте співцем у канарок є самець. Якщо молоді кенарі в перший рік життя будуть слухати співи старих, то вони скоріше навчаться співати. Для цього їх розсаджують у клітки по одному.

Правильне утримання птахів у неволі складається з трьох основних умов: влаштування клітки, складання раціону близького до живлення на волі, догляд, що забезпечує збереження здоров'я.

Кожна клітка повинна мати подвійне дно (зовнішнє – нерухоме і внутрішнє – висувне) і бортики, які запобігають засміченню кімнати. Годівничка повинна обов'язково висуватися, щоб було зручно насипати в неї корм і чистити її. У клітці укріплюються дерев'яні жердочки різного діаметра (10-15 мм.). Їх потрібно розташувати так, щоб птахи не забруднювали своїми екскрементами годівницю і поїлку. Поїлка має бути достатньо широкою і стійкою. Для купання птахам ставлять ванночку з водою, яку прибирають після того, як пташка викупається.

Чистота – перша умова успішного догляду за птахами. Існує два способи утримання настилу в клітці; посипати його піском або класти на

нього папір. Міняти пісок треба влітку 2 рази на тиждень, а взимку 1 раз на тиждень, папір треба міняти щодня.

Птахи не бояться шуму, але бояться різких рухів. Тому слід привчити дітей підходити до клітки спокійно, рухатися плавно, неквапливо. Не можна брати птахів у руки, крім того випадку, коли це буде конче потрібно. Здійснюючи один раз на місяць генеральне прибирання кліток, птахів переводять у нове приміщення, щільно поєднавши відкриті двері обох кліток.

Виконання всіх цих вимог дає гарантію хорошого здоров'я пташок [1; 3; 12].

5. Утримання ссавців у куточку природи

Із ссавців у куточку природи утримують тих, що добре розмножуються в умовах неволі. Представниками їх є морська свинка та хом'ячок, що належать до ряду гризунів [1; 3; 8; 11; 13].

Морська свинка походить з Південної Америки, де була одомашнена ще інками. Звірка вирощували на м'ясо і заради забави. В Європу морська свинка була завезена близько 400 років тому «за-за моря», тому спочатку стала називатися заморською, а потім просто морською свинкою.

На батьківщині вони живуть невеликими групами серед трави і кущів, де споруджують нори. Природне їхнє забарвлення – коричнево-буре, сіре. Від цих форм виведені білі, чорні, золотисті, двоколірні і триколірні звірки [1; 3].

Морських свинок умовно поділяють на 3 групи: довгошерсті, короткошерсті та безшерсті.

З довгошерстих це:

- *перуанська морська свинка* – шерсть на спинці у них може зростати до 50 см, а шерсть на животі зростатиме всього до 15-17 см завдовжки. Найбільш поширені забарвлення: біле, темно-коричневе, світло-коричневе, чорне. З особливостей догляду – регулярне вичісування та підстригання шерсті;

• абіссинська морська свинка – відмінна риса шерсті: так звані, розетки на шерсті. Шорстку таким свинкам необхідно чистити регулярно, щоб уникнути утворення ковтунів;

• морська свинка Шелті – порода свинок, виведених наприкінці ХХ ст. Мають довгу, шовковисту гладку шерсть на спинці, яка потребує регулярного вичісування.

Короткошерсті свинки:

- американська морська свинка – короткошерста морська свинка з однією білою розеткою шерсті на лобі. Зазвичай мають міцне здоров'я, мало схильні до хвороб, тривалість життя цих свинок може досягати 9 років;

- морська свинка Тедді – має вражаючу схожість з плюшевим ведмедиком завдяки короткій і щільній шубці. Енергійні та доброзичливі, вони стають відмінними вихованцями для дітей.

З безшерстих (лисих) морських свинок найбільш відомі дві породи:

- морська свинка Скінні – ця порода свинок існує лише біля 40 років. Ця порода свинок може мати трохи шерсті на мордочці. Ці морські свинки стали популярними серед людей, які не можуть завести домашніх вихованців через алергію на шерсть тварин. Доброзичливі, веселі, невибагливі у догляді;

• морська свинка Болдуїн – це унікальна порода морських свинок, малюки якої народжуються волохатими, проте через кілька днів після народження їх на шерсть починає випадати і зникає повністю протягом 1-2 місяців, тож до свого дорослішання свинка залишається повністю лисою. Через повну відсутність шерсті вони чутливі до холоду та спеки, тому утримувати їх рекомендують у приміщеннях з температурою повітря 20-26°C [8].

Морські свинки невибагливі, вони не кусаються. Приміщення для них зробити неважко.

Для комфортного утримання морської свинки в куточку природи знадобиться:

- клітка або загін: свинка не потребує високої закритої клітки, достатньо загону зі стінками висотою 25-30 см, вона не буде тікати, але якщо спокійніше, коли звірятко в клітці, то можна і клітку;
- чим більша буде клітка або загін, тим свинці буде комфортніше (оптимальний розмір 80 см – 1 м в довжину), добре, якщо буде передбачено другий поверх, на який веде пологий спуск;
- керамічна миска для корму (легку свинка перевертатиме);
- сінник для сіна;
- крапельна напувалка;
- будиночок, поличка, тунель, лежанка;

- підстилка (наповнювач на дно клітки або загону): спеціальна підстилка для морських свинок або деревний наповнювач у гранулах, а зверху пелюшка з тканини (фліс, килимок ПХВ), тому що в морських свинок дуже ніжна шкіра на п'ятах, і їм боляче ходити по грудках наповнювача;

- ще одна свинка: це соціальні тварини, вони комфортно почуваються в парі. Якщо не планується розведення свинок, то заводять 2 одностатеві особи; для розведення – різностатеві. Одна свинка сумуватиме, може навіть припинити їсти й пити, особливо, якщо приділяти їй мало часу або залишати надовго одну [8].

Цікавіше утримувати не одну, а двох свинок, вони добре уживаються між собою, розмножуються. Статевозрілою свинка стає з трирічного віку. Вагітність їх триває біля двох місяців, дитинчата народжуються зрячими, вкритими шерстю. Всього 2-3 дні мати годує їх молоком, а потім вони починають самі пробувати овочі або траву. У цей час їм добре давати розмочену у молоці булку. Днів через п'ять дитинчата стають зовсім самостійними і мати більше не піклується про них.

Годують цих гризунів свіжою травою, сіном, морквою, буряком, вівсом, молочними продуктами, хлібом, дають також кускову сіль, крейду, вапно. Воду свинки не п'ють, бо отримують її з кормів.

Їжа, яку не варто давати свинкам: зимові огірки, оскільки від них у свинки може бути пронос чи отруєння; картоплю; гриби; редис; редьку; цибулю [8].

Особливості температурного режиму утримання морських свинок.

Батьківщина морських свинок – південна Америка, тому вони досить теплолюбні тварини. Температура в приміщенні, де живуть свинки, не повинна бути нижче 20°C, коли вона знижується до 16°C, свинки починають мерзнути, тому взимку в клітці обов'язково повинен бути флісовий мішечок, де б тварина могла зігріватися [8].

Попкорнінг морських свинок. Коли у свинок все добре, вони задоволені і щасливі. Якщо якась особлива подія викликала в них захоплення або просто

хвилювання, але приємне, то тварини починають бігати, стрибати убік, стрибати вгору, попискувати. Непокійся з цього приводу не варто, це форма прояву емоцій, вона є абсолютно нормальною для морських свинок [8].

Захворювання свинок. Морські свинки не хворіють на інфекційні захворювання, їм не потрібні щеплення. Свинка може заразитися власоїдами, блохами, з сіном може потрапити і кліщ. Від цих паразитів є спеціальні засоби, які допоможуть швидко впоратися із проблемою. Найбільш небезпечні для свинок отруєння. Вони протікають дуже швидко: якщо у тварини почався пронос, то лікування потрібно починати негайно. Можна лікувати самостійно, якщо точно знаєте, що робити, або терміново нести свинку в ветлікарню [8].

За умови хорошого догляду свинки живуть 10 і більше років і стають зовсім ручними [1; 3; 8].

Хом'ячки золотистий або сирійський і джунгарський.

Золотистий, або сирійський хом'ячок розповсюджений у Середній Азії, на Балканах, Туреччині, Ірані. Населяє він передгірні степові ландшафти, лучні степи, посіви. Основу його живлення становлять насіння, зелені пагони рослин. Активний вночі і присмерковий час. Хом'ячки риють нори до 2 м завглибшки, роблять запаси на зиму.

Джунгарський хом'ячок мешкає в степах і напівпустелях Центральної Азії, південного Сибіру і північно-східного Казахстану. Активний у присмерковий час і вночі. Нори хом'ячків мають по кілька ходів, віднорків і гніздову камеру. Живиться він в основному так само, як і сирійський хом'ячок, споживає і комах. У сплячку не впадає, робить на зиму запаси. Статевозрілим хом'ячок стає вже у віці 4 місяців.

Обидва гризуни приємні і добре живуть у неволі. Утримують їх у металевих клітках з товстого дроту, в яку ставлять невеличкий будиночок і кладуть матеріал для гнізда (вату, м'які шматочки тканини, тирсу), з яких хом'ячок влаштовує гніздо. Поруч із гніздом він влаштовує комірчину, в якій збирає запаси продуктів. В одному з кутків клітки розміщує туалет. У клітку добре поставити бігове колесо, щоб задовольнити рухову активність звірків, яка особливо виявляється у присмерковий час [1; 3]. Для спільного проживання улюбленців різної статі рекомендується купувати клітку щонайменше 50 см завдовжки та у 2-3 поверхи. Для підстилки в клітці доцільно використовувати клаптики паперу, тирсу або спеціальні деревні наповнювачі. Важливо, щоб «підстилка» мала поглинаючу здатність. Не варто використовувати газетний папір та іншу поліграфічну продукцію, бо вона може викликати у тварини проблеми з диханням. Те ж стосується й тирси, якщо субстанція має дуже сильний запах. Хом'ячки люблять почистити своє хутро, приймаючи ванни з піском. У клітці доцільно

розташувати колесо або прогулянкову кулю для гризунів, адже вони їдять добре, а рухаються мало в невеликій клітці [13].

Хом'яки невибагливі в харчуванні й у зв'язку з маленьким розміром їдять мало [13]. Основний раціон гризунів становить зернова суміш. Як і інші гризуни, хом'ячки живляться зернами рослин, овочами, у неволі їдять булку і п'ють молоко. Особливістю цього звірка є досить місткі защічні мішки (у дорослого сирійського хом'яка поміщається біля 14 гарбузових насінин). У них хом'ячок, коли він ситий, набиває зерно і переносить у комірку, його щоки при цьому надуваються і мордочка набуває кумедного вигляду [1; 3]. Спеціальні автоматичні поїлки для гризунів, які не проливаються, дуже зручні, легко кріпляться до клітки й не дають розлитися воді й намочити підстилку. Для хом'яків важлива наявність постійного доступу до води [13].

У пари хом'ячків 2-3 рази на рік з'являється потомство по 6-10 дитинчат відразу. Перед появою малят, самця відсаджують, а самку не турбують, бо вона може загризти дитинчат. Годувати її в цей час треба краще, давати молоко. Хом'ячата народжуються сліпими, голими, безпомічними. Проте приблизно через 3 тижні можна побачити, як з гнізда виглядають пухнсті мордочки маленьких хом'ячків, а потім вони виповзають з гнізда і живляться біля годівниці разом з матір'ю, від якої відрізняються лише більш світлим забарвленням. Живуть тварини близько трьох років [1; 3].

Клітку з хом'ячком не можна ставити на світлі, адже він – нічна тваринка. Більшу частину дня він сидить у своєму гнізді так, що з підстилки видно тільки його голівку, або спить, згорнувшись, як кулька. Проте варто лише відкрити дверці клітки, хом'ячок просинається, позіхає, широко відкриваючи свій рожевий ротик, і, перевалюючись, йде за частуванням. Молодий хом'ячок швидко стає ручним і, як правило, не кусає. Якщо його раптово потривожити, він, захищаючись, може прокусити палець. Про це слід пам'ятати під час догляду за звірком [1; 3].

5. Тимчасові мешканці куточка природи

Тимчасовими мешканцями куточка природи можуть бути:

- рослини, які із квітника перевалили в горщики через наближення заморозків;
- рослини і тварини куточків природи інших вікових груп;
- домашні тварини (морські свинки, хом'ячки, канарки, папуги), яких на час від'їзду на кілька днів принесли до закладу бактьки вихованців.

Відповідно до Розділу III (Використання об'єктів тваринного світу) статті 16 (Загальне використання об'єктів тваринного світу) Закону України «Про тваринний світ» (2002, № 14, ст. 9 зі змінами від 08.08.2021) загальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову). Дотримуючись цього Закону, не можна об'єкти тваринного світу вилучати з їх природного середовища для проведення спостережень в умовах закладу дошкільної освіти. Пізнавати особливості зовнішнього вигляду тварин, спосіб пересування, харчування, зв'язки з іншими об'єктами природи доцільно, спостерігаючи за ними в природних умовах під час екскурсій чи цільових прогулянок.

Запитання для самоперевірки

1. *У чому полягає необхідність організації куточка природи в ЗДО, яке його освітнє значення?*
2. *Як розміщуються об'єкти куточка природи?*
3. *Які групи кімнатних рослин є в куточку природи ЗДО?*
4. *Які рибки утримуються в куточку природи ЗДО?*
5. *Які ссавці утримуються в куточку природи ЗДО?*
6. *Які птахи утримуються в куточку природи ЗДО?*

7. Які об'єкти можуть бути тимчасовими мешканцями куточка природи ЗДО?

ДІЛЯНКА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК СКЛАДНИК ЕКОЛОГО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

План

1. Освітнє значення ділянки закладу дошкільної освіти. Її планування. Вимоги до неї.
2. Дерева і кущі на ділянці закладу дошкільної освіти.
3. Влаштування газонів та квітників на ділянці ЗДО. Організація куточків дикорослих рослин.
4. Город на ділянці закладу дошкільної освіти.
5. Плодовий сад. Посадка та догляд за ним.
6. Приваблювання птахів на ділянку ЗДО в різні пори року.

Література

основна:

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К. 1993. 344 с.

додаткова:

3. Яришева Н.Ф. Основи природознавства. Природа України. К. 1995. 335 с.
4. У садочку як у віночку: методичні рекомендації / укладачі Є.Ф. Ковтун, Л.М. Сопіна. Вид. СОІППО, 2015. 72 с.
5. Білоус В. І. Декоративне садівництво. Умань, 2005. 296 с.
6. Калініченко О.А. Декоративна дендрологія : навч. посібник К.: Вища школа, 2003. 199 с.
7. Черняк В.М., Бочелюк О.І. Озеленення ділянки дошкільного навчального закладу: навчальний посібник для студентів ВНЗ та педагогічних працівників. Частина 1. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2010, 392 с. URL: <https://book->

ye.com.ua/upload/iblock/441/1ccdde38_e702_11e6_80c1_000c29ae1566_c7a78a3a_7cef_11e7_80cf_000c29ae1566.pdf

8. Про затвердження Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів. Наказ МОЗУ від 24.03.2016. П. Санітарно-гігієнічні вимоги до улаштування території URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16#Text>

9. Презентація «Дерева та кущі для озеленення ділянки ЗДО» URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-dereva-ta-kusi-dla-ozelenenna-dilanki-zdo-296272.html>

1. Освітнє значення ділянки закладу дошкільної освіти. Її планування. Вимоги до неї

Вагомим компонентом еколого-розвивального середовища в закладі дошкільної освіти є ділянка, на якій діти проводять значну частину часу, що дозволяє вихователю вирішувати чимало завдань всебічного розвитку й екологічної освіти, зокрема, за умови флористичного різноманіття й естетичного оформлення ділянки.

Ділянка ЗДО є тим розвивальним середовищем, яке комплексно і систематично впливає на розвиток усіх сторін особистості дитини, оскільки на ній організується різноманітна діяльність дошкільників – пізнавальна, ігрова, дослідницька, трудова.

Ділянка дошкільного закладу має давати багатий матеріал для формування в дітей образів рідної природи. Саме тут дитина може дізнатися про різноманітні дерева, кущі, плодові, городні, декоративні рослини, особливості їхнього росту і розвитку, зміни в різні пори року, взаємозв'язки із тваринним світом, їхнє значення для людини. На ділянці діти знайомляться зі світом тварин – різноманітними комахами, птахами, деякими свійськими тваринами. У процесі пізнання цих об'єктів дошкільнята ознайомлюються із залежністю рослин і тварин від зміни умов (підживлені рослини краще ростуть; на квітучі рослини прилітають комахи. Зі зменшенням кількості тепла восени рослини перестають квітнути і комахи до них не прилітають). Нагромадження такого досвіду сприяє розумінню зв'язків і залежностей у природі [1; 2].

Ділянка ЗДО – сприятливе середовище для розвитку психічних пізнавальних процесів – сприймання, мислення, уваги, пам'яті, мовлення дітей. Пізнаючи властивості нових об'єктів, діти засвоюють їх назви і слова-характеристики, тим самим розвиваючи сприймання, мислення, увагу, пам'ять, збагачуючи свій словник. Під час спостережень за об'єктами ділянки вихователь організовує бесіду, в процесі якої діти вдосконалюють діалогічне мовлення. Описуючи той чи інший об'єкт, складаючи розповіді про нього, діти вправляються у монологічному мовленні.

Флористично різноманітна й багата ділянка – важлива умова реалізації завдань сенсорного виховання дошкільників. Вона дає вихователю достатньо матеріалу для розвитку всіх аналізаторів – зорового, слухового, дотикового, нюхового, смакового.

Під час перебування дошкільників на ділянці закладу в них розвивається спостережливість, вони оволодівають прийомами аналізу, синтезу, навчаються порівнювати, виділяти основне і другорядне в об'єктах природи, групувати, узагальнювати, класифікувати їх.

Не можна недоцінювати значення ділянки для розвитку пізнавальних інтересів дітей. Ознайомлення з природою має базуватися на наявності в кожної дитини фундаментальної потреби у нових враженнях, нових знаннях, способах дій. Ігнорування цього призводить до того, що пізнавальні потреби згасають, діти втрачають інтерес до знань і процесу їхнього придбання. Для реалізації й розвитку цієї потреби важливо мати різноманітний флористичний склад ділянки, наявність на ній тварин, тобто умов для набуття нових вражень [2].

Ділянка ЗДО – важлива умова формування природодоцільної поведінки дошкільників, бережного ставлення до об'єктів природи, виховання емоційно-ціннісного ставлення, бажання турбуватися про них.

На ділянці дошкільного закладу організовується праця дітей на городі, в квітнику, а це – важлива умова формування трудових умінь і навичок, виховання любові до праці.

Красиво озеленена ділянка ЗДО впливає на розвиток естетичних сприймань, виховання естетичних почуттів та оцінок у дошкільників. Така ділянка стимулює естетичну поведінку дітей, адже пробуджує бажання створювати своїми руками красу навколо.

Добре озеленена ділянка створює сприятливі умови для фізичного розвитку дітей. Дослідження гігієністів свідчать про те, що озеленена ділянка затримує 72 % пилу, знижує швидкість вітру на 60 %, у жаркі дні знижує температуру повітря на 2-3°C, підвищує рівень зволоженості, отже підвищує комфортність середовища. Зелені рослини виділяють фітонциди, оздоровлюють дітей. Різноманітність барв, форм знижує нервові напруження, забезпечує позитивний емоційний стан вихованців [1; 2].

Планування ділянки закладу дошкільної освіти

Розмір ділянки залежить від типу дошкільної установи. В яслах-садках на 100 місць відводиться 40 м² на одне місце; на 140-320 місць – 35 м², 560-640 місць – 30 м² на одне місце.

Ця норма площі включає розміщення основного і допоміжних приміщень, під'їзних шляхів, групових майданчиків тощо. В умовах, коли площа для дошкільного закладу виділяється в районі реконструкції, вона може бути зменшена на 25 %. Під час будівництва дошкільного закладу в умовах складного рельєфу площа ділянки зменшується на 15 %. Ділянки дошкільних закладів у великих містах, де наявні всі види благоустрою, менші, ніж ділянки сільських ЗДО, за рахунок скорочення площ для господарського подвір'я. У санаторних закладах дошкільної освіти площа на одне місце збільшується до 100 м². Озеленення в таких випадках займає 60-70 % усієї площі [1; 2].

На ділянці закладу дошкільної освіти виділяються такі структурні компоненти:

1. Групові майданчики з газонами. Майданчики повинні мати садове покриття (відсів щебеню), асфальтоване покриття на дитячих ділянках не допускається. Середина майданчика має бути вільною від обладнання,

оскільки на майданчику проводяться рухливі ігри, розваги. По краях майданчика слід розташовувати тіньовий навіс, пісочники, обладнання для ігор з водою тощо.

2. Фізкультурний майданчик площею не більше 250 м². Половина майданчика повинна мати садове покриття (щільне), а половина засіватися сумішшю газонних трав (м'яке). Фізкультурне обладнання розташовується по краях майданчика.

3. Майданчик для утримання дрібних свійських тварин площею 20 м². Розташовують його переважно біля господарського подвір'я. Він обладнується клітками і вольєрами для утримання дрібних свійських тварин.

4. Квітники – спільні для дошкільного закладу, і квітники на групових ділянках.

5. Дитячий город. Він планується з розрахунку не менше 0,5 м² на одну дитину. Оптимальний розмір площі городу – 1,5 м² на дитину.

6. Сад і ягідник. Його площа залежить від загальної площі дитячої установи, але важливо, щоб там були посаджені основні плодові дерева і кущі.

7. Майданчик для вивчення правил вуличного руху.

8. Кільцева дорога для катання на дитячих велосипедах. Вона не повинна перетинати групові ділянки.

9. Господарське подвір'я площею 100-240 м², де розташовуються сарай, овочесховище і під'їзна дорога для вантажних машин.

10. Плескальний басейн.

На майданчику ЗДО розташовуються малі архітектурні форми – перголи, фонтани, тіньові грибки. Уздовж доріжок розташовуються лави [1; 2].

У сучасних ЗДО, які здійснюють завдання екологічної освіти дошкільників структурним компонентом ділянки є метеомайданчик.

Вимоги до ділянки закладу дошкільної освіти

Організовуючи ділянку закладу дошкільної освіти, педагогічний колектив має враховувати низку вимог до її планування, гігієнічних і педагогічних з орієнтацією на вимоги Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів [8].

Педагогічні вимоги до планування ділянки ЗДО:

- 1) комплексний підхід до планування;
- 2) урахування вікових особливостей дітей;
- 3) оригінальність, художня образність вирішення облаштування дитячих майданчиків, входу на територію, ігрових споруд і малих архітектурних форм;
- 4) максимальне використання образотворчо-виразних засобів оформлення;
- 5) уміле використання рельєфу і ландшафту території для створення оптимальних умов оздоровчо-виховного процесу;
- 6) різноманітність устаткування у поєднанні з озелененням з метою цілорічного використання ділянки у виховних цілях;
- 7) створення зон безперервного озеленення і цвітіння у декоруванні будівлі, огорожі, споруд, лужків (вертикальне, горизонтальне, ажурне, суцільне і змішане озеленення з використанням ліаноподібних і в'юнких рослин);
- 8) використання кольору і світла в оформленні зон дитячої діяльності, входу. Виділення клумб, крони дерев і чагарників;
- 9) застосування під час оформлення ділянки та її зон мотивів національного орнаменту, природних матеріалів і місцевої флори (камінь, мушлі, пісок, глина, дерево тощо);
- 10) використання в оформленні ділянки скульптур (паркова, анімалістка), мозаїки, кераміки, чеканки та лиття, різьблення по дереву, декоративних пластмас і бетону, каменю тощо;

11) технічне оснащення території (розсіяне і направлене світло, музичний супровід фізкультурних комплексів і занять на свіжому повітрі, свят і розваг) [4].

До озеленення ділянки дошкільного закладу висуваються такі гігієнічні вимоги:

1) під час озеленення ділянки слід дотримуватися режиму сонячної радіації: дерева не повинні затінити більше половини групових і фізкультурних майданчиків; дерева і кущі мають не перешкоджати доступу сонячних променів у приміщення. Озеленення в різних природних зонах України повинно проводитися з урахуванням кількості сонячної радіації. У поліській та лісостеповій зонах, де її менше, дерева потрібно садити на відстані 10 м, а кущі – 5 м від приміщення дошкільного закладу. В степовій зоні, де сонячна радіація більша, дерева висаджують на відстані 5 м, а кущі 1 м від приміщення;

2) озеленення не повинно порушувати режиму провітрювання ділянки. Однак у тих районах України, де взимку дмуть сильні вітри, зелені насадження слід розташовувати так, щоб вони захищали ділянку з боку пануючих взимку вітрів. З цією метою згущують насадження, висаджують їх у два ряди;

3) на ділянці закладу дошкільної освіти не повинно бути рослин, які могли б негативно впливати на здоров'я дітей: отруйних, тих, що засмічують ділянку, мають великі колючки. Через це на ділянці не слід висаджувати, наприклад, тис ягідний (отруйний), жіночі екземпляри тополі, які в період розповсюдження насіння можуть подразнювати дихальні шляхи [1; 2; 8].

Педагогічні вимоги:

1) озеленення ділянки має забезпечувати виконання завдань програми з ознайомлення дошкільників з природою й екологічної освіти. Дослідженням Т.О. Ковальчук доведено, що добре озеленені ділянки (різноманітність дерев, кущів, трав'янистих, декоративних рослин) впливають на якість знань дітей про природу і ставлення до неї. Там, де флористичний склад ділянки бідний,

– там набагато нижчі показники якості знань. Це обумовлено тим, що наявність різноманітних рослин об'єктивно створює передумови для спостережень, праці, пов'язаної з доглядом за рослинами, в результаті чого формуються знання дошкільників про природу і позитивне ставлення до неї. До того ж різноманітні квітучі рослини на ділянці приваблюють комах, а ті, в свою чергу, приваблюють птахів;

2) озеленення ділянки повинно забезпечити зміну вражень у дітей, а отже, має бути флористично різноманітним з безперервними періодами цвітіння рослин. Чим більш різноманітний склад рослин, тварин на ділянці, тим більше можливостей у вихователя для подання нової інформації і формування пізнавальних інтересів дітей, позитивного ставлення дошкільників до об'єктів природи [1; 2].

2. Древа і кущі на ділянці закладу дошкільної освіти

Основу озеленення ділянки ЗДО складають дерева. Добір їх для озеленення ділянки має бути спрямовано на досягнення такої мети: давати потрібний матеріал для спостережень і створювати виразний декоративний ефект у зеленому вбранні ділянки.

Декоративні дерева, що висаджують на ділянці, відносяться до хвойних і листяних. Серед них є рослини природної флори України й інтродуковані.

З представників хвойних дерев на ділянці бажано мати ялину, сосну і модрина, що створить сприятливі умови для проведення порівняльних спостережень, формування ціннісних орієнтацій [1; 2]. Далі подано характеристику рослин ділянки закладу дошкільної освіти за матеріалами посібників Н. Яришевої [2; 3] та додаткові літератури [5; 6; 7].

За декоративні якості більше цінується *ялина колюча* (форма срібляста, голуба), що походить з Північної Америки. Завдяки стрункості форм, нарядному кольору хвої ці ялинки справляють урочисте враження. На відміну від нашої ялини звичайної, ялина колюча краще переносить забруднення повітря. Найбільший декоративний ефект мають молоді дерева.

Висаджують ялини (і звичайну, і колючу) найчастіше біля центрального входу, ці тіньовитривалі дерева вимагають вологих, багатих ґрунтів.

Для світлолюбної, невибагливої до ґрунту *сосни* з прозорою ажурною кроною треба знайти добре освітлене місце або на межах групових ділянок, або біля приміщення.

Прикрасить ділянку і *модрина* з рідким, ажурним галуженням. Це світлолюбна рослина, маловибаглива до ґрунту, добре переносить міські умови. Гарно виглядає у поодинокій посадці на газоні.

Спостереження за хвойними деревами проводяться з дітьми в усі пори року. Слід навчити дітей розрізняти їх, відмічати своєрідну красу кожного дерева, знаходити спільне і відмінне у появі молодих пагонів, голок, цвітінні, утворенні і визріванні шишок.

Листяні дерева мальовничими обрисами крон і світлішим забарвленням листя різко відрізняються від хвойних і часто становлять з ними контрасти великої художньої цінності.

На ділянці закладу дошкільної освіти обов'язково треба посадити 1-2 дерева, цвітіння яких припадає на березень – початок квітня, причому цвітіння виразне, яке сприйматиметься дітьми як ознака пробудження природи. До таких дерев належать *осика*, *верба козяча*, *вільха*. Цвітуть вони до появи листя. Всі вони маловимогливі до ґрунтів, але висаджувати їх краще у більш зволжених місцях ділянки. Не можна не замилуватися рано навесні осикою, одягненою неначе в сіру хутряну шубку. Влітку цікаво послухати як «розмовляє» дерево, розкрити дітям секрет, що такий звук обумовлений довгим черешком і щільною листковою пластинкою. Восени добре помилуватися різноколірним забарвленням листків осики. Діти дізнаються, що осика – одне з найулюбленіших дерев для диких тварин – зайців, лосів, які ласують корою, гілками. Деревину її використовують для виготовлення сірників.

У квітні і травні цвітуть більшість дерев: клен, береза, горобина, кінський каштан, ясен, верба, тополя, дуб, дикорослі плодови, яблуня

Недзведського, сливолиста, чудова, маньчжурська тощо. Всі вони потрібні для проведення спостережень, надання різноманітності зеленому вбранню ділянки.

Клен утворює найбільш мальовничу крону, має красиву кору. Найбільший декоративний ефект має клен гостролистий. Він належить до швидкоростучих порід, але добре росте лише на багатих ґрунтах. Тіньовитривалий.

Іншим цікавим видом є клен сріблястий (походить з Північної Америки). Він має глибокорозрізаний лист, нижня поверхня якого сріблясто-сіра. Цей клен світлолюбний, до ґрунтів невибагливий.

Для порівняльних спостережень цікаво висадити і клен татарський, що влітку має великий декоративний ефект завдяки червонозabarвленим крилаткам.

Плануючи розміщення кленів на ділянці, слід пам'ятати, що найбільший декоративний ефект вони мають тоді, коли висаджені групою.

Береза – одне з найбільш мальовничих й улюблених дерев. Найчастіше висаджують березу плакучу, або бородавчасту, яка має пониклі гілки. Це світлолюбне, невибагливе до ґрунтів дерево. Розміщують ці берези на межах групових ділянок. Можна посадити березу поруч з ялиною для створення контрастного ефекту.

Горобина, як і береза, - одне з найбільш поетичних дерев. У будь-яку пору року прикрашає ділянку то волохатими розкритими бруньками, то пухнастими духмяними квітками, то червоними ягодами, які приваблюють птахів. Світлолюбна, до ґрунтів невибаглива. Висаджують її на межах групових ділянок.

Ясен – гарне дерево з ажурною короною. Належить до швидкоростучих порід. Світлолюбний, вимагає поживних ґрунтів. Добре посадити біля приміщення для того, щоб була змога спостерігати з вікна за снігурами, які часто відвідують ці дерева.

Дуб – символ могутності, довголіття. З різних видів дубів найцікавіші для вирощування на ділянці – дуб звичайний і дуб червоний (з Північної Америки). Листя останнього набувають восени надзвичайно яскравого червоного забарвлення. Це світлолюбні дерева, краще ростуть на поживних ґрунтах. Висаджуються поодинокі.

Тополя – найпоширеніше в Україні дерево. Особливою стрункістю відзначаються тополі пірамідальні, які й бажано мати на ділянці. Найчастіше їх висаджують по периметру ділянки. До ґрунтів невибагливі, однак краще ростуть на багатих і достатньо зволжених ґрунтах.

Каштан кінський (походить з Балкан) – чудове тіньовитривале дерево, що добре росте на родючих вологих ґрунтах. Дає багато цікавого й різноманітного матеріалу для спостережень та ігор дітей. Розміщують його на межах групових ділянок.

Верба – гарне, опоетизоване у піснях дерево. Є багато видів, з них найкрасивіша – верба біла, плакуча. Дерево невибагливе до ґрунтових умов, здатне переносити перезволоження. Висаджують його з північного боку басейну

Робінія, або біла акація, походить з Північної Америки. Приваблива білими ароматними квітами, декоративними листками. До ґрунтів невибаглива. Розміщують на межах групових ділянок та по периметру ділянки.

З дерев, що цвітуть улітку, на ділянці дитячого садка обов'язково висаджується липа. Це тіньовитривале дерево, вимогливе до ґрунтів. Висаджують його на межах групових ділянок та по периметру ділянки. Цінне дерево для спостережень за красою цвітіння та за комахами, що прилітають для збору нектару.

Цікава для спостережень катальпа (походить з Північної Америки). Приваблюють у рослини широкі світло-зелені листки, білі квіти, зібрані у волоті, після відцвітання яких утворюються довгі звисаючі плоди. Це

світлолюбне, невибагливе до ґрунтів дерево. Висаджують його біля приміщень, а також на межах групових ділянок.

Здійснюючи ознайомлення з деревами на ділянці закладу дошкільної освіти, вихователь має привернути увагу дітей до їхніх естетичних властивостей в усі пори року, простежити з дошкільнятами за основними фенологічними фазами в їхньому розвитку, залежністю їх від умов середовища, сформувати у дітей доступні для їхнього розуміння знання про значення дерев для життя природи і людини, навчити виявляти турботу про зелені друзів (розпушувати пристовбурні кола, поливати, підгортати сніг тощо).

Зелене вбрання ділянок дитячих дошкільних закладів залежить від добору *кущів*. Маючи високу художню й декоративну цінність, кущі композиційно об'єднують групи дерев, створюють плавні переходи.

Зелені насадження без кущів не досить щільні, менш затишні й значно менше захищають від навколишнього шуму і пилу. Наявність кущів на ділянках дитячих дошкільних закладів створює більш сприятливі умови для розвитку дерев. Густи́й покрив куща притінює ґрунт, не дуже висушує його, механічно захищає коріння дерев від витоптування, створюючи для них більш сприятливі умови розвитку.

Кущі мають особливе значення для дошкільних закладів-новобудов, оскільки в перші роки новозакладена ділянка має порівняно бідний вигляд тому, що більшість посаджених на ній дерев знаходиться в стадії формування: стовбур тонкий, часто непря́мий, крона рідка, не має ще визначеної форми; потрібні ще десятиріччя, щоб дерева досягли свого повного розвитку й набули декоративної форми. Кущі мають значно коротший період формування (2-3 роки), який проходить найчастіше у розсаднику. Цим вони особливо цінні для ділянок дошкільних закладів в перші роки їхнього існування. За умови правильного добору і розміщення красивоквітучі кущі дають безперервну зміну яскравих барв протягом усього вегетаційного періоду.

За даними фенологічних спостережень у Ботанічному саду АН України, з 268 видів і різновидностей кущів у березні цвітуть 2, у квітні 81, у травні – 125, у червні – 45, у липні – 11, у серпні – 3. Природні умови України дають змогу вирощувати багатий асортимент кущів і, відповідно добираючи їх, можна створити безперервне цвітіння, проводити з дітьми цікаву роботу, спрямовану на естетичне, трудове виховання, розвиток пізнавальних інтересів, любові до природи.

Кущі, що використовуються для озеленення ділянок дошкільних закладів залежно від характеру застосування та за декоративними якостями поділяють на: 1) декоративні кущі для створення живоплотів; 2) красивоквітучі кущі; 3) виткі кущі.

В озелененні дошкільного закладу важливу роль відіграють бордюри і живі огорожі з чагарників. Вони мусять бути щільними, красивими. Стрижені живоплоти широко використовуються під час обсаджування групових майданчиків, доріжок, алей.

Для низьких бордюрів використовується самшит, яловець звичайний, магонія.

Самшит вічнозелений походить із Середземномор'я. Це тіньовитривала рослина, добре переносить стрижку. Розмножують його живцями.

Ялівець звичайний поширений в Європі, Сибіру, Північній Америці. Світлолюбна рослина, невибаглива до ґрунтів, добре переносить стрижку, має високі фітонцидні властивості. Розмножують його насінням і живцями.

Магонія – походить з Північної Америки й Азії. Вічнозелений кущ зі складними шкірястими темно-зеленими блискучими листками. Золотисто-жовті квітки зібрані у волоті. Плоди синьо-чорні з сизуватим нальотом. Кущ декоративний в усі пори року. Світло- і теплолюбний. Розмножують кущ насінням і діленням кущів.

Для більш високих живоплотів рекомендується бірючина, дерен білий, кизильник, смородина, свидина.

Бірючина – кущ, що походить із Західної Європи, тіньовитривалий, невибагливий до ґрунтів. Цвіте білими духмяними квітами, зібраними у волоті. Прекрасно формується. Розмножують його насінням і живцями.

Дерен білий

Свидина червона, або кров'яна – привабливі яскраво-червоними пагонами, яскравим забарвленням листків восени. Розмножують кущі насінням і живцями.

Кизильник походить із Сибіру. Це кущ зі щільними блискучими листками, які восени яскраво забарвлюються у пурпурові кольори. Розмножують його насінням і живцями.

Смородина альпійська (походить з Європи) і смородина золотиста (з Північної Америки) – тіньовитривалі, невибагливі до ґрунту кущі. Розмножують смородину насінням і живцями.

Барвистості, виразності ділянці дошкільного закладу надають *красивоквітучі кущі*. Їх висаджують поодинокі, групами, вздовж алей у композиції з деревами.

Красивоквітучі кущі на ділянці дошкільного закладу слід добирати так, щоб забезпечити цвітіння в різні місяці. Це створить найкращі умови для проведення спостережень і здійснення на їх основі завдань із ознайомлення дітей з природою й екологічної освіти.

До найбільш розповсюджених кущів весняного цвітіння належать форзиція, хеномелес, слива китайська трилопатева, півонія деревовидна, таволга Вангута, бузок.

Форзиція походить зі Східної Азії, цвіте золотавими квітками у середині квітня. Світлолюбна, невибаглива до ґрунтів рослина. Розмножують її легко як зеленими, так і здерев'янілими живцями.

Хеномелес (айва японська) походить з Японії, Китаю. Зацвітає у кінці квітня – першій половині травня. Квітки яскравого і різноманітного забарвлення від ніжно-абрикосового до яскраво-червоного. Ароматні плоди

використовують для джему, варення. Кущ світлолюбний. Розмножують його насінням і живцями.

Слива китайська трилопатева (батьківщина Китай) зацвітає у кінці квітня – на початку травня, до появи листків. Квітки ніжно-рожеві, схожі на мініатюрні троянди, що розташовані по всій довжині пагона. Світлолюбна, вимагає родючого ґрунту. Вирощують найчастіше у штамбовій формі щепленням або окуліруванням на терені або сливі.

Півонія деревовидна походить з Китаю. Ефектний кущ з великими квітками різноманітного забарвлення (від білого до малинового). Вимагає родючих ґрунтів, добре освітлених або злегка затінених місць. Розмножується півонія насінням, поділом куща, живцями. Найбільш надійний, хоч і тривалий спосіб розмноження – насінням, яке визріває у кінці серпня – на початку вересня. Наземна частина сіянців у перші 3 роки росте мало, досягаючи 5-10 см заввишки у трирічному віці, зате коріння виростає до 40-60 см завдовжки, утворюючи розвинуту кореневу систему.

Таволга Вангута – батьківщина Європа, Сибір. Високодекоративний кущ, вкритий безліччю дрібних білих квіток, зібраних у щитки. Світлолюбний, не вибагливий до ґрунтів. Розмножують її насінням, живцями, діленням кущів і відсадками парості.

Бузок розповсюджений у Південній Європі, Східній Азії. Виведено багато його сортів. Так, у колекції Ботанічного саду АН України зібрано більше 250 сортів. Посухостійкий. Сортіві види бузку розмножують прививками і живцями. Бузок любить багатий ґрунт, своєчасне внесення добрив, достатню кількість світла.

У кінці травня і в червні зацвітають чубушник (садовий жасмін) і калина бульдонеж.

Чубушник розповсюджений у Південній Європі на Кавказі. До ґрунтів невибагливий, однак краще розвивається на багатих ґрунтах. Тіньовитривалий, але для рясного цвітіння потребує достатнього освітлення. Розмножують чубушник насінням, а сортіві форми – живцями. Виведено багато видів, форм і сортів чубушника. Найчастіше вирощують чубушник венечний, чубушник Лемуана, великоквітковий.

Калина звичайна форма «снігова куля» (бульдонеж) відзначається високою декоративністю. Її сніжно-білі кулясті суцвіття складаються тільки зі стерильних квіток, тому плодів не утворюється. Рясно цвіте за умови достатнього освітлення, до ґрунту невибаглива. Розмножують калину живцями і відводками.

Влітку ділянку дошкільного закладу прикрасять дейції, вейгели, таволга Бумальда, троянди. Вони цвітуть у червні, липні, а в середині літа вступають у цвітіння гортензії, гібіскуси, буддлея.

Дейція походить зі Східної Азії і Північної Америки. Цінується за рясне і тривале цвітіння. Це світлолюбна і теплолюбна рослина. До ґрунтів маловимоглива, але краще цвіте на багатих ґрунтах. Виведено багато сортів дейцій, найбільш розповсюджені з них – дейція Лемуана, дейція шершава. Розмножують куц насінням, а сортові види – живцями.

Вейгела – батьківщина Східна Азія. Найкрасивіші гібридні сорти вейгели з трубчасто-дзвоникоподібними квітками кармінно-рожевого, малиново-червоного кольору. Вейгела любить багатий ґрунт, сонячне

місцерозташування. Розмножують рослину досить легко зеленими і здерев'янілими живцями, насінням.

Таволга Бумальда — гарний кущ з тривалим цвітінням, яке починається з червня і триває близько двох місяців. Рожеві, темно-гвоздичні квітки зібрані у щиткоподібні суцвіття. Світлолюбний кущ, який потребує багатого ґрунту. Розмножують його насінням, дробленням куща, живцями.

Троянди мають багато переваг порівняно з іншими кущами: вони цвітуть тоді, коли більша частина кущів відцвіла. Надзвичайно приваблива їхня кольорова палітра, краса форм. Кущі троянди потребують сонячного місця розташування, багатих ґрунтів. Сортові троянди розмножують живцюванням і окуліруванням.

Гортензії походять зі Східної Азії і Північної Америки. В період цвітіння (липень — серпень) виглядають дуже ефектно. Гортензія метільчаста цвіте білими квітами, зібраними у волоті, деревовидна гортензія – щиткоподібними суцвіттями. Розмножують гортензії насінням і живцями.

Гібіскус сирійський походить з Китаю, Індії. Має гарні квітки воронкоподібної форми різноманітного забарвлення – білі, червоні, фіолетові. Світлолюбний, невибагливий до ґрунтів. Розмножують його насінням, живцями, відводками.

Буддлея, або осінній бузок, родом з Китаю. Надзвичайно гарний кущ у період цвітіння. Його дрібні лілові квітки зібрані у колосоподібні суцвіття, мають сильний приємний аромат. Найчастіше висаджують Буддлею Давида, яка має найбільшу декоративність. Кущ світлолюбний і вологолюбний, потребує багатих ґрунтів. У суворі зими підмерзає, але відростає і цвіте. Розмножують кущ насінням і живцями.

Усі красивоквітучі кущі під час цвітіння дають багатий матеріал для спостережень за красою, гармонією фарб і форм. Багато з них приваблює комах, що також є важливим у процесі ознайомлення дітей з природою й екологічної освіти.

Виткі кущі використовуються під час вертикального озеленення. Вони потребують опори, їх висаджують біля стінок, пергол, арок, альтанок. Деякі виткі кущі мають чудове тривале цвітіння, утворюючи живий каскад квітів.

У південних та західних районах України можна вирощувати *гліцинію*.

У період цвітіння вона вражає суцвіттями бузкових квіток. Рослина тепло- і світлолюбна. Розмножують кущ насінням і живцями.

Прикрасять ділянку *клематиси* (ломоноси) - поширені у помірному поясі північної півкулі. Широкорозкриті великі квітки різноманітних кольорів, тривале цвітіння куща зроблять привабливим те місце на ділянці, де він посаджений. Клематиси – світло- і вологолюбні рослини, краще ростуть на пухких багатих ґрунтах в захищених від вітру або у напівзатінених сонячних місцях (у південних районах). Розмножують кущ насінням, а сортові рослини – діленням куща, живцями, відводками.

Цікавим декоративним кущем є *кампис*, походить з Північної Америки. Пірчасте темнозелене листя цієї ліани надзвичайно ефектно прикрашають оригінальні яскраво-оранжеві трубчасто-дзвоникоподібні

квітки, зібрані у суцвіття. Кущ світло- і теплолюбний. На півночі України може підмерзати, проте пагони, що перезимували, дають буйний ріст і рясне цвітіння. Розмножують кущ насінням, живцями.

Тіньові навіси, перголи можна прикрасити актинідією – ліаною, поширеною на Далекому Сході. Привертають увагу її красиві листки, оригінальні квітки та їстівні плоди з приємним ананасовим ароматом. Для актинідії потрібний поживний, вологий ґрунт, притінення. Добре розмножується насінням і живцями.

Лимонник – ліана, що походить з Далекого Сходу. Добре використати його для озеленення тунелю. Цвіте дрібними білими духмяними квітками. Наприкінці літа кущ прикрашають яскраві червоні плоди, що мають лікарські властивості. Розмножують його насінням, поділом куща. Рослина потребує поживного ґрунту, достатнього зволоження, притінення.

Виноград амурський (з Далекого Сходу) – ліана, що привертає увагу великими листками і плодами (їстівними). Світлолюбний, розмножують насінням та живцями.

Виноград дівочий п'ятилистковий (з Північної Америки). Піднімаючись по опорі, він створює яскравий, суцільний килим з листків, які восени набувають жовто-гарячих і червоних відтінків. До опори чіпляється за допомогою вусиків. Плоди неїстівні. Тіньовитривалий, розмножують його насінням і живцями.

Кирказон походить з Далекого Сходу, Північної Америки. Це ліана з великими листками й оригінальними квітками. Потребує вологих, поживних ґрунтів. Розмножують рослину насінням і відводками.

Розмноження дерев і кущів та догляд за ними

Часто асортимент дерев і кущів на ділянках дошкільних закладів збіднений через труднощі з придбанням посадкового матеріалу, тому виникає потреба їх виростити. Деревя і кущі можна розмножувати насінням. Восени висівають породи, що потребують довгого строку стратифікації

(липу, клен гостролистий, ясен); влітку, відразу ж після збору, висівають насіння тих деревних порід, які швидко втрачають схожість (осику, тополю, клен сріблястий). Насіння берези можна сіяти по снігу.

Для вирощування красивоквітучих кущів найчастіше використовують вегетативне розмноження, за якого рослини зберігають усі особливості сорту. Деякі кущі можна розмножувати тільки вегетативно через відсутність насіння (бульдонеж, гортензії). В умовах дошкільного закладу доступним способом вегетативного розмноження є розмноження живцями. Зеленими живцями можна розмножувати майже всі кущі, а також багато дерев (вербу, катальпу, тополю, ясен, клен сріблястий). Найбільш сприятливий період для укорінення живців – перша половина червня. Брати живець треба зранку, краще у нежаркий день. Живець має бути 8-10 см завдовжки, зрізати його слід гострим ножом, нижче основи бруньки на 3 мм. Якщо листки великі, для зменшення випаровування видаляють одну третину листової пластинки. Живці висаджують у пухкий ґрунт, щільно накривають поліетиленовою плівкою або скляними банками, часто зволожують. На постійне місце пересаджують через 2-3 роки.

Головна умова успішного вирощування дерев і кущів – догляд за ними. Дерев і кущі потребують розпушування ґрунту, бо ущільнення призводить до зменшення в ньому вологи. Одночасно з розпушуванням видаляють бур'ян. Для молодих насаджень дерев і кущів особливо важливого значення має поливання в період їхнього інтенсивного росту. Щоб забезпечити нормальну зимівлю в суху осінь, необхідне поливання після листопаду. Підживлення дерев і кущів в умовах дошкільного закладу проводиться із застосуванням органічних добрив – гною, компосту, торфу.

За потреби слід проводити стрижку живоплотів, обрізання засохлих гілок. Троянди потребують обрізання, укриття на зиму (підгортання) [1; 2].

3. Влаштування газонів та квітників на ділянці. Організація куточків дикорослих рослин

Газон – це штучний дерновий покрив, який створюється шляхом посіву і вирощування багаторічних злакових трав. Газони дають змогу підкреслити вертикальні об'єми деревної рослинності, їхній колорит. На трав'яному зеленому килимі рельєфніше виділяються рослинні угруповання. Поєднання зелені газону з яскравими фарбами квітів створює гармонійні контрастні сполучення [1; 2].

Газони мають велике санітарно-гігієнічне значення. Трав'янистий килим, що утворюється травами, закріплює ґрунт і затримує велику кількість пилу, випаровуючи багато води, газонні трави підвищують вологість повітря і створюють прохолоду. Газони є найкращими місцями для ігор дітей.

У дошкільному закладі створюються звичайні (декоративні) і спортивні газони. Головною якістю звичайного газону є декоративність, міцність, довговічність. Є кілька видів декоративних газонів, зокрема мавританський, багаторічний пістрявий.

Мавританський газон утворює суміш злакових трав і квітучих. Він квітує протягом усього літа. Для цього газону беруть 10 – 15 видів рослин, які квітують в різний час протягом літа. Суміш насіння добирається в таких пропорціях: дві частини квітучих рослин і одна частина злакових трав. Норма висіву – 150 кг суміші на 1 га. Квітучі рослини добираються за висотою (30-40 см) і кольором. Найчастіше за все це льон, маки, шавлія лучна, смілка, гвоздика китайська, дзвіночки, гіпсофіла, мак каліфорнійський. В умовах полісся й лісостепу газони рекомендується засівати сумішшю таких лучних трав: костриця червона, райграс пасовищний, мітлиця звичайна, тонконіг; для степових районів – житняком, пальчаткою кров'яною, пирієм, стоколосом.

Багаторічний пістрявий газон створюється із багаторічних газонних трав і багаторічних травянистих, квітучих в різний час, рослин з використанням місцевої дикорослої флори. Для нього рекомендуються такі

рослини: дзвіночки, водозбір, мак східний, ромашка кавказька. Із цибулинних придатні: проліска, нарциси, тюльпани, іриси. Спочатку висівають газонні трави, потім висаджують квіткові рослини. Багаторічники потребують зрізання. Деякі рослини після видалення відквітлих стебел починають квітнути знову. Квіти висаджують невеликими групами, острівцями, так, щоб їх зручно було поливати і розглядати разом з дітьми.

Для *спортивного газону* застосовуються спеціальні дренажі, що забезпечують швидкий відтік води. Суміш злакових трав може бути така сама, як і для газону звичайного.

Для влаштування газону слід прибрати будівельне сміття, провести вертикальне планування ділянки. Якщо ґрунт дуже бідний – необхідно завезти поживний з інших місць і ретельно вирівняти. У ґрунт вносяться добрива. Найкращий строк для посіву – весна, хоча в дошкільному закладі можна засівати газон у будь-яку пору року у зв'язку з можливістю поливу.

Часто в дошкільних закладах є місця (сильно затемнені, круті схили), де газонні трави погано ростуть. У таких випадках використовуються ґрунтопокривні рослини. У затінених місцях висаджується барвінок, фіалка, плющ звичайний, які добре розмножуються вегетативно. На відкритих схилах добре висадити яловець козацький, кизильник сланкий. Розмножують їх насінням і живцями [1; 2].

Основний догляд за газонами полягає у поливі, регулярному скошуванні, боротьбі з бур'янами, поверхневому підживленні (торфом, гноєм), захисті у зимовий період від витоптування, оскільки під льодяними доріжками рослини гинуть.

Влаштування куточків дикорослих рослин

Куточки лісу і луки, створені на ділянці ЗДО, дозволяють без виходу за межі закладу проводити систематичні спостереження за рослинами, які їх утворюють.

Під час вибору місць для їхнього влаштування треба подбати про достатнє освітлення, можливості підходу дітей під час організації спостережень [1; 2].

Фоном для куточка лісу може бути кущ ліщини. Окрім нього, можна висадити кущики чорниці, брусниці, тобто ті, які характерні для певної місцевості. Біля них розташовуються папороті, найчастіше орляк, який добре приживається, особливо в молодому віці, і прикрашає куток лісу своїми мережаними ваями. Склад трав'янистих рослин може бути різноманітним і залежить від регіону. Проте, добирати травянисті рослини треба так, щоб вони були різноманітними, квітували в різний час, починаючи з ранньої весни і закінчуючи восени.

Так, з ефемероїдів добре приживаються на ділянках дошкільних закладів ряст, зірочка жовта, первоцвіт, мати-й-мачуха, проліска, фіалка. Спостереження за ними цікаві не тільки тим, що це перші вісники весни, окраса рідної природи. Ці рослини приваблюють перших комах і тим самим дають вихователю не менш цікавий матеріал для спостережень [1; 2].

З рослин, що цвітуть у травні, цікаві конвалія, вероніка дібровна. Серед лісових рослин, що цвітуть влітку, доцільно посадити герань криваво-червону, дзвоники, звіробій, іван-чай, суниці. Для спостережень за пізньолітнім цвітінням лісових рослин цікаві цмин пісковий, верес [1; 2].

Більшість лісових рослин краще виростити з насіння, висіявши його після збору на окремій ділянці, а потім перенести в куточок лісу. Папороть і грибницю опеньків треба пересаджувати з ґрунтовим монолітом або субстратом. Куточок лісових рослин у посушливу погоду треба поливати. Восени там треба залишати опале листя.

У кутку лучних рослин висаджують найбільш типові і декоративні лучні рослини. Зі злаків – тимофіївку, лисохвіст, тонконіг, грястицю. З бобових – конюшину гібридну, або рожеву, конюшину повзучу, мишачий горошок, лядвенець. З лучного різнотрав'я – королицю, смілку, коронарію зозулячу, шавлію лучну, свербіжницю. Всіх їх добре розмножувати насінням.

Зміст спостережень і розповідей про всі ці дикорослі рослини подано в посібнику Н. Яришевої Природа України [3].

Квітники на ділянці закладу дошкільної освіти

Естетичну привабливість ділянкам ЗДО надають декоративні квітникові рослини. Вони не тільки прикрашають ділянку, але й дають надзвичайно багатий матеріал для проведення різноманітних спостережень, організації праці, виховання дійового ставлення до створення краси. Особливо цінні спостереження естетичного плану, спостереження за повним циклом розвитку рослини «від насіння – до насіння»; за ростом і розвитком рослин залежно від умов середовища, за діяльністю комах-запилювачів тощо[1; 2].

У закладі дошкільної освіти квітники розташовуються у парадній частині (біля центрального входу), навколо основного приміщення і на групових ділянках. Квітники на групових майданчиках особливо важливо створювати для організації самостійних спостережень дітей.

Форми квітників у дошкільному закладі можуть бути різноманітними і залежати від наявності площі. Для групових майданчиків найбільш раціональною формою є вузька робатка, яка дозволяє зручно розмістити дітей під час посіву насіння, посадки розсади, догляду за квітником. Привабливою формою влаштування квітників є міксбордери, які можуть мати примхливі форми і гарно вписуватися у зелений килим газонів. Біля центрального входу гарно виглядатиме стрічковий квітник на фоні партерного газону. Використовуються й інші форми [1; 2].

Основною умовою створення квітника в ЗДО є безперервність цвітіння, що досягається відповідним добром одно-, дво- і багаторічних квіткових рослин.

Важливо під час створення квітників враховувати висоту рослин, кольорову гаму, період та тривалість цвітіння.

Переважає більшість квіткових рослин світлолюбна, тому квітники треба розташовувати на добре освітлених ділянках.

Фоновими квітковими рослинами в дошкільних закладах мають бути багаторічні рослини, цінність яких полягає в тому, що вони рано починають розвиватися, створюючи цим передумови для організації праці і спостережень з дітьми. Різноманітність багаторічних рослин дозволяє підібрати їх так, щоб забезпечити безперервність цвітіння. Багаторічні рослини потребують піклування не тільки навесні і влітку, але й восени (укриття примул, монарди, хризантем), а також взимку (боятися витоптування), а це дозволяє вихователю ознайомлювати дітей з умовами розвитку рослин, формувати уважне, дбайливе ставлення до наших зелених друзів. Цвітіння їх надзвичайно гарне. Естетичні особливості декоративних квіткових рослин, зміст спостережень за ними подано у посібнику Н. Яришевої Природа України [3], тому тут ми обмежуємося питаннями агротехніки їх вирощування.

Розглянемо багаторічні рослини за строками їхнього цвітіння.

Квітень: цвітіння крокусів, примул, гіацинтів; наприкінці місяця – нарцисів, тюльпанів, мускарів.

Крокуси (в дикому стані зустрічаються в Карпатах, Криму). Розмножують їх бульбоцибулинами, які висаджують у вересні на 18-20 см завглибшки на відстані 10-12 см одна від другої. Можна залишати крокуси на одному місці 4-5 років, після чого бульбоцибулини після засихання листків викопують, просушують, відділяють діток і знову висаджують у вересні.

Примули (у дикому вигляді зустрічаються в Криму). У квітництві використовується багато їх видів. Добре ростуть на легких, поживних ґрунтах. Розмножують ці квіти насінням і діленням кущів навесні.

Гіацинт (Мала Азія, Сирія). Цибулини висаджують у вересні – жовтні на 12-15 см завглибшки на відстані 15-20 см одна від одної. Після цвітіння і відмирання листків цибулини викопують, відділяють діток для розмноження, просушують і зберігають до осіннього висаджування. У Північних районах України цибулини гіацинтів на зиму треба укрити листям.

Нарцис (у дикому вигляді росте в Карпатах). Має багато садових форм і сортів. Потребує поживного ґрунту. Розмножують його молодими цибулинами і дітками. Цибулини висаджують у вересні на 12-15 см завглибшки на відстані 15-17 см одна від одної. Можна залишати рослину без

пересаджування 4-5 років, після чого потрібно нарцис викопати, відділивши діток.

Тюльпан (у дикому вигляді росте у степовій зоні). Є багато сортів тюльпанів, які різняться за строками цвітіння, формами квітки, забарвленням тощо. Розмножують його цибулинами, які висаджують у вересні, жовтні у поживний ґрунт на 12-18 см завглибшки на відстані 12 – 14 см між великими цибулинами. Навесні після засихання листків цибулини викопують, просушують, відділяють діток. Можна залишати цибулини у землі на 2 роки.

Мускарі, або мишачий гіацинт, зустрічається у природі України в степовій зоні. Цвіте дрібними темно-синіми дзвоникоподібними квітками. Його висаджують у ґрунт у кінці вересня по 3-4 в одне гніздо на 4 см завглибшки на відстані між гніздами 5-6 см. Добре зимує і залишається без пересаджування 3-4 роки, утворюючи за цей час велику кількість діток.

Травень: цвітіння купальниці, аквілегії, доронікуму, дицентри, ірисів, маку східного, півоній.

Купальниця зустрічається в природній флорі України. Добре росте на родючих ґрунтах у напівзатемнених місцях. Розмножується діленням куща навесні або восени і насінням, яке висівають під зиму.

Аквілегія має численні садові форми, які одержані в результаті гібридизації. Добре росте на вологих ґрунтах, у напівзатемнених місцях. Розмножують рослину весняним і осіннім діленням старих кущів або посівом під зиму насіння свіжого збору.

Доронікум походить з Кавказу. Невибаглива до ґрунтів рослина. Розмножують її діленням куща навесні і восени, а також насінням. Може рости у напівзатінених місцях.

Дицентра походить з Китаю, Кореї, народна назва «розбите серце». Добре росте у напівзатемнених місцях, цвіте близько двох місяців. Розмножується діленням куща, живцями.

Ірис (у дикому виді зустрічається скрізь в Україні). Є багато сортів, які різняться кольором, висотою стрілки. Розмножують його діленням кореневищ, які висаджують восени або навесні. Рослина невибаглива, але краще росте на добре освітлених місцях з пухким родючим ґрунтом.

Мак східний (зустрічається у природній флорі Armenії). Добре росте на сонячних місцях і родючих легких ґрунтах. Розмножують його насінням, яке висівають у ґрунт під зиму або рано навесні.

Півонія (у дикому виді зустрічається на півдні України). Є багато сортів, які розрізняються за забарвленням квіток, розмірами, строками цвітіння. Вони добре ростуть на сонячних або напівзатемнених місцях, потребують багатих ґрунтів. Розмножують півонію поділом старих кущів наприкінці літа або навесні. На одному місці можуть залишатися до десяти років, після цього їх пересаджують з одночасним поділом куща.

Червень: цвітіння королиць, люпину, лілій, лілійника, кореопсису, дельфінію, монарди, гайлардії, ромашки рожевої, айстри альпійської.

Королиці ростуть повсюди в Україні. Великоквіткава королиця полюбляє світле місце, поживний ґрунт. Розмножують рослину найчастіше поділом куща восени. Якщо своєчасно не ділити кущі, суцвіття стають дрібними.

Ромашка рожева, або кавказська, у дикому стані росте в горах Кавказу. Добре росте на родючих ґрунтах. Розмножують ромашку насінням, яке висівають у ґрунт рано навесні або напередодні зими, діленням старих кущів.

Люпин — походить з Північної Америки. Невибаглива рослина, розмножують її насінням, яке висівається в ґрунт рано навесні або напередодні зими.

Лілія зустрічається у природній флорі України. Існує багато видів і форм лілій, які вирощують у квітниках: лілія біла, шафранна, тигрова, королівська тощо. Одні починають цвісти у червні (біла, шафранна), інші – у липні (королівська, тигрова). Лілія потребує легкого поживного ґрунту, напівзатемнених місць. Розмножують її дітками, лусочками і насінням. Діток відділяють під час викопування старих цибулин восени. Посадка молодих цибулин проводиться на 5-6 см завглибшки. Висаджені лілії залишають без пересадки протягом 4-5 років.

Лілійник у дикому стані росте у Сибіру, на Далекому Сході. Добре росте на родючих легких ґрунтах і в умовах доброго освітлення й напівзатемнених місць. Розмножується поділом кореневищ восени або навесні.

Кореопсис – невибаглива до ґрунтів рослина з рясним цвітінням. Потребує освітлених місць. Розмножують її насінням, поділом куща. Прямостояче гіллясте стебло. Суцвіття – кошик золотаво-жовтого кольору. Квітує з кінця червня до приморозків.

Дельфіній – у природі зустрічається у Сибіру, на Далекому Сході. Краще розвивається на сонячних місцях, хоча переносить і напівзатемнені місця, потребує поживних ґрунтів. Розмножують її поділом куща навесні або восени і насінням, яке висівають напередодні зими або рано навесні.

Монарда (червона рута) – одна з різновидностей м'яти. Рoste на сонячних місцях, потребує легкого поживного ґрунту. Розмножують її поділом куща навесні або восени.

Гайлардія (батьківщина Америка). Добре росте на родючих легких ґрунтах, на сонячних місцях. Розмножують її діленням кущів і насінням, яке висівають у ґрунт у травні. Цвітіння починається на другий рік.

Аїстра альпійська зустрічається у природній флорі у Карпатах. Добре росте на поживних ґрунтах, світлолюбна. Розмножується поділом куща восени або навесні і насінням.

У липні починають цвісти рудбекії, флокси метільчасті, канни, астильбе, функії, гладіолуси.

Рудбекія, різні види якої є невибагливими до ґрунтів і зволоження, розмножують насінням і поділом куща, що можна робити навесні і восени.

Флокс метільчастий – північноамериканська рослина з різноманітною кольоровою гамою. Поєднання її у міксбордері з півоніями завдяки тривалому цвітінню створить барвисті плями на ділянці. Флокс добре росте на відкритих сонячних місцях, потребує регулярного поливання. Розмножують флокси діленням кущів, а також весняними і літніми живцями. Можна розмножувати їх насінням, яке висівають відразу після збору, оскільки воно швидко втрачає схожість. Кущі флоксів через 3-4 роки треба пересаджувати і ділити восени або рано навесні.

Канна (походить з Бразилії) у відкритому ґрунті не витримує зими. Кореневище зберігається у підвалі. Хорошо росте на добре угноєній землі на сонячних місцях. Розмножують її поділом кореневищ, які викопують перед настанням заморозків.

Астильба (походить зі Східної Азії). Цінується завдяки різноманітній кольоровій гамі квіток (білих, кремових, рожевих, червоних з різними відтінками) і тіньовитривалості. Розмножується діленням кущів навесні або восени.

Функія (хоста) походить з Далекого Сходу. У квітництві використовується багато видів, деякі мають строкате забарвлення листків, різної величини і кольору квітки. Рослина тіньовитривала, хоч краще росте вдобре освітлених місцях і поживному ґрунті. Розмножують її поділом кореневищ навесні або восени.

Гладіолус походить з Південної Африки. Потребує родючого ґрунту і добре освітлених місць. Розмножують його бульбоцибулинами і дітками. Відстань між бульбоцибулинами має бути 20-25 см, посадка – 7-12 см завглибшки.

Серпень – пора рясного цвітіння жоржин, геленіумів, багаторічних айстр, хризантем, монтбрецій, яке продовжується у вересні до настання заморозків.

Жоржина походить з Центральної Америки. Існує тисячі садових форм і сортів цієї рослини. Потребує родючих ґрунтів, відкритих сонячних, або напівзатемнених місць. Розмножують її поділом коренебульб, живцюванням і насінням. Насіння висівають наприкінці лютого – на початку березня. У ґрунт висаджують після закінчення заморозків. Для живцювання коренебульби наприкінці лютого – на початку березня висаджують у горщики. Зрізані живці 6-7 см завдовжки висаджують для укорінення у горщики, а потім переносять у ґрунт.

Геленіум походить з Північної Америки. Привабливі його золотисто-жовті, мідно-червоні або коричневі кошики суцвіть. Добре розвивається на родючих ґрунтах у відкритих сонячних місцях. Розмножують рослину насінням і діленням куща.

Айстра багаторічна, або морозці, як їх називають у народі, походить із Північної Америки, південно-західних районів Європи, Сибіру. Невибагливі

рослини, розмножують їх діленням куща, живцями та насінням, яке висівають на грядки відразу після визрівання.

Хризантема походить із Середземномор'я. Існує багато сортів, які розрізняють за висотою, строками цвітіння (ранні, середні, пізні). Найбільш рання хризантема зацвітає у липні – серпні. Потребує сонячного місця розташування, багатих ґрунтів. Розмножують її діленням кущів, живцями, які зацвітають у цей самий рік.

Монтбреція – південноафриканська рослина з мечоподібними листками і жовтогарячими квітками, зібраними у колосоподібне суцвіття. Добре росте на розпушеному родючому ґрунті на сонячних місцях. Розмножують її бульбоцибулинами і насінням. На зиму бажано прикривати листям.

У вересні зацвітає *пізньоцвіт осінній* – дуже схожий на крокус весняний за формою і кольором. Гарно виглядає під деревами на фоні зеленого газону. Розмножується цибулинами, дітками.

*Дворічні квіткові рослини на перший рік після сівби здебільшого утворюють розетку листків і кілька квіток, а повністю розцвітають і дають насіння лише на другий рік. До них належать *братки, незабудки, стокротки, наперстянки, дзвоники, гвоздики турецькі (барбатуси), мальви.**

братки

незабудки

стокротки

наперстянка

дзвоники

гвоздики турецькі

Розмножують їх насінням, яке висівають у липні – серпні на спеціальні грядки. Рано восени їх переносять на постійне місце, де вони й зимують. У північних областях України їх бажано на зиму вкривати тонким шаром листя.

мальви

Досить різноманітні однорічні рослини додадуть квітникам завершеності. Їх можна підсаджувати на місце багаторічників, цвітіння яких вже закінчилося (на місце цибулинних рослин – крокусів, тюльпанів тощо); цікаво створювати стрічкові квітники, добираючи кольорову гаму з блакитного (агератум), жовтого (чорнобривців) і червоного (сальвії) кольорів.

До однорічних рослин належать: *агератум, алісум, антирinum (ротики), аркотис, айстра, бальзамін, вербена, гордеція, гомфрена, гацанія, жоржина (однорічна – веселі хлоп'ята), іпомея, запашний горошок, кларкія, кодендула, кореопсис, космея, левкой, лобелія, настурція, петунія, сальвія,*

тагетес (чорнобривці), цинія (майорці), флокси однорічні. З них алісум, лобелію часто використовують як бордюрні рослини, а іпомею, запашний горошок та настурцію для вертикального озеленення.

агератум

алісум

антирinum

аркотис

бальзамін

вербена

гордеція.....гомфрена

гацанія

жоржина одностороння

іпомея

запахний горошок

кларкія

креосис

космея

левкой

лобелія

настурція

петунія

сальвія

тагетес

цинія

календула

флокси однорічні

Однорічні рослини розмножують насінням, яке здебільшого висівають у квітник. Проте, щоб прискорити цвітіння, доцільно з дітьми виростити розсаду у куточку природи, яку вони потім висаджують у квітники.

Для створення килимових квітників можна використовувати кімнатні рослини: *хлорофітум*, *сеткреазею*, *колеус*, *пеларгонію*, поєднання яких дає змогу створити гарну кольорову гаму. Особливо ефектно виглядає сполучення хлорофітуму з сеткреазією, різноманітних за кольором колеусів.

Під час створення міксбордерів безперервного цвітіння слід враховувати точку огляду. Інколи міксбордер створюється на фоні кущів. Тоді на передньому плані висаджуються низькорослі рослини, а на задньому – високі. Якщо ж міксбордер оглядається з усіх сторін, слід подбати про те, щоб з усіх точок огляду він сприймався однаково.

Догляд за квітниковими декоративними рослинами включає передусім підготовку ґрунту. Його, як правило, удобрюють і перекопують восени. Органічні добрива краще вносити у вигляді перегною або компосту з розрахунку 6-8 кг/1 м². Своєчасний полив, прополювання є складовими догляду, які забезпечать хороший розвиток рослин.

Протягом цілого року квітник – це місце постійних спостережень і праці дітей. Навесні – це розглядання і посів насіння однорічних рослин, спостереження за їхнім розвитком, сходами багаторічних рослин, розвитком дворічних рослин; підживлення їх, розмноження, спостереження за цвітінням, за появою перших комах-запилувачів, висаджування розсади однорічних квіткових рослин. Влітку – поливання, обрізування квіток, що

відцвіли (якщо немає потреби вирощувати насіння), підживлення, прополювання, спостереження за красою цвітіння. Восени – збирання насіння, обрізування засохлих пагонів, висаджування цибулин, пересаджування, розмноження багаторічних рослин, укриття на зиму, спостереження за своєрідністю осіннього цвітіння. Взимку – спостереження за квітковими рослинами, що зимують із зеленими листками (братками, стокротками, примулами, білими ліліями). Протягом цілого року квіткові рослини дають багатий матеріал для різноманітних дидактичних ігор дітей, бесід тощо [1; 2].

4. Город на ділянці закладу дошкільної освіти

З великої кількості рослин, що оточують нас, людина для задоволення своїх потреб використовує близько 120, а серед найчастіше вживаних – лише 12 видів. Саме тому, що ці рослини задовольняють найважливіші потреби людини у продуктах харчування, потрібно ознайомити дітей з ними та сформувати інтерес і ціннісні орієнтації.

Обов'язковою умовою планування ділянки дошкільного закладу є створення городу і саду для ознайомлення дітей з культурними рослинами, формування трудових навичок, інтересу до сільськогосподарської праці. У процесі спостережень і праці, пов'язаною з доглядом за городніми та садовими рослинами, розширюється коло знань дітей, формується мова і мислення, перші елементи діалектико-матеріалістичного світорозуміння. Культурні рослини вирізняються красивим цвітінням (кабачки, огірки, картопля тощо), різноманітним за формою і кольором листям. Це створює сприятливі передумови для сенсорного й естетичного розвитку дітей. Посильна праця дітей на городі сприяє фізичному розвитку.

Залежно від розмірів ділянки закладу дошкільної освіти під город відводиться площа з розрахунку 1,5 м² на дитину (оптимальна) або 0,5 м² (мінімальна) площа. Вона має бути добре освітлена сонцем. Виходячи з умов

ділянки дошкільного закладу, город може бути спланований по-різному, проте доцільно витримати такі розміри грядок і доріжок:

- грядки – 2,5-3 м завдовжки, що дозволяє розмістити по обидва боки всю групу дітей і 70-80 см завширшки, що дає змогу дітям дістати до середини грядки під час посадки і догляду за рослинами;

- доріжки – 50-60 см завширшки, щоб діти, присівши навпочіпки під час розглядання рослин або догляду за ними, не пошкодили ті рослини, які знаходяться на сусідній грядці.

Ширина головної доріжки має становити 1 м, що дозволяє використовувати під час підвозу ґрунту тачки, носилки тощо.

Важливо зробити город привабливим, мальовничим. Наприклад, плетений тин, декоративні горщики, що насаджені на кілки, колодязь із журавлем (встановлена за зрубом бочка з водою не повинна перевищувати 60-70 см заввишки) – всі ці елементи оформлення разом з квітучими соняшниками, стрункою кукурудзою, розлогими стеблами гарбузів створюють національний колорит, мальовничість.

На городі дошкільного закладу висаджують рослини, що належать до найбільш поширених родин.

- Хрестоцвіті: редиска, редька, капуста, ріпа. Всі ці рослини холодостійкі, вологолюбні, потребують родючого ґрунту.

- Пасльонові: помідори, баклажани, перець, картопля. Всі ці рослини люблять тепло, хороше освітлення.

- Гарбузові – огірки, гарбузи, кабачки, дині, кавуни. Для розвитку цих рослин потрібні однакові теплові умови.

- Зонтичні: морква, петрушка, кріп. В основному це холодостійкі рослини.

- Лободові: буряки і шпинат.

- Бобові: горох, квасоля.

- Лілійні: цибуля, часник.

- Злакові: пшениця, кукурудза.

- Айстрові (складноцвіті) – соняшник.

- Гречкові: гречка, ревінь.

На городі дошкільного закладу вирощують однорічні (горох, помідори, огірки, кабачки, редис), дворічні (морква, буряк, капуста, окрім цвітної, петрушка), багаторічні (ревень, щавель) рослини. Коротка характеристика, походження, біологічні особливості та агротехніку рослин (див. у додатку А), знання про які вихователь зможе використати у своїй роботі.

Догляд за рослинами городу

Хороший ріст і розвиток городніх рослин можливий за додержання таких основних умов: добре освітлення, поживний ґрунт, забезпечення рослин вологою. Вибравши добре освітлене місце під город, необхідно восени його перекопати. Ця робота проводиться дорослими. Діти старшої групи беруть участь у весняному перекопуванні городу і плануванні грядок. Перш ніж розмістити посіви на грядках, слід замислитися над сівозміною. Це – чергування культур у просторі і часі. Основні правила сівозміни: недоцільно висаджувати на одній і тій площі рослини, що належать до однієї родини і мають однакових шкідників. Особливо це стосується родин хрестоцвітих і пасльонових. Після рослин з поверхнево розташованою кореневою системою слід садити рослини з глибокою кореневою системою.

Овочеві культури на городі дошкільного закладу висаджують насінням і розсадою. Починаючи з середньої групи, більшість городніх рослин доцільно вирощувати розсадою, вирощеною у куточку природи. По-перше, в куточку природи діти можуть частіше контактувати з рослинами через самотійні і колективні спостереження. На город діти приходять, як правило, всією групою. По-друге, висаджені розсадою рослини швидше розвиваються, а це також важливо, оскільки значна кількість дітей у період масових відпусток батьків позбавляється змоги спостерігати за ними. По-третє, навесні часом бувають несприятливі погодні умови, що не сприяє динамічному розвитку рослин, і тоді втрачається інтерес до них, рідше проводяться спостереження.

Важлива роль у розвитку рослин належить режиму зволоження. Це необхідно враховувати вже під час планування грядок. Враховуючи те, що дошкільні заклади, як правило, не розміщують на перезволожених ґрунтах, грядки не повинні перевищувати 3-5 см заввишки. Якщо висота більша, через видування вологи створюються гірші умови для розвитку рослин. Поливання рослин при дефіциті вологи здійснюється щедро, але не часто. Після поливання або дощу для закриття вологи доцільно розпушувати ґрунт.

В умовах дошкільного закладу підживлення ґрунту проводиться органічними добривами (гноєм, торфом, компостом), які вносять під час осіннього і весняного перекопування.

Проривання сходів рослин проводять для одержання великих коренеплодів моркви і буряка, якщо вони загущені.

Протягом літа разом з дітьми роблять прополювання городу, звільняючи його від бур'янів, одночасно ознайомлюючи дітей з деякими з них.

Овочеві рослини пошкоджуються багатьма видами шкідників. Так, на редисці, капусті трапляються попелиці, клоп капустяний, білан капустяний, совка капустяна, голі слизні. На картоплі, баклажанах – колорадський жук. На буряку – довгоносик. Для боротьби зі шкідниками в дошкільному закладі застосовуються механічні і біологічні засоби. Механічний засіб – збираний гусені, колорадського жука, його личинок, яйцекладок. Біологічний засіб – приваблювання комах-ентомофагів (сонечка, золотоочок, турунів, їздців) та птахів на ділянку дошкільного закладу [1; 2].

Добір рослин для городу у різних вікових групах:

- молодша група: швидкоростучі овочі, які можна їсти протягом весни, літа (редис, кріп, салат); з великим насінням (цибуля, горох);

- середня група: різні сорти (два) цибулі, салату, моркви, редиски, баклажана, кабачка, кавуна, буряка;

- старша група: щавель, кріп, салат, ревінь, спаржа, цибуля-батун, цибуля ріпчаста, шніт, часник, капуста (кольорова, білокачанна, кольрабі)

кабачки, дині, огірки, кавуни, помідори, перець, горох, квасоля, картопля, хлібні злаки (пшениця, овес, ячмінь).

5. Плодовий сад. Посадка та догляд за ним

Якщо площа ділянки дозволяє, то на ній доцільно посадити сад, а якщо ж такої можливості немає, то плодові дерева і кущі висаджують поодинокі на групових ділянках. Наявність на ділянці плодкових дерев, кущів дає змогу знайомити дітей з їхнім зовнішнім виглядом, цвітінням, плодами, значенням для людини.

Для плодового саду ЗДО найкраще вибрати карликові плодові дерева, оскільки вони не мають великих розмірів, швидше вступають у фазу плодоносіння. Крім того, плоди їх крупніші, ніж у сильнорослих плодкових дерев.

Під час добору плодкових дерев слід враховувати їхню зимостійкість, пристосованість сорту до даної зони, стійкість до захворювань. Якщо площа саду обмежена і можна посадити лише по одному екземпляру яблунь і груш – слід обрати літні сорти, серед них найбільш популярні – яблуня «папіровка», груша «лимонка».

За наявності більшої площі доцільно мати й осінні сорти з яскравим забарвленням плодів: яблуні – «слава переможцям», «пепінка золотиста» і груша «десертна».

Із кісточкових найчастіше висаджують вишню, сливу, абрикос, персик. Сприятливі природні умови України для садівництва дають змогу вибору різних сортів. Серед вишень найбільш популярні сорти «любська», «лотова», «шпанка рання», «підбільська», «чорнокорка»; черешень – «скороспілка», «присадибна», «красуня Києва», «ярославна»; слив – «рання синя», «ренклад Альтана», «опошнянка», «венгерка звичайна»; персиків – «київський ранній», «вітчизняний»; абрикос – «краснощокій», «колгоспний», «мелітопольський ранній».

Крім дерев, у саду висаджують ягідні кущі і суниці: малину «новокитаєвська», «рубін», «полана»; смородину чорну: «алтайська десертна», «голубка»; смородину червону – «голандська червона», смородину білу – «голандська біла», агрус – «корсунь-шевченківський», «донецький», «фінік»; суниці – «київська рання», «мелітопольська рання», «коралова», «ясна» та інші [1; 2].

Посадка саду і догляд за ним

Під час планування і посадки саду враховують, що відстань між сильнорослими яблунями і грушами має становити 6-7 м, а між кісточковими – 4 м, якщо висаджують карликові яблуні і груші – відстань може бути скорочена до 4-5 м, а між кущами смородини, агрусу повинна становити 1-1,5 м, суницю висаджують на відстані 25-30 см.

Посадку саду можна проводити як восени так і навесні. Перш ніж придбати саджанці готують ями. Розмір їх залежить від розміру коріння саджанця. Ями для яблунь, груш мають бути 80 см – 1 м завширшки і 60-80 см в глибину. Верхній і нижній шар ґрунту, що виймають з ями, складають на протилежні сторони. Коли яма готова, на низ насипають конусом верхній, найбільш поживний шар ґрунту і розправляють на ньому коріння. При цьому слідкують за тим, щоб коренева шийка саджанця не була нижча від рівня ґрунту. Поживною землею засипають корінь, а нижнім шаром засипають яму зверху, залишаючи обов'язково лунку для поливу. Якщо ґрунт не достатньо родючий, потрібно внести органічні і мінеральні добрива.

Важливо правильно підготувати саджанець для посадки. Найкраще придбати його в контейнері, що гарантує укорінення. Якщо саджанці придбано без контейнерів, слід обгорнути коріння вологою мішковиною, а зверху поліетиленовою плівкою, щоб під час транспортування не підсушити і не травмувати коріння. За добу перед посадкою саджанець вміщують у суміш води і глини. Для кущів готують яму 50 см у діаметрі і 30-40 см в глибину,

яку засипають поживним ґрунтом. Після закінчення посадки дерева і кущі слід добре полити водою, щоб не утворювалося повітряних порожнин між корінням і ґрунтом. Хороший розвиток плодових дерев і кущів залежить від догляду.

Восени залежно від кількості опадів проводять поливку саду. На 1 м² виливають до 15 відер води. Опале листя з участю дітей згрібають і закладають у компостну яму, яку прикидають зверху шаром ґрунту. Дерев і кущі підживлюють органічними добривами. У кущів калини, смородини, агрусу вирізають старі або пошкоджені гілки. Стовбури дерев очищають і білять вапняковим розчином з додаванням глини.

Взимку разом з дітьми підгортають сніг під дерева, кущі. Розвішують годівниці для птахів і щоденно насипають у них корм. З участю батьків проводять обрізку дерев, знімають зимові гнізда білана жилкуватого, золотогоуза.

Навесні разом з дітьми розпушують пристовбурні кола. Якщо запас осінньо-зимової вологи недостатній – поливають дерева. Грядку з суницями очищають від старого листя, розпушують ґрунт. Для приваблювання в сад корисних комах (їздців, дзюрчалок, золотоочок) висаджують нектароносні рослини: кріп, цибулю тощо.

Влітку для посилення росту і формування зав'язі у рослин проводять підгодовування добривами. З початком визрівання суниць видаляють вуса, які не потрібні для вирощування посадкового матеріалу. Якщо недостатнє зволоження рослин, їх поливають. У дошкільних закладах для убезпечення плодових дерев від комах, що харчуються їхніми квітами і плодами використовуються лише механічні (ловильні пояси для яблуневої плодожерки, струшування яблуневого квіткоїда) та біологічні (приваблювання птахів, комах-ентомофагів) засоби.

6. Приваблювання птахів на ділянку ЗДО в різні пори року

Птахів на ділянку закладу дошкільної освіти приваблюють для того, щоб можна було спостерігати за ними, формувати ставлення дітей до них і для регуляції кількості комах, які харчуються квітами і плодами дерев. Синиця, наприклад, за день з'їдає стільки комах, скільки важить сама. Для приваблювання птахів одних треба підгодовувати взимку, іншим створювати певні умови для гніздування. У зимовий час у цих гніздах ночують ті птахи, що не відлетіли на південь. Крім звичайних гнізд – шпаківень і синичників, які мають бути обов'язково із кришкою, що знімається, будують й інші невеликі гніздові будиночки: напіввідкриті гнізда для сірих мухоловок, білих плісок. Для виготовлення штучних гнізд крім дощок використовують інші матеріали, які їх замінюють, – саман, цемент тощо. Для шпаків розвішують «пляшкові» гарбузи (в них можуть гніздуватися й інші птахи), для ластівок будують гнізда із суміші цементу і алебастру. Розвішувати штучні гнізда треба в таких місцях, куди не можуть дістатися хижаки, на деревах, стінах будівель тощо.

Гнізда, які заселені птахами, треба періодично перевіряти. Після відльоту птахів потрібно обов'язково очистити гніздо від гніздового матеріалу, провести його дезинфекцію окропом.

До птахів, яких бажано підгодовувати взимку, належать синиці, повзики, дятли, пищухи та ін. Більшість із них тримається біля житла людини або поблизу від нього. Особливо складні умови для добування їжі виникають під час ожеледиці, великого снігопаду, коли більшість корму стає недоступною. Короткий зимовий день обмежує і час добування їжі.

Якщо регулярно розвішувати годівниці і в певні години поповнювати їх кормом, це допоможе зберегти пташок від загибелі та сконцентрувати їх у певному районі. Годівниці можуть бути різні: дощечка з бортами по краях, підвішена бляшанка, столик з дахом тощо. Для зимової підгодівлі можна використовувати гарбузове, конопляне, кавунове та динне насіння, несолоне

сало, кістки, крихти білого хліба, залиті будь-яким жиром. Чорний хліб шкідливий для птахів.

У спекотне літо важливе значення для приваблювання птахів, особливо на півдні України, мають створені постійні водопої, зокрема там, де немає природних водойм. Штучно створені невеликі водойми (ванночки, бетоновані поїлки, жерстяні банки тощо) треба періодично заповнювати водою [1; 2].

Участь дітей у виготовленні годівничок, штучних гніздівель, збиранні насіння, решток їжі, підгодовування птахів сприятиме формуванню природодоцільної поведінки, вихованню емоційно-ціннісного й бережного ставлення до них.

Запитання для сапоперевірки

- 1. Яке освітнє значення ділянки закладу дошкільної освіти?*
- 2. Як здійснюється планування ділянки ЗДО?*
- 3. Назвіть вимоги до ділянки закладу дошкільної освіти.*
- 4. Які декоративні дерева рекомендовані для вирощування на ділянці закладу дошкільної освіти?*
- 5. Які декоративні кущі рекомендовані для вирощування на ділянці закладу дошкільної освіти?*
- 6. Які види газонів можна організовувати на ділянці ЗДО?*
- 7. Які однорічні квіти можна вирощувати у квітнику на ділянці ЗДО?*
- 8. Які багаторічні квіти можна вирощувати у квітнику на ділянці ЗДО?*
- 9. Які дворічні квіти можна вирощувати у квітнику на ділянці ЗДО?*
- 10. Як організовуються куточки лісу, луки на ділянці ЗДО?*
- 11. Які рослини рекомендовані для вирощування на городі з дітьми другої молодшої групи?*
- 12. Які рослини рекомендовані для вирощування на городі з дітьми середньої групи?*

13. Які рослини рекомендовані для вирощування на городі з дітьми старшої групи?

14. Як висаджують плодові дерева? Як за ними доглядають у різні пори року?

15. Як приваблюють птахів на ділянку ЗДО в різні пори року?

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДОШКІЛЬНИКІВ

План

1. Класифікація методів. Особливості вибору методу.
2. Наочні методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників (спостереження, застосування ілюстративного матеріалу, використання технічних засобів навчання, моделювання).
3. Практичні методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників (праця, досліди, ігри).
4. Словесні методи (природознавча розповідь вихователя, дитяча художня література, бесіди).

Література

основна:

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
3. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К. 1993. 344 с.

додаткова:

4. Загородня Л.П., Гавриш Н.В. Неосяжне небо над нами. *Методична скарбничка вихователя*. 2021. №3. С.4–19.
5. Загородня Л.П. Подорожі в природу. Методичні аспекти організації роботи з дітьми. *Палітра педагога*. 2021. № 7–8. С. 3–8.
6. Загородня Л.П. Діти, квіти та жуки, або Як ознайомити дошкільників

із природним довкіллям. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. №7. С.4–9.

7. Загородня Л.П. Відкриваємо таємниці весняної природи. *Палітра педагога*. 2022. № 3–4. С. 3–9.

8. Загородня Л.П. Таємниці літо відкриває дітям. *Палітра педагога*. 2022. №5-6. С. 3–9.

9. Лисенко Н.В. Практична екологія для дітей. Івано-Франківськ: Сіверсія, 1999. С. 5–23.

10. Лисенко Н.В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи : навчально-методичний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. 352 с.

11. Беленька Г., Конюхова Т. Казки про природу. К.: Чарівний промінь, 2009. 472 с.

12. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості (казки, легенди, перекази, оповідання). К.: Веселка, 1989. С. 24-65.

13. Виховання дошкільника в праці / Авт. кол. за ред. З.Н.Борисової. К. 2001. С. 5-88, 74-108.

14. Методика ознайомлення дітей з природою: Хрестоматія / укладач Н.М. Горопаха. К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.

1. Класифікація методів. Особливості вибору методу

Завдання програми дошкільного закладу щодо формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників здійснюються за допомогою різних методів. Суть методу полягає не тільки в тому, як доносить до дітей навчальні знання педагог, але й у тому, яка діяльність самих дітей. Отже, метод – це спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователя і дітей, спрямований на найкраще засвоєння знань, набуття певних умінь і навичок, розвиток пізнавальної активності, самостійності і творчих можливостей вихованців.

У процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників використовуються різні методи: спостереження, демонстрування картин, моделей; нескладні досліди, праця в природі, ігри, розповідь вихователя, читання художньої літератури, бесіди.

Застосовуючи той чи інший метод, вихователь використовує різні прийоми, які спрямовують дітей на виконання певного дидактичного завдання: показ, запитання, пояснення тощо. Отже, прийом є складовою частиною методу. Використання прийомів забезпечує активізацію

пізнавальної діяльності дітей і в результаті цього більш глибоке засвоєння навчального матеріалу.

У педагогіці існує декілька систем класифікації методів. Найбільш широко застосовується класифікація методів навчання за джерелом знань. Якщо джерелом знань є спостереження, сприймання ілюстративного наочного матеріалу тощо, такі методи відносяться до *наочних методів*; якщо практична діяльність (праця в природі, нескладні досліди) – це *практичні методи*; якщо слово вихователя (розповідь, читання природознавчої художньої літератури, бесіда) – це *словесні методи* [1; 2; 3].

Крім того, в методиці формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників всі методи поділяють на дві групи залежно від того, чи ознайомлення дітей з природою відбувається через безпосередній контакт з нею, тобто через спілкування з реальними об'єктами (методи безпосереднього ознайомлення з природою), чи опосередкованим шляхом – через картину, бесіду, розповідь тощо (методи опосередкованого ознайомлення з природою). До методів, що забезпечують безпосередній контакт з природою, належать спостереження, нескладні досліди, праця в природі, ігри з природними матеріалами. До методів опосередкованого знайомлення з природою відносять: розгляд ілюстративного наочного матеріалу, моделей, демонстрування презентацій, відеофільмів, перегляд мультфільмів, розповіді вихователя, читання дитячої природознавчої книги, бесіди.

Значно рідше використовується класифікація методів навчання за рівнем пізнавальної діяльності дітей: 1) пояснювально-ілюстративний; 2) репродуктивний; 3) частково-пошуковий, або евристичний; 4) проблемний; 5) дослідницький.

Від чого ж залежить вибір вихователем методу?

1. Від особливостей пізнавальної діяльності дошкільників. Наочно-образне мислення є основним у цьому віці. Дитина вперше знайомиться з багатьма об'єктами природи, через це в роботі з дошкільниками слід

надавати пріоритет методам, що забезпечують безпосередній контакт з реальними об'єктами природи: спостереженню, праці в природі, нескладним дослідам, іграм з природними матеріалами. Лише на основі нагромадження уявлень, збагачення чуттєвого досвіду дітей можливий розвиток абстракцій і те поєднання слова й образу, яке забезпечує міцний взаємозв'язок між першою і другою сигнальними системами.

2. Від конкретних завдань навчально-виховної роботи, від етапу засвоєння знань дітьми. Ознайомлення дітей з тим чи іншим об'єктом природи не є поодиноким актом, адже лише окремі діти можуть сприйняти і запам'ятати подану інформацію за один раз. У засвоєнні дітьми знань найчастіше виділяють 3 етапи: 1) первинне ознайомлення; 2) закріплення; 3) систематизація, узагальнення.

Для первинного етапу пізнання дітьми природи найбільш ефективно використання наочних, практичних методів, особливо, спостережень, дослідів, які забезпечують живе споглядання.

Для закріплення знань використовуються ігри, праця, демонстрування картин, кінофільмів, відеофільмів, мультфільмів, розповідь вихователя, читання дитячої природознавчої книги. Систематизація, узагальнення знань і творче використання їх здійснюється за допомогою методів – моделей, бесід, дидактичних ігор [1; 2; 3].

3. Від конкретних умов роботи дошкільного закладу. У багатьох міських ЗДО, де, на відміну від сільських, немає змоги ознайомити дітей зі свійськими тваринами за допомогою методу спостереження, використовується демонстрування картин, ілюстрацій, комп'ютерної презентації, відеофільму, мультфільму тощо.

Усі методи, що використовуються у формуванні природничо-екологічної компетентності в дошкільників, взаємопов'язані між собою. Адже вирішення дидактичних завдань вимагає, щоб первинні знання, що одержують діти за допомогою спостережень, уточнювалися, конкретизувалися в процесі сприймання картини, комп'ютерної презентації

тощо. Досить часто методи використовуються у поєднанні, наприклад, спостереження з розповіддю вихователя, грою.

2. Наочні методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Спостереження – основний метод у групі наочних, який вихователі використовують для формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників. Проблемі спостережень, розвитку спостережливості приділялося багато уваги в дослідженнях різних педагогів і психологів. Так, у психолого-педагогічній літературі спостереження розглядається як:

- 1) важливий психічний процес (Г.С.Люблінська, С.Л.Рубінштейн);
- 2) вид пізнавальної навчальної діяльності (Б.Г.Ананьєв);
- 3) метод навчання (Д.В.Занков, І.Я.Лернер, М.А.Скаткін та ін.).

Ця різноманітність підходів свідчить про єдність розуміння спостереження як активної форми пізнання навколишнього світу, що має за мету нагромадження фактів, початкових уявлень про об'єкти і явища, через що воно може розглядатися як психічний процес, як пізнавальна діяльність і як метод навчання.

Є різні підходи до визначення самого процесу спостереження і розуміння його суті [1; 2; 3].

У результаті розвитку спостережень формується спостережливість – сукупність особистих якостей і здібностей людини, яка передбачає вміння підмічати суттєве в навколишньому світі, правильно розпізнавати типові риси в тих чи інших явищах, швидко орієнтуватися в різних ситуаціях.

Методу спостереження належить особлива роль у пізнанні дітьми природи, оскільки він базується на чуттєвому сприйманні, забезпечує живий контакт дітей з реальними об'єктами природи, в результаті чого у дітей формуються реалістичні уявлення про об'єкти природи та зв'язки між ними. Участь мислення у сприйманні стимулює пізнавальний пошук дітей, сприяє

зв'язку набутих чуттєвих образів з тими, що у дітей вже є, і допомагає виникненню власних суджень [3].

Спостереження за об'єктами природи сприяють розвитку мови і мовлення дітей, розвитку аналізаторів (зір, дотик, слух, нюх), засвоєнню знань про сенсорні еталони. Нові знання, що набувають діти, дають поштовх для розвитку пізнавальних інтересів, розумінню й усвідомленню взаємозв'язків і залежностей, які існують у природі.

Під час спостереження у дітей виховуються естетичні й моральні почуття – прекрасного й любові до природи рідного краю. Корисні спостереження і для фізичного розвитку дітей, бо найчастіше ця діяльність відбувається на природі.

Спостереження у природі як складну пізнавальну діяльність дітей вихователі починають організовувати на третьому році життя. Для того, щоб у дитини виховати спостережливість, як якість особистості, спостереження доцільно проводити систематично, а їх зміст зорієнтовувати на вікові особливості дошкільнят.

Універсальність спостереження характеризується таким: 1) метод можна використовувати на всіх етапах формування знань у дошкільнят; 2) дає найповнішу, найрізноплановішу інформацію про об'єкт чи явище, за яким спостерігають діти; 3) репрезентує взаємозв'язки і залежності, в яких перебуває об'єкт природи; 4) розвиває наочно-образне мислення дитини; 5) може проводитися поза планом, якщо дітей зацікавив якийсь об'єкт під час прогулянки; 6) легко поєднується із дослідом, бесідою, працею.

У процесі планування системи спостережень варто врахувати зміни в рослинному світі, а потім і в тваринному. У процесі спостережень діти мають наприклад, зрозуміти, що перелітні птахи з'являються тоді, коли вже є достатньо корму – прокинулися комахи, жабки, із нижніх шарів ґрунту у верхні піднялися черв'яки. Комахи з'являються тоді, коли починають квітнути рослини. Таким чином у серії таких спостережень дитина розуміє,

що в природі все закономірно й усе пов'язано з усім – це один із головних законів природи [8].

Види спостережень у природі

Спостереження в природі, що проводяться з дітьми дошкільного віку, класифікуються залежно від: а) тривалості (епізодичні, або короткочасні, і тривалі спостереження за розвитком, змінами об'єктів); б) дидактичної мети (первинні, повторні, заключні, порівняльні); в) способу організації (колективні та індивідуальні, планові та позапланові); г) логіки сприймання об'єкта чи явища (за схемою, за запитаннями вихователя, за вказівками вихователя); д) змісту (за рослинами, за тваринами, за неживими об'єктами, за явищами природи).

Епізодичні, або короткочасні, спостереження – це, як правило, спостереження за тими об'єктами, явищами природи, які тривають недовго (веселка, злива тощо), або ж ті, до яких діти не можуть повертатися часто, (розглядання їжачка, черепахи, яких на короткий час приносять у дошкільний заклад).

Частіше в ЗДО проводять *тривалі* спостереження, в яких простежуються, наприклад, основні фази розвитку рослини в період цвітіння: утворення пуп'янків, їх розкриття, утворення плодів тощо.

Первинні спостереження мають на меті створити перше уявлення про найбільш характерні властивості об'єкта, дати дітям цілісне враження, яке повинно доповнюватися, закріплюватися, уточнюватися. Наприклад, після першого спостереження за рослиною мати-й-мачуха, яке проводиться у сонячну погоду, коли її квітки відкриті, слід провести *повторне* спостереження у похмуру погоду, коли квітки закриті, пониклі, наче сумують за сонцем, пояснити дітям, що ця рослина – живий барометр, за нею можна визначати погоду. Після відцвітання цікаво показати дітям насіння мати-й-мачухи, порівняти його з насінням кульбаби, відмітити подібність у розповсюдженні. Привернути увагу до листків, яких не було під час цвітіння рослини, дати змогу доторкнутися до верхньої і нижньої сторони листка,

пригадати, чим корисна рослина, як до неї треба ставитися. Отже, повторні спостереження пов'язані з одержанням нової інформації про якості, зміни в об'єктах, які з'являються в процесі їх розвитку, із закріпленням раніше здобутих знань [1; 3].

Заключні спостереження мають на меті дати повне уявлення про зміни, які відбулися у природі за відповідний проміжок часу (пори року). Такі спостереження найчастіше проводяться під час екскурсій, на яких констатуються зміни, що вже настали і є характерними для певної пори року. Наприклад, восени – похолодання, різний колір листя, зменшення кількості комах, птахів. Отже, мета заключних спостережень – дати відносно завершені знання про явища, які відбуваються в природі за певний період.

У *порівняльних* спостереженнях прийом порівняння є провідним, він сприяє активізації розумової діяльності дітей, спрямовує її на виділення суттєвих ознак, підведення до узагальнень, класифікації об'єктів природи. Такі спостереження найчастіше проводяться зі старшими дошкільниками [1; 3].

Спостереження можуть бути *колективними* (об'єднувати всю групу, проводитися підгрупами) та *індивідуальними*. Останні важливі не лише з точки зору вирівнювання знань дітей, які відстають у засвоєнні програми через різні причини, але й для задоволення зростаючих потреб в оволодінні новими знаннями інтелектуально обдарованих дітей. Ці діти, за спостереженнями автора, впливають на інших дітей своїм зацікавленим ставленням до явищ природи, поясненнями цих явищ під час самостійних спостережень [3].

Спостереження можуть бути *плановими* і *за ініціативою дітей*, тобто позапланові. Найчастіше вони характерні для тих дитячих колективів, де систематично і ґрунтовно проводяться планові спостереження і в дітей сформований високий рівень пізнавальних інтересів. Часом позапланові спостереження зумовлюються природними об'єктами та явищами.

Наприклад, метеорологічними явищами, які не можна передбачити заздалегідь [1; 3].

Спостереження за схемою проводяться в усіх вікових групах.

Схема спостереження за об'єктами. Спостереження за будь-якими об'єктами природи не повинно бути стихійним, неупорядкованим. Після прийняття дітьми завдання, вихователь має керуватися певним планом, щоб домогтися більшої ефективності спостереження, комплексного виконання завдань з ознайомлення дошкільників з природою.

На думку Н. Лисенко [10], більший простір для екологізації змісту пізнавальної діяльності в процесі сприйняття дітьми природного довкілля мають *спостереження за запитаннями й вказівками вихователя*.

Готуючись до спостереження за запитаннями, вихователь передбачає опорні тематичні блоки інформації для дітей та умовно позначає їх основними, досить загальними, запитаннями (наприклад, будова об'єкта, вимоги об'єкта до природного довкілля, зв'язок з іншими об'єктами рослинного і тваринного світу, значення об'єкта для природи і людини). Кількість і послідовність детальних запитань зумовлюється етапами аналізу об'єкта чи явища природи (вперше розглядається об'єкт чи ні), активністю і рівнем підготовленості дошкільнят до такої діяльності. Оскільки такий вид спостереження вимагає певного рівня розвитку загальних здібностей сприйняття й передачі сприйнятого, то його недоцільно планувати з дітьми 4-5 р. життя, навіть на початку старшої групи.

Завдання педагога під час проведення *спостереження за вказівками* звести своє втручання в перебіг спостереження до мінімуму й активізувати таким чином пізнавальну діяльність дітей. За умови такого керівництва спостереженнями до кінця старшого дошкільного віку діти осмислюють опорні схеми аналізу предметів реального світу. Отож, вони готові висловлювати власні судження, умотивовувати своє ставлення до спостережуваного. Дані спостереження завжди мають елемент новизни, адже вказівка вихователя в узагальненій формі збуджує уяву кожної дитини,

активізує її знання, досвід, сприяє виявленню індивідуальних особливостей кожного вихованця. Інформація, яку повідомить та чи інша дитина, визначає зміст, а часто й логіку кожної наступної вказівки вихователя. Інформативно такі спостереження досить мозаїчні, але саме цим і стимулюють інтерес і допитливість дітей, дотепність і кмітливість їхніх висновків, думок, суджень.

Методика проведення спостереження

Структура спостереження. Процес спостереження умовно поділяють на чотири етапи, кожний з яких служить досягненню загальної мети спостереження [1; 3].

I етап – підготовчий. Мета його – викликати в дітей інтерес до об'єкта спостереження. Для цього використовується коротка бесіда, в якій з'ясується, що діти вже знають про об'єкт спостереження, що дізнаються нового. Інколи для підготовки до сприймання об'єкта доцільно показати ілюстрацію або подивитися відеофільм чи комп'ютерну презентацію. Така робота з дітьми проводиться за день-два до початку спостереження.

II етап – початок спостереження. На цьому етапі важливо підтримати у дітей інтерес до об'єкта спостереження, зосередити їх увагу. З цією метою в групах молодшого дошкільного віку використовується сюрпризність появи об'єкта, несподіваність. Наприклад, в гості до дітей завітала лялька Оксана, вона принесла велике яйце. Раптом з нього почувся писк. Вихователь знімає верхню частину шкарлупи і діти бачать маленьке курча.

На цьому етапі вихователь ставить перед дітьми мету спостереження: «Зараз ми розглянемо його і ви дізнаєтеся багато цікавого».

У групах старшого дошкільного віку найчастіше використовується загадка, яка вимагає певного розумового напруження і сприяє утриманню уваги дітей (наприклад, не художник і без пензля, а вікна розмалював (мороз)).

III етап – основний, найтриваліший за часом. На початку спостереження 1-2 хв. слід надати дітям для мовчазного сприймання, щоб

сформувався цілісний образ. Слово вихователя може бути націлене на сприймання естетичного вигляду об'єкта: «Подивіться, який він гарненький». Подальший розгляд об'єкта включає аналіз його особливостей та пристосування до навколишнього середовища, спільні ознаки з іншими об'єктами, взаємозв'язки з ними, з людиною тощо. У результаті проведення цього етапу у дітей мають сформуватися точні уявлення про об'єкти природи.

IV етап – заключний. Мета його – підбиття підсумків, закріплення тих нових знань, які набули діти в процесі спостереження. Під час цього етапу важливо оцінити пізнавальну активність дітей [1; 3].

Під час *спостереження за явищами неживої природи* доцільно скористатися такою схемою:

1. Оцінка краси, своєрідності явища природи.
2. Визначення доступних розумінню дітей причин явища.
3. Значення цього явища в житті природи, діяльності людини [1; 3].

Ми вважаємо, що у спостереженні за деякими явищами природи, наприклад, гроза, необхідно зреалізувати ще один етап – інтерпретація сприйнятого у світлі знань дітей. Дошкільники мають знати як себе поводити під час грози. Коли вона їх застала на природі – в лісі, біля водойми.

Наприклад, спостереження за перистими хмарами, «Подивіться, які сьогодні ніжні хмарки на голубому небі. Ви вже бачили коли-небудь такі? Хто знає, як вони називаються? До чого вони подібні? Чому їх назвали перистими? Чому люди милуються їх красою? Чи випадає з таких хмар дощ або сніг. Ці хмарки, – пояснює вихователь, – знаходяться дуже високо на небі. Хто літав із вас літаком, той, напевно, знає, що на висоті дуже холодно і хмарки ці складаються з дрібнесеньких крижинок. Ви правильно помітили, що з таких хмарок не випадає сніг чи дощ. Люди милуються прозорим голубим небом з легкими, ніби пір'їни, хмарками, і художники малюють їх на шпалерах і тканинах, поети складають про них вірші, композитори пишуть музику» [1; 3].

Під час спостереження за явищами живої природи (рослинами) доцільно дотримуватися такої схеми.

1. Оцінка естетичного вигляду й особливостей будови рослини.
2. Вимоги рослини до умов життя.
3. Значення рослини для природи і життя людини.
4. Інтерпретація сприйнятого у світлі знань дітей [1; 3].

Навесні доцільно провести спостереження за рослинами ефемероїдами. Передусім, це підсніжник і проліска. Часто для спостережень за цими квітами достатньо вийти на ділянку, бо вони є на квітнику чи в кутку лісу, що є частиною ділянки ЗДО. Спостереження з дітьми 5 і 6 року життя краще проводити порівняльні. При цьому звертаємо увагу на відмінності в зовнішньому вигляді рослин. Передусім дітям кидається в вічі колір пелюсток. У проліски вони сині. У підсніжника – білі. Розглядаючи оцвітину, звертаємо увагу на кількість пелюсток. Їх шість. У проліски вони однакового розміру. А в підсніжника – три великі і три маленькі. Далі звертаємо увагу на квітконос і листя. У проліски на квітконосі кілька квіточок, а у підсніжника – одна. У підсніжника є приквітковий листочок, а у проліски його немає. Спільними ознаками обох рослин є наявність цибулини і корінців. Важливо звернути увагу дітей на те, що цибулинка і корінці виконують різні функції. Так, цибулинка – це видозмінений пагін, в якому рослина накопичує поживні речовини, а функція корінців – вбирати вологу разом із поживними речовинами із ґрунту. Наголошуємо на функціях частин рослин, ролі рослин в природі – їхнім нектаром і пилом харчуються комахи, а оплоднем (частина плода, яка захищає насінинку від пошкодження) проліски — мурахи. Під час спостереження звертаємо увагу на комах, які прилетіли на квіти. Цим самим розкриваємо важливі взаємозв'язки між рослинним і тваринним світом.

Не забуваємо повідомити і про лікарські властивості та наголошуємо на красі, яку створюють навколо в лісі ці рослини. Цілющі властивості підсніжника людина використовує в медицині (неврології, хірургії). У народі цю квіточку ще називають дикий часник, ярник, снігурка, скорозріст. Одна із

стародавніх легенд говорить, що в той час, коли перші люди були вигнані з раю, ішов сніг, і Єва дуже замерзла. Щоб її зігріти і подати надію на кращі часи, декілька ажурних сніжинок перетворились у ніжні квітки підсніжника – провісника тепла, символ сподівань на краще майбутнє. Так вони і лишилися у народі символом надії. Через свою красу і лікарські властивості підсніжник виривається людьми у великій кількості, тому став рідкісною рослиною, що охороняється законом, і три його види (*підсніжник Ельвеца, підсніжник складчастий, підсніжник білосніжний*) занесені до Червоної книги України.

Медикаменти із пролісок лікують хвороби серця. Старшим дошкільникам цікаво буде дізнатися про проліски, які ростуть в інших країнах. Так, в Африці є проліска камерунська, товчені листки якої використовують для лікування поранень та виразок.

Важливою буде інформація про те, що проліски не занесені до Червоної книги України, проте якщо люди бездумно будуть виривати велику кількість цих квітів, то їх чекає доля підсніжників [8].

Спостереження за тваринами можна проводити за такою схемою [1; 3]:

1. Оцінка естетичного вигляду й особливостей будови тварини відповідно до способу життя.

2. Спосіб життя тварини (де живе, чим живиться, як захищається, як реагує на сезонні зміни).

3. Значення тварини в природі і житті людини.

4. Інтерпретація сприйнятого у світлі знань дітей.

Навесні на ділянці ЗДО часто можна почути спів зяблика. Якщо не можна розглянути його в природних умовах, то під час прогулянки слухаємо, як співає ця пташка, а в груповій кімнаті показуємо зображення самця, самочки і пташенят (звертаємо увагу на особливості зовнішнього вигляду) гнізда, яєчок, використовуючи комп'ютерну презентацію, відео. При цьому повідомляємо інформацію про птахів. Самці прилітають раніше від самочок. Гніздо будують через місяць після прильоту. Самець приносить матеріал, а

самка його щільно вкладає, будуючи гніздечко. Форма гнізда близька до кулястої і має зрізану вершину. Гніздо щільно сплетене з різного рослинного матеріалу – тонких прутиків і гілочок, корінців і стеблинок, стінки його дуже товсті і міцні. Зовні стінки викладаються шматочками моху, лишайників і частинками кори, які птах зазвичай бере з того ж дерева, на якому знаходиться гніздо, тому воно майже зливається зі стовбуром і його складно помітити. На початку літа самочка відкладає в гніздечко від 4 до 7 яєць. Висиджує пташенят тільки самка упродовж 12-13 днів. Вигодовують пташенят обоє батьків. У гніздах пташенята перебувають протягом 13-14 днів. Коли пташенята підрости і покинули батьківську домівку, пара зябликів будують інше гніздо і ще висиджують пташенят. Сім'ї молодих зябликів кочують короткий час біля своїх гніздівель, але незабаром починають збиратись у більші чи менші зграї [8]. Зяблики, вигодовуючи пташенят, регулюють кількість комах у природі. Якщо вони оселилися біля житла людини, то допомагатимуть плодовим деревам бути здоровими. У період висиджування яєць не слід галасувати біля дерева, де оселилися птахи, щоб не наполохати їх.

Дотримання схем спостереження дає змогу більш інформативно і повно виконувати завдання щодо ознайомлення дітей з природою: формування елементів наукових знань про закономірності в природі, розвиток мови і мислення, удосконалення діяльності аналізаторів, розвиток пізнавальних інтересів, формування ціннісних орієнтацій, пізнання правил природокористування, розвиток естетичного сприймання природи тощо.

Спостереження за запитаннями має таку структуру [10]:

- 1) пропозиція розглянути предмет, об'єкт, явище;
- 2) визначити основні дії та план сприйняття предмета;
- 3) здійснити детальний аналіз спостережуваного за запитаннями дітей, які вихователь відразу впорядковує відповідно до спроектованої заздалегідь концепції, тобто впорядкованих тематичних блоків запитань;

4) синтез, узагальнення всієї інформації про спостережуване в єдине ціле, спрямованість якого має екологічно доцільний сенс, значення для дитини й природи.

Спостереження за вказівкою може мати таку послідовність [10]:

- 1) доведення доцільності спостереження з орієнтуванням на кінцевий результат, для чого за цим варто поспостерігати;
- 2) пригадування вимог до послідовності опису спостережуваного об'єкта;
- 3) доповнення до опису дітей опосередкованими прийомами; уявне моделювання ситуацій із застосуванням спостережуваного об'єкта в різних сферах життєдіяльності людини (наприклад, використання води у твоїй родині);
- 4) визначення можливого впливу об'єкта на природне довкілля; на дітей і людей узагалі, на тварин, процеси природи;
- 5) пізнання прихованих ознак спостережуваного об'єкта в нових змодельованих або уявних умовах.

Особливе місце в спостереженнях за запитаннями та вказівкою вихователя посідають прийоми порівняння. Вони сприяють тому, аби серед усієї різноманітності предметного світу природи якомога повніше виділяти своєрідність кожного організму як на рівні його самоорганізації, так і на рівні тих зв'язків і залежностей, у які він вступає з іншими. Перевагу під час спостереження варто надавати *поелементному порівнянню*, яке передбачає поглиблений поелементний аналіз спостережуваного об'єкта, установленню спільно з усіма дітьми схожих та відмінних ознак на основі підсумкового синтезу. Прийом застосовується із середньої групи. Предмети й об'єкти природи при цьому слід обирати не дуже складні, наприклад, фрукти, овочі. Аналіз має бути чітким, конкретним, не переобтяженим епітетами.

Окрім цього, виокремлюють прийом *інтуїтивного порівняння*, що передбачає порівняння змісту щойно виявленої ознаки спостережуваного об'єкта з попередньо опанованою, тобто дещо віддаленою за часом

сприйняття. За умови застосування цього прийому стимулюються не лише репродуктивні функції розумової діяльності, а й творчі на підставі системного опанування інтуїтивного матеріалу. Цінність такого порівняння полягає в тому, що процеси аналізу і порівняння збігаються у часі, збагачується чуттєвий досвід дітей.

Прийом *паралельного порівняння* частково схожий на попередній у тій частині, де збігаються в часі операції аналізу і порівняння та синтезу. Проте відмінність полягає в тому, що для порівняння пропонуються два об'єкти, кожен з яких спочатку аналізується, відтак порівнюється й переходить у синтез. У цьому прийомі особливе значення мають критерії порівняння, тобто спонукання дітей до диференціації схожих і відмінних якостей спостережуваних об'єктів.

Найскладнішим є *інтуїтивне порівняння*, яке рідше використовується в практиці роботи. З огляду на те, що цей прийом спонукає дітей до зосередженості, уміння застосовувати в пізнавальній діяльності попередньо набуті знання, уніфікувати й перебудовувати відповідно до змінених умов чи завдань, з якими вони співвідносяться, вихователеві необхідно максимально ці знання актуалізувати в екологічному вихованні.

Посилання на життєвий досвід й попередньо набуті знання з екологічного виховання – особливо важливий аспект у роботі вихователя, оскільки діти постійно перебувають у стані «пошуків» і «відкриттів» [1; 3].

Підготовка вихователя до спостереження

Під час підготовки до спостереження вихователь має чітко уявляти завдання програми: навчальні, розвиваючі і виховні, які будуть реалізовуватися в процесі спостереження. Навчальні завдання передбачають формування конкретних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними. Розвиваючі завдання спрямовані на розвиток психічних процесів, на яких акцентується увага під час проведення спостереження. Виховні завдання спрямовані на формування в дітей ставлення до певних природних об'єктів.

Успіх у проведенні спостереження залежить від того, які умови будуть створені для цього. Під час вибору місця для спостереження в природних умовах важливо обрати такий об'єкт, в якому найповніше виявлені ті якості, на які хоче звернути увагу вихователь. Наприклад, групу дерев, в яких найбільш яскраво виявлені ознаки золотої осені. Також слід продумати, як розмістити дітей. Влітку треба розміщувати дітей у тіні, щоб запобігти стомленню і виникненню негативних емоцій.

Для проведення спостережень за дрібними тваринами в кімнаті важливо відповідно підготувати об'єкт. Наприклад, не рекомендується годувати тварин перед проведенням спостереження, щоб вони краще виявили свої звички у незвичних умовах. Щоб примусити тварин виявити характерні риси поведінки, слід підготувати не тільки їжу, а й додаткове обладнання. Наприклад, гострі кігті кішки, тонкий нюх, спритність можна легко продемонструвати дітям, даючи кішці м'ясо, загорнуте в папір і прив'язане до нитки. Кішка стрибає, почувши запах м'яса, розкриває пазурі і розриває папір.

Для того, щоб показати їжачка, його мордочку, лапки, здатність їжачка плавати, треба внести таз із водою і пустити їжака у воду.

Слова, якими вихователь називає дії тварин, мають бути правильно підібрані – кріль стрибає, а не бігає, кішка хлеще, а не п'є молоко. Особливо ретельно потрібно підбирати слова для визначення естетичних властивостей об'єктів, щоб вони викликали у дітей емоційну чутливість.

Під час проведення спостережень треба розмістити дітей так, щоб всім було добре видно об'єкт.

Вихователь має обміркувати весь хід спостереження, прийоми, які доцільніше використовувати для активізації пізнавальної діяльності дітей.

Прийоми активізації пізнавальної діяльності дітей у процесі спостереження [1; 3].

Основним методичним прийомом керівництва сприйманням дітей у процесі спостереження є запитання. Продумати і сформулювати запитання

до наступного спостереження – найвідповідальніший момент у підготовці вихователя до спостереження. Правильно дібрані запитання мають бути тією логічною драбинкою, якою рухається думка дитини. Кожне запитання має містити конкретну думку, доступну для розуміння дітей, у ньому має бути враховано і їхній попередній досвід. Запитання мають спонукати дошкільників до активного сприймання, засвоєння нового, максимально активізувати діяльність дитини.

Характер запитань, їх складність відрізняються одне від одного залежно від віку дітей. У групах молодшого дошкільного віку запитання вихователя спрямовані, переважно, на визначення властивостей та якостей об'єктів: якого кольору? Що робить? Що їсть? (Переважно репродуктивні). Запитання можуть містити варіант відповіді: хвостик у кролика довгий чи короткий? Запитання, що стосуються визначення залежностей між явищами, в цих групах ще обмежені.

У групах дітей старшого дошкільного віку кількість запитань, спрямованих на визначення залежностей між явищами в природі (тобто пошукових, проблемних) збільшується. Наприклад, чому навесні на снігу утворюється крижана кірочка? Чому на вулиці сніг розтанув, а у саду ще лежить? тощо. Знаходження відповідей на такі запитання активізують думку дітей, викликають інтерес до явищ, які спостерігаються, проте не завжди діти самі можуть знайти правильну відповідь. У таких вигадках використовується пояснення. Воно спрямоване на більш глибоке сприймання тих сторін об'єкта чи явища, які важливі для засвоєння знань. О.П. Усова справедливо вважала, що пояснення вихователя допомагають відкривати дітям те, що треба бачити і як треба бачити.

У молодших групах пояснення короткі, вони стосуються того, що безпосередньо бачать діти. Наприклад: «Голуб полетів у голуб'ятник. Це будиночок, де живуть голуби».

Пояснення для дітей старшого дошкільного віку повинні підводити дітей до встановлення залежностей, узагальнень, Наприклад пояснюючи

дітям роль захисного забарвлення у комах, вихователь підводить дітей до узагальнення, що таке забарвлення допомагає комахам уникнути небезпеки, зберегти життя.

Під час спостережень, крім пояснень, можна застосувати *розповідь*. Вихователь розповідає про те, що дитина не може безпосередньо побачити. Наприклад, розглядаючи з дітьми підготовчої групи мурашник, вихователь розповідає: „Зверху видно лише частину мурашника. Мурашки живуть глибше, під землею. Бачите ці ходи? Вони ведуть під землю. Там мурашки побудували багато ходів, коридорів. У них живуть мурашки, їхні личинки і лялечки”.

Важливе значення у керівництві спостереженнями має *порівняння*. Воно дозволяє сформуванню більш чіткі уявлення. Для цього важливо так поставити перед дітьми пізнавальне завдання, щоб вирішення його було неможливим без використання порівняння. Наприклад: чим відрізняється, що спільного.

На першому етапі діти орієнтуються на зовнішні яскраві ознаки і порівнюють тільки їх. Наприклад, за контрастними ознаками легко знаходять відмінність у будові тіла кішки і кроля.

На другому етапі знаходять відмінність за менш контрастними ознаками, але під час аналізу орієнтуються як правило на одну найбільш відмінну ознаку.

На третьому етапі здійснюється перехід дітей до більш високого рівня у використанні порівнянь. Діти вміють співставляти не тільки різко контрастні, але й подібні один до одного об'єкти.

Приймаючи до уваги поетапність розвитку у дітей дошкільного віку вміння порівнювати, можна встановити послідовність організації спостережень з дітьми різного віку. У молодшій і середній групі порівняльні спостереження краще проводити за знайомими об'єктами на однорідному, але контрастному матеріалі [1; 3].

Старші дошкільники можуть встановлювати не лише різкі відмінності об'єктів, але й знаходити спільне у подібних об'єктах. Необхідно паралельно навчати дітей порівнювати за відмінністю і подібністю. Способи порівняння можуть бути різними. Крім співставлення у процесі спостереження (чим схожі, чим відрізняються), можна використати порівняння за ілюстраціями, іграшками, а також по пам'яті.

Отже, порівняння допомагає активізувати розумову діяльність дітей через знаходження суттєвих ознак, виділення зв'язків, залежностей, а це в свою чергу розвиває в дітей інтерес до природи, допитливість, бажання пізнавати нове.

У проведенні спостережень використовуються ігрові прийоми, які збільшують інтерес до спостережень, роблять сам процес більш доступним і привабливим. Використання його особливо важливе у молодшому дошкільному віці для утримання уваги, кращого засвоєння матеріалу. Наприклад, імітація рухів тварини: «пострибали як горобчики», наближення об'єкта до дітей;

У групах старшого дошкільного віку ігрові прийоми використовуються рідше, бо увага дітей під час спостережень утримується в основному за рахунок новизни, пізнавальної насиченості. Ігрові прийоми, які використовуються в цих групах, побудовані на змагальності: «Хто перший знайде серед дерев липу», «Хто перший помітить появу пуп'янка чи квітки», «Хто більше назве ознак певного об'єкта».

Важливе значення під час проведення спостережень має використання художнього слова, яке загострює чуттєве сприймання, сприяє створенню більш яскравих образів, викликає у дітей відповідний настрій.

Використання в спостереженнях народного фольклору – загадок, прикмет, легенд – робить їх більш чіткими і конкретними. Прислів'я, приказки, загадки підкреслюють особливості спостережуваного предмета: «Ніс довгий, а голос дзвінкий (комар)».

Рідше використовується в процесі спостережень прийом виконання практичних завдань. Коли виходять на прогулянку, вихователь пропонує дітям простежити за мурашками і розповісти, що вони несуть у мурашник. Це стимулює самостійність дітей, спрямовує на пошук запитань, що виникають.

Важливою умовою успішного проведення спостережень є включення в обстеження об'єкта різних аналізаторів. Чим більше органів чуття братиме участь у сприйманні, тим повніше, яскравіше буде уявлення про предмет. Треба дати дитині змогу не тільки побачити предмет, але й відчутти його на дотик, понюхати, послухати.

Спостереження необхідно проводити емоційно, застосовувати для опису яскраві порівняння «горобчики, неначе у сірі светри одяглися», «синичка ошатна, у жовтій сорочці, чорній краватці». У ході спостереження діти мають відчутти ставлення самого вихователя до об'єктів природи. Наприклад, щоразу, коли вихователь звертає увагу на появу біля квітів красеня джмеля, він має знайти добрі слова, які зацікавлять дітей: «Подивіться, хто прилетів до нас у такій гарній пухнастій шубці. Ану, джмелику, пошукай, що наші діти приготували тобі на обід».

Методика керівництва спостереженнями єдина, як у повсякденному житті, так і на заняттях. Спостереження у повсякденному житті менші за обсягом пізнавального матеріалу, вони проводяться за поступовими змінами в природі в усі пори року. Обсяг матеріалу, потрібний для засвоєння дітьми, визначається програмою дошкільного закладу: це ознайомлення з явищами неживої природи, природою космосу, рослинним, тваринним світом, працею людей у природі у різні сезони.

Слід рішуче усувати такі найбільш істотні недоліки в організації спостережень у природі, як інформаційну збідненість, низьку розумову активність дітей і як наслідок цього – недостатню комплексність у виконанні завдань з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

Демонстрування ілюстративного матеріалу під час ознайомлення дошкільників з природою

Потреба використання ілюстративного матеріалу під час ознайомлення дошкільників з природою зумовлюється особливою привабливістю його для дошкільників, характером їхнього образного мислення та особливістю деяких об'єктів природи (швидко пересуваються, дуже маленькі, небезпечні, не можна зустріти в певній місцевості). Використання ілюстративного матеріалу вирішує завдання екологічного й естетичного виховання.

Є низка *позитивних моментів* використання ілюстративного матеріалу, а саме:

- 1) дозволяє ознайомити з об'єктами і явищами природи, що не характерні для певної місцевості (наприклад, з левом, пінгвіном, баобабом, північним сьйвом);
- 2) знайомить із небезпечними тваринами – змія, тигр тощо;
- 3) дає можливість розглянути будову дуже малих об'єктів природи (ряска, дафнії і циклопи), або тварин, які швидко рухаються (ящірка прудка, бабка);
- 4) можна використати в будь-який час протягом дня – на заняттях, під час спостережень, під час ігор, розваг у другу половину дня.

Поряд із цим, варто виділити і *недоліки* ілюстративного матеріалу:

- 1) зображення на картині плоске, а предмет має об'єм;
- 2) об'єкти представлено, як правило, не в реальну величину;
- 3) інколи позбавлено кольору, або не завжди повністю збігається за кольором з натуральними об'єктами;
- г) зображення статичне і не дає уявлення про рухи тварини, звуки, що вона видає, запах рослини, смак плодів;
- д) у сприйманні об'єкта бере участь лише зоровий аналізатор. Якщо вихователь супроводжує сприймання ілюстративного матеріалу поясненням,

то ще й – слуховий. У формуванні ж цілісного образу реального об'єкта провідна роль належить взаємодії аналізаторів – зорового, дотикового, нюхового. слухового.

Отже, треба в першу чергу піклуватися про створення у дітей правильних уявлень за допомогою методів, що забезпечують безпосередній контакт з реальними об'єктами природи, а збагачення, уточнення і закріплення знань слід проводити з використанням ілюстративного матеріалу.

Вимоги до ілюстративного матеріалу і його види

До ілюстративного матеріалу висувають такі основні *вимоги*:

1. реалістичність зображення;
2. тварини і рослини мають бути зображені в природних умовах існування.

Для ознайомлення з природою використовується ілюстративний матеріал, який можна класифікувати за такими *видами*:

а) предметні картинки, тобто такі, які зображують якийсь один предмет;

б) сюжетні, що зображують кілька предметів у певному зв'язку;

в) художні картини – репродукції відомих майстрів пензля – С. Васильківського, А. Куїнджі, М. Пимоненка, С. Світловського, О. Шовкуненка та ін.

г) книжкова графіка – ілюстрації українських художників Євгенія Гапчинська, Владислав Єрко, Кость Лавро, Катерина Штанко та ін.

Її демонструють дітям переважно в процесі ознайомлення з творами художньої літератури.

Для ознайомлення дошкільників з природою створені предметні і сюжетні картини. В Україні видавництвом «Мистецтво» видано серії картин «Свійські тварини», «Дикі тварини» (автор З.П. Плохій), «Дошкільникам про ліс, луг, водойму», «Дошкільникам про природу» 1, 2, 3 випуски (автор Н.Ф. Яришева).

Видавництвом «Ранок» видруковано набори демонстраційних матеріалів: «Трав'янисті рослини», «Дерева, кущі, гриби», «Фрукти і ягоди», «Зелена аптека», «Овочі», «Птахи», «Тварини України».

Харківським видавництвом «Основа» видруковано тематичні набори «Птахи», «Тварини», «Рослини».

Для індивідуальної роботи з дітьми, а також роботи з невеликими групами дітей у дошкільних закладах добираються різноманітні ілюстрації, листівки, які для зручності використання класифікуються в окремі папки за розділами: неживі об'єкти природи, рослини (лісові, лучні, водойм, декоративні квіткові, культурні), тварини (молюски, комахи, риби, земноводні, плазуни, птахи, свійські і дикі).

Розглядання ілюстративного матеріалу проводиться і під час занять, і поза ними. Ураховуючи великий інтерес дітей до картинки, а особливо до зображення тварин, потрібно проводити їх розглядання індивідуально, або з невеликою групою дітей вранці, під час прийому, на вечірній прогулянці. Розглядання картинок може бути засобом діагностики знань дітей, збагачення їх, узагальнення, розвитку мови. Надзвичайно тягнуться до розгляду ілюстрацій діти з вираженим пізнавальним інтересом до природи, і така індивідуальна робота з ними сприяє їх подальшому розвитку [3].

Розглядання ілюстрацій у книгах здійснюється по-різному: іноді корисно розглянути їх до читання для того, щоб створити у дітей зоровий образ тих предметів, явищ, про які йтиме мова. В інших випадках достатньо перегляду ілюстрацій у процесі читання книги чи бесіди про прочитане.

Для роботи з дітьми раннього віку і першої молодшої групи краще використовувати предметні картинки, ілюстрації з зображенням небагатьох об'єктів. Розглядання цього ілюстративного матеріалу (півень, курка, заєць, ведмідь тощо) проводиться на заняттях і в повсякденному житті. Основна його мета – навчити дітей впізнавати зображене на картинці, називати його.

У другій молодшій групі картини використовуються найчастіше для уточнення і конкретизації уявлень, їх закріплення. Так, після спостережень за

кішкою проводиться розглядання картини «Кішка з кошенятами». Вихователь учить дітей впізнавати тварину, називати характерні її ознаки (величину, колір шерсті), частини тіла (очі, вуха, хвіст, ноги), деякі дії (спить, грає, хлеще). Організуючи розглядання сюжетної картини, вихователь використовує дитячий досвід, близький до змісту картини, ставить дітям такі запитання: Хто намальований на картині? Як ви дізналися, що це кошеня? Якого кольору шерсть у кішки? У кошенят? Якого кольору шерсть у кішки, яка живе у вашому будинку? Чим зайняті кошенята? Що робить сіре кошеня? Що робить кошеня, яке лежить біля кішки? Як ви думаєте, голодне воно чи ні? Чому спить? Чи чули ви, як ходять кошенята? Чому вони ходять тихо? Наприкінці заняття вихователь сам розповідає за картинкою [3].

Для розглядання в молодшій групі можна використати картини «Собака з цуценятами», «Кури».

У середній групі розглядання картин спрямоване на розширення знань дітей. З дітьми розглядають картини «Кролі», «Качки і гуси», «Вовк», «Їжак», «Білка». Це дає змогу вивести дітей за межі безпосереднього досвіду. Розглядання картин використовується також для систематизації й узагальнення знань дітей. Наприклад, як можна в середній групі використати картини у поєднанні з розповіддю вихователя для розширення і систематизації знань про життя диких тварин у лісі.

Вихователь: «Сьогодні я розкажу вам про те, як звірі зимують. Яких ви знаєте звірів, що живуть у лісі? (Демонструється картина «Зайці»). Заєць-біляк взимку одягає білу шубку. А для чого? На білому снігу зайчика не видно. Коли їсти захоче – поїсть гілочок. Зайчики лякливі, весь час озираються. А кого вони бояться? Так, вони бояться вовка, лисичку».

Демонструється картина «Лисиця». Ось лисичка у рудій теплій шубці біжить по снігу і нюхає, де тут заховався зайчик чи мишка. Лисиця має добрий нюх. Вона чує, де під снігом миші ховаються, і ловить їх. Цим вона і приносить користь. А подивіться, де зайчик заховався. Він білий і його майже не видно. Як ви думаєте, чи знайде його лисиця?

А ось вовки (вивішує картину «Вовки»). Вони взимку дуже голодні. Вовки сильні, швидко бігають і можуть нападати на коней і на людей. Кого вони наздоганяють? Як ви думаєте, чи можуть вони наздоганяти коней?

Ще в лісі живе білка (демонструється картина «Білка»). Діти, а що ви знаєте про те, як живе білка в лісі і що вона їсть взимку? Чим вкриті її тіло? Чому у зайчика і білки міняється колір шубки?

У старших групах картини можна використовувати для уточнення уявлень, формування понять у процесі бесіди за картиною. Для систематизації знань на основі досвіду добре використати порівняння. До заняття добирається серія картин, наприклад, про комах «Бабка», «Білан жилкуватий», «Сонечко». Спочатку організовується розглядання, потім порівняння, виділення спільних і відмінних рис у будові. Діти доходять висновку, що у всіх комах шість ніг, є крила, вусики, голова, черевце. А відрізняються тим, що у метеликів на крильцях лусочки, у жуків крила тверді, у бабок – прозорі, з сіточкою жилок.

Розглядання пейзажу на картині слід проводити після спостереження за подібними явищами в природі. Сприймання пейзажу є найскладнішим, тому використовується в роботі зі старшими дошкільниками. Під час демонстрування картини дітям пропонують порівняти зображене на картині з тим, що бачили вони у природі.

Зрозуміти настрій картини (пейзажу) допомагають такі запитання до дітей: «Весела чи сумна ця картина? Чому ви так думаєте? Які фарби потрібні були художнику, щоб показати це? Чому художник так назвав свою картину?»

Під час розглядання пейзажу потрібне пояснювальне слово вихователя. Воно має бути лаконічним, образним. Більш глибокому сприйманню пейзажу сприяє поетичне слово і музика [3].

Демонстрування технічних засобів навчання у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Під час ознайомлення дошкільників з природою потрібно використовувати технічні засоби навчання. Ефективність впливу технічних засобів навчання залежить від правильного визначення їхнього місця в освітньому процесі закладу. Слід пам'ятати, що технічні засоби органічно включені в нього, допомагають вихователю вирішити низку пізнавальних і виховних завдань [3]. Проте ні відеофільм, ні презентація, ні кінофільм, ні мультфільм не можуть і не повинні замінити безпосереднього спостереження за природними явищами.

Технічні засоби навчання поділяють на три групи: *екранні* (комп'ютерні презентації); *екранно-звукові* (відеофільми, телепередачі, мультфільми); *звукові* (записи звуків природи і музики).

З екранних засобів навчання під час ознайомлення дітей з природою в сучасних ЗДО використовують комп'ютерні презентації.

Вимоги до комп'ютерної презентації:

- 1) зображення має бути чітким, кольоровим, яскравим, реалістичним;
- 2) об'єкт має бути представлений у природному оточенні;
- 3) тематичність;
- 4) відповідність кількості слайдів до віку дітей;
- 5) мінімум тексту;
- 6) словесний супровід вихователя;

7) на одному занятті в старшій групі можна використати 12-15, в середній – 10-12, у молодшій – 8-10 слайдів.

Перевищення цієї кількості слайдів веде до зниження якості запам'ятовування.

Демонстрування комп'ютерної презентації використовується на заняттях і в повсякденному житті, під час розваг. Вони дають змогу розширити знання дітей, вивести за межі того, що діти бачать у найближчому оточенні. До перегляду комп'ютерної презентації може бути проведена попередня робота: спостереження, читання книжок, пов'язаних зі змістом презентації. Безпосередньо перед показом презентації з дітьми проводять вступну бесіду,

спрямовану на постановку завдання, на що треба звернути увагу під час перегляду.

Робота з дітьми після перегляду презентації може проводитися у різних формах: бесіда, дидактична гра, складання дітьми оповідань, казок, малювання на тему переглянутого тощо. Цінна особливість комп'ютерної презентації – це можливість відображення природи місцевого краю. Сприймання знайомого викликає в дітей зацікавленість, радість, що важливо для виховання любові до рідного краю. Комп'ютерні презентації, виготовлені на місцевому матеріалі, можуть відображати характерні для певної місцевості біоценози – лісу, водойми, лук, гір тощо, а також рослини ділянки ЗДО, краєвиди в різні пори року, найбільш розповсюджені комахи; свійські тварини; дикі тварини зоопарків.

Найчастіше презентації використовуються для закріплення вражень дітей. Ураховуючи урбанізацію нашого життя і часто неможливість за умов міста показати, наприклад, луки, що цвітуть, красу квіткових рослин на дзеркальній поверхні озера тощо, можна зробити це з допомогою комп'ютерної презентації і розповіді вихователя.

З використанням презентації можна проводити дидактичні ігри. Наприклад, у грі «Відгадай, яка це квітка» вихователь демонструє слайди і пропонує дітям відгадувати назви рослин (декоративних квіткових, дикорослих). Засвоєння назв, в основі якого лежить процес диференціювання образів, має важливе значення для пізнання дітьми природи, адже ще К.Лінней стверджував, що без назви немає знання.

Для систематизації знань дітей про об'єкти і явища природи доцільно проводити демонстрування комп'ютерних презентацій та ігри: «Де що росте», «Коли це буває», «Зимуючі і перелітні», де знайомі дітям рослини, тварини, картини природи завдяки слайдам повертають дітей до спогадів про пережиті ними враження у процесі спостережень і одночасно ставлять перед ними розумові завдання.

Ураховуючи важливу роль естетичних вражень у формуванні ставлення дошкільників до природи, доцільно ширше використовувати презентації для оживлення дитячих вражень про природу. Дітям подобаються вечори розваг «Літечко красне, літечко прекрасне», «Кришталева зимонька» та інші, під час яких демонструються рідні краєвиди, пейзажні картини, читаються вірші про природу.

Серед екранно-звукових засобів навчання важлива роль належить *відеофільмам*. Дидактична цінність їх полягає у тому, що вони дають змогу сформувати у дітей більш повні уявлення про явища природи. Переміщення тварини в кадрі допомагає створенню уявлень про її рухи, поведінку, зв'язок з навколишнім середовищем, про її відносні розміри, звуки. Це робить демонстрування відеофільму незамінним у тому випадку, коли не можна провести ознайомлення дітей з природними об'єктами за природних умов. Зараз створено чимало фільмів про природу: для дорослих і дітей, вітчизняні й закордонні, художні й документальні. Наприклад, «Дуже дикі тварини», «М'ясоїдні», «Розум тварин» тощо. У цих серіях є фільми про найрізноманітніших представників фауни: слонів, бурих і білих ведмедів, зебр, мешканців морських глибин; про життя орлів та інших птахів. Цікавими і пізнавальними є колекції документальних фільмів ВВС. Наприклад, «Невидиме життя рослин», «Еволюція життя», «Велике жало», «Імперія чужих: комахи», «Царство великого ведмедя», «Великі панди», «Планети». Крім того, документальні фільми Національної географічної спілки, наприклад, «Мікрокосмос», «Птахи», «Володарі безодні», «Хижак глибин», «Неприборкані дельфіни», «Тигрові акули», «Перлини Карибського моря», «В зграї вовків», «Сови – нічні мисливці», «Повернення кенгуру», «Ірландські скакуни» тощо. Ці фільми знайомлять не тільки з тваринами і рослинами найближчого оточення а й з тими, які мешкають в інших країнах, на інших материках.

Цікаві фільми присвячені цілим екосистемам – тропічному лісу, океану, Арктиці тощо. Періодичний перегляд фрагментів таких фільмів

удома всією родиною захоплює, розширює кругозір не тільки дитини, але й дорослих, дозволяє по-новому подивитися на природу нашої планети, побачити в ній загальнолюдську цінність і схожі з людиною риси.

Вихователь у своїй роботі може використовувати фрагменти документальних відеофільмів, аматорські відеофільми зняті ним або батьками вихованців. При цьому важливо враховувати вік дітей, їхній досвід та інтереси. Під час перегляду відеофільму дорослі мають трансформувати наукову інформацію про об'єкти природи, на рівень сприймання дошкільників і дозувати час перегляду.

Мультфільми дуже подобаються дітям, проте вихователь повинен виважено підійти до їхнього добору. Дітям показують і рекомендують для перегляду мультфільми природничого змісту, в яких передаються реальні особливості, взаємозв'язки об'єктів і явищ природи, роль людини у системі «людина-природа», які виховують екологічну свідомість, моральні якості особистості. Чудовими прикладами таких мультфільмів є, наприклад, екранізація творів В. Сухомлинського, українських народних казок, окрім Рукавички.

Із звукових засобів навчання найчастіше використовується слухання *записів звуків природи і музики.*

Можна умовно так класифікувати музику: 1) класична музика на теми природи (П. Чайковський «Пори року», А. Вівальді «Пори року», Е. Гріг «Ранок»); 2) пісні на теми природи для прослуховування і розучування; 3) музика, що використовується під час танців, на теми природи.

Вихователь може використовувати у процесі ознайомлення дітей з природою записи таких звуків природи: спів пташок, шум вітру у верховіттях, моря, водоспаду, звуки, що видають вовки, лисиці, кабани, кити, дельфіни, звуки скресання криги на поверхні водойми тощо. Ці записи можуть використовуватися під час занять, дидактичних ігор, розваг. Найчастіше вони використовуються для посилення емоційної насиченості занять. Наприклад, бесіду про весну поживить включення запису голосів

птахів, яких діти слухали навесні. Ефективне поєднання перегляду комп'ютерної презентації із слуханням записів музики. Так, поетичному сприйманню картин кожної пори року допоможе прослуховування чудових п'єс П. Чайковського з альбому «Пори року» – «Підсніжник», «Осінь пісня»; А. Вівальді – «Зима»; М. Глінки – «Жайворонок» та інших. Дошкільникам можна запропонувати співвіднести характер п'єси Римського-Корсакова «Море» із картинами І. Айвазовського, або сприймання картини В.Бакшеєва «Блакитна весна» поєднати із прослуховуванням мелодійного етюдю Е. Мейліха, чи розгляд картини І. Левітана «Золота осінь» – із прослуховуванням п'єси П. Чайковського «Осінь пісня» (жовтень). Окрім того, дітям старшого дошкільного віку можна запропонувати послухати п'єси різних авторів, присвячені одній порі року, і порівняти їх. Наприклад, П. Чайковський «Масляна» (лютий) і А. Вівальді «Зима».

Для слухання в ранньому віці вихователь може запропонувати дітям такі п'єси: «Ранок» (Г. Гріневич, С. Прокоф'єв), «Дощик» (українська народна пісня), «Котику сіренький» (українська народна мелодія); поспівки: «Прийди, прийди сонечко», «Равлику-павлику», «Зозуля» (А. Гадіке); пісні: «Сніжинки» (М.Метлов, В.Антонова); танці: «Сірі зайченята» (Г.Фінаровський), «Танець з листочками» (К.Стеценко).

У молодшому віці діти слухають п'єси: «Осінь пісня» П. Чайковського, «Весна» А. Вівальді, «Котик одужав» В. Гречанінова; розучують пісні: «Колискова зайчика» В. Карасева, Н. Френкель, «Гей, весна іде» А. Філіпенка, Т. Волгіної. Танці, музичні ігри, пропоновані програмою для дітей 4-го року життя: «Ми у лісі були» (Н. Вересокіна), «Пташки і кіт» (Г. Фінаровський, Г. Бойко).

Діти п'ятого року життя слухають: «Кури й півні» (К. Сен-Санс), «Жаба», (В. Ребіков), «Совеня» (Р. Шуман); розучують пісні: «Дощик» (А. Філіпенко, Т. Волгіна), «Лісові грибочки» (Н. Рубальська). Танці, що розучують середні дошкільники: «Танець сніжинок» (В. Моцарт), «Діти та метелики» (І. Кишко, В. Кукловська).

Діти 6-го року життя слухають: «Ранок» (Е. Гріг), «Лебідь» (К. Сен-Санс); розучують пісні: «Осінь пісня», «Зозуле рябенька» (Н.Рубальська), «Золотиста осінь» (Л. Доценко, В. Доценко). Танці, музичні ігри для дітей цього віку: «Хитра лисиця і вовк» (С. Бондаренкова), «Рибаки і рибки» (А. Філіпенко, П. Воронько).

Використання моделей під час формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Модель (з французької зразок) – це збільшена (наприклад, модель клітини) або зменшена (глобус) копія об'єкта; об'єкт довільної природи, який відображає головні з позиції завдання, яке вирішується, властивості об'єкта моделювання.

Під моделюванням розуміють процес створення моделей і їх використання для формування знань про властивості, структуру, відносини і зв'язки об'єктів.

Особливість моделювання в тому, що воно робить наочним приховані від безпосереднього сприймання зв'язки, властивості, відносини об'єктів. В основі моделювання лежить принцип заміщення.

Вимоги до моделі

1. Чітко відображати основні властивості і відносини, які є об'єктом пізнання; за структурою бути аналогічною до об'єкта, що вивчається.
2. Бути простою для сприймання і доступною для створення та дій з нею.
3. Яскраво і чітко передавати ті властивості і відносини, які повинні бути засвоєні з її допомогою.
4. Полегшувати пізнання.

Види моделей

1. Предметна модель у вигляді фізичної конструкції, предмета або предметів, закономірно пов'язаних (муляжі фруктів, овочів, фігури людини чи тварини із точним збереженням пропорційності і основних функцій).

2. Предметно-схематична модель. У ній істотні особливості позначаються за допомоги предметів-замінників, графічних знаків (модель-демонстрація захисного забарвлення у комах).

3. Графічні моделі (графіки, формули, схеми).

4. Діюча модель (іконічна – наявність подібності з натурою, абстрактна).

5. Просторово-часова модель (графічне зображення об'єкта на різних етапах його перетворення, фіксація мінливих сезонних явищ – приліт птахів до годівнички, календарі погоди) [3;14].

Модель є одним із засобів наочності навчання. Вона виконує ілюстративну роль під час розповіді педагога про найбільш важливі властивості, дії об'єкта, що вивчається, в цілому або його окремих частин.

Для формування уявлень про залежності в природі особливе значення мають діючі моделі. Будь-який статичний замінник реального об'єкта, картина, муляж дає змогу сформувати уявлення лише про зовнішні ознаки, тоді як діюча модель розкриває дітям функціонування об'єкта, його зв'язок з конкретними умовами. Наприклад, картинка-модель метелика павичеве око, який сидить на «корі» (відповідно розфарбованому картоні), може мати крильця, що рухаються за допомогою непомітних тонких дротинок. Вдаючись до цієї рухомої моделі, вихователь демонструє особливості будови тіла, поведінку комахи і її пристосувальний взаємозв'язок із навколишнім середовищем: маскувальне (кольору кори) забарвлення нижнього боку крил у згорнутому положенні, коли метелик сидить, і застережне – верхньої сторони, коли він раптом розгортає крила [3].

Модель маскування дає змогу показати дітям значення відповідності і невідповідності забарвлення, наявності або відсутності руху для пізнання певного об'єкта. Вона діє так: на кольорову частину встановлюється (щоб діти не бачили) площинна геометрична фігура такого самого кольору – треба впізнати її. Щоб перевірити правильність відповіді, фігура висувається на білу частину панелі. Потім діти пояснюють, чому їм було важче впізнати її на

кольоровому тлі і зовсім легко на білому. Вихователь підсумовує: якщо забарвлення якогось предмета співпадає з кольором тіла, він стає непомітним.

Демонстрування іншої геометричної фігури (колір той самий) при повільному русі по зафарбованій частині панелі переконує, що її легше пізнати у русі, ніж нерухому. Так дошкільники спрощено знайомляться з головними ознаками маскування природних об'єктів у навколишньому середовищі.

Своєрідною моделлю водойми є акваріум. Через його прозорі стінки діти можуть спостерігати за всіма об'єктами, що знаходяться в ньому. Усвідомити їх взаємодію допоможуть також запитання: «Навіщо в акваріумі пісок? (У ньому ростуть рослини); Для чого потрібні рослини? (Насичують воду киснем, служать рибкам кормом, прикрашають акваріум)». Під час бесіди проводиться паралель між життям мешканців акваріума і природою водойми. У дошкільників формується уявлення про єдність і взаємозв'язки в природі. Можна використати «живі картини», на яких за допомогою вирізаних з паперу рослин, комах тощо демонструється послідовність цвітіння, появи комах, що допоможе сформувати більш узагальнене усвідомлення дітьми змін у природі.

Прикладом предметної моделі можуть бути муляжі, які передають зовнішні особливості фруктів, овочів. З допомогою предметно-схематичної моделі, яка складається із глобуса (модель Землі) і електричної лампочки чи свічки (модель Сонця) можна пояснити дітям старшого дошкільного віку зміну дня і ночі та пір року. Схему, на якій зображена водойма, хмаринка, сонце та дощ, можна використати для пояснення колообігу води в природі [3].

Отже, дидактична цінність методу моделей полягає у можливості досить швидко і переконливо формувати узагальнювальні уявлення, приводити їх у систему. Використання методу моделей у дошкільному віці завжди має йти поруч із нагромадженням фонду конкретних вражень через безпосередній

контакт дітей з природою. Метод моделей допоможе у проведенні поглиблено-пізнавальних занять.

3. Практичні методи формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Праця в природі як один із основних методів формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Освітнє значення праці в природі, її своєрідність

Праця в природі розглядається як один із основних практичних методів ознайомлення дошкільників з природою. Результати численних теоретичних та експериментальних досліджень свідчать про те, що під впливом праці розвиваються всі розумові і фізичні сили людини.

Цінність праці в природі полягає в тому, що дитина в процесі трудової діяльності взаємодіє з реальними об'єктами природи, що створює найкращі можливості для формування реалістичних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними. У процесі праці наочно діти переконуються у зв'язку між умовами існування для рослин, тварин і їх ростом та розвитком.

Під час праці мова дітей збагачується новими для них словами (живець, борозенка, добрива тощо), враження від діяльності спонукають до активного обміну думками, сприяють формуванню суджень на основі аналізу, порівнянь.

У процесі праці створюються сприятливі умови для сенсорного розвитку дітей. Діти оволодівають новими прийомами обстеження: навчаються відрізнити суху землю від вологої, пухку від твердої, культурні рослини від бур'янів.

Динамічність розвитку рослин за сприятливих умов (достатня кількість тепла, вологи, світла) дає багато нових вражень, що позитивно позначається на розвитку пізнавальних інтересів і спостережливості.

Праця в природі є тією діяльністю, в процесі якої оптимально здійснюються всі завдання екологічного виховання: формування знань про

найбільш важливі залежності в природі, доступні дошкільникам, ціннісні орієнтації, бажання спілкуватися з природою, засвоєння правил природокористування і формування перших навичок, що сприяють покращенню навколишнього середовища.

Праця об'єднує, дисциплінує, виховує почуття відповідальності за життя живих істот, адже пташка, позбавлена корму, може через добу загинути, несвоєчасно политі рослини під час спеки засихають.

Праця в природі сприяє вихованню інтересу до сільськогосподарської праці, поваги до людей, які нею займаються. Під час догляду за рослинами, тваринами у дітей формуються трудові навички, бажання працювати.

Важливе значення має естетичне задоволення, яке одержують діти від краси вирощених ними квіткових рослин, від доглянутих кімнатних рослин тощо.

Рухи на повітрі сприяють більш інтенсивному обміну речовин, зміцнюють нервову систему, удосконалюється координація в дітей.

Своєрідність праці в природі полягає в тому, що це єдиний вид продуктивної праці, доступний дітям дошкільного віку. Кінцева мета – виростити овочі, ягоди, квіти, і одержати результати праці конкретні та зрозумілі дітям [1; 3;].

Педагогічні та гігієнічні вимоги до праці дітей у природі

Організація праці дітей у природі передбачає дотримання таких педагогічних вимог [1; 3]:

1. Виконання будь-якого виду праці має бути спрямоване на вирішення завдань всебічного розвитку дітей: формування знань, розвитку допитливості, дбайливого ставлення до природних об'єктів тощо.

2. Праця дітей має бути мотивованою. Дитина має розуміти, що і для чого вона робить, тоді завдання буде виконуватися з інтересом, охоче. Наприклад, організовуючи дітей на розпушування ґрунту на грядках, вихователь мотивує потрібність праці так: «Бачите, яка щільна кірочка утворилася на землі? До корінців не проходить повітря і рослини будуть

погано рости. Треба розпушити землю, щоб повітря могло пройти до корінців».

3. Праця в природі має бути посиленою для дітей різних вікових груп. Залучаючи дитину до праці, доручаючи їй певну ділянку роботи, треба врахувати вікові особливості і можливості дітей для того, щоб вони свої доручення мали змогу виконати успішно. Успіх приносить дитині радість, почуття задоволення, а позитивні емоції, що виникають під впливом виконання завдань і високої оцінки вихователя, важливі для формування у дітей любові до праці.

4. Праця в природі має бути не випадковою, а систематичною, повинна проводитися як на заняттях, так і в повсякденному житті. Лише за допомогою систематичної, повсякденної роботи можна сформувати в дітей міцні трудові навички, навчити виконувати свої обов'язки.

5. Праця в природі має бути добре організованою. Під час колективних занять усі діти повинні працювати одночасно. Весь потрібний інвентар має бути заготовлений раніше. Пояснення і показ вихователя мають бути короткими і цікавими. Важливо створити в групі позитивне емоційне ставлення до виконання трудового завдання, щоб праця викликала у дітей радість від спільних зусиль, щоб дітей захоплював загальний темп роботи. Емоційне піднесення сприяє створенню інтересу, позитивного ставлення до праці.

Гігієнічні вимоги до організації праці дітей у природі такі:

1. Працю в природі слід організовувати у нежаркі години (вранці або ввечері).

2. Інвентар має відповідати зростові дітей.

3. Діти мають працювати у спеціальному одязі.

4. Слід змінювати види праці, стежити за позою дітей.

5. Після закінчення роботи слід добре вимити руки.

Вимоги до додержання техніки безпеки:

1. Акваріуми, клітки з тваринами, рослини розташовуються з таким

розрахунком, щоб дитина могла здійснювати догляд за ними, стоячи на підлозі.

2. Категорично забороняється перенесення маси більше 2-2,5 кг для дітей старшого дошкільного віку.

3. Не можна залучати дітей до розведення вогнищ, спалювання сухого листя.

4. Загальний час, що відводиться на виконання роботи, не може перевищувати 30 хв. При цьому кожні 7-10 хв треба проводити зміну діяльності дітей або влаштовувати перерви [1; 3; 13].

Види праці в природі, їх зміст для різних вікових груп

У ЗДО організуються такі види праці в природі:

1. Праця, що пов'язана з вирощуванням рослин.
2. Праця, що пов'язана з доглядом за тваринами.
3. Праця, що пов'язана з охороною природи.

Зміст праці визначається для кожної вікової групи програмою.

Праця, що пов'язана з доглядом за рослинами, має такий зміст:

1. Підготовка ґрунту до посіву (перекопування, розпушування) – виконується дітьми старшої групи.
2. Планування грядок (старша група).
3. Посів насіння – всі вікові групи. Діти молодшої групи висівають більш крупне насіння.
4. Посадка розсади – середня і старша групи.
5. Посадка живців кімнатних рослин – старша група.
6. Поливання – всі вікові групи.
7. Розпушування – середня і старша групи.
8. Прополювання – старша група.
9. Витирання листків кімнатних рослин – усі вікові групи.
10. Обприскування, зрізання сухих листків – старша група.
11. Підживлення, боротьба зі шкідниками виконується дітьми старшої групи разом з вихователем.

12. Збирання врожаю – всі вікові групи.

Праця, що пов'язана з доглядом за тваринами, містить:

1. Самостійне приготування кормів для птахів, кролів – старша група.

2. Самостійне годування – старша група. Інші вікові групи виконують доручення під керівництвом вихователя.

3. Чистка кліток, миття поїлок тощо – старша група. В інших вікових групах діти виконують окремі доручення.

Праця, що пов'язана з охороною природи, містить:

1. Прибирання ділянки від сміття, камінців, листя – виконується дітьми всіх вікових груп.

2. Підгодовування птахів – виконується дітьми всіх вікових груп.

3. Підгрибання снігу під дерева, кущі – виконується дітьми всіх вікових груп.

4. Укриття на зиму хризантем, примул тощо – виконується дітьми старшої групи [1; 3; 13].

Форми організації праці дітей у природі

У дошкільному закладі використовуються різні форми організації праці дітей у природі: індивідуальна (доручення, чергування) та колективна праця.

Доступною формою залучення до щоденної трудової діяльності в дошкільному закладі є доручення. Їх поділяють на види за складністю завдань (прості і складні), за тривалістю виконання (короткочасні і тривалі), за способом організації дітей (індивідуальні і групові). Групові доручення широко використовуються в усіх вікових групах. Так, у молодшій групі на початку року діти спостерігають, як вихователь годує рибок в акваріумі. Одному з дітей він пропонує потримати коробочку з кормом, через певний час пропонує дати рибкам корм. Час від часу вихователь залучає дітей до витирання великих листків у кімнатних рослин, поливання рослин у куточку природи і на грядці. Ці перші трудові доручення допомагають підвести дітей до усвідомлення того, що все живе потребує догляду.

У середньому і старшому дошкільному віці доручення можуть мати триваліший і складніший характер. Дітям надається більше самостійності під час їх виконання. Наприклад, визначити, чи потребують квіти на квітнику поливання, і полити їх у разі потреби. Важливо використовувати доручення для індивідуальної роботи з дітьми. Наприклад, дітям у яких недостатньо виявляється інтерес до рослин, подарувати кімнатну рослину і запропонувати вирощувати її вдома, доглядати і розповідати дітям, як вона росте.

Доручення вимагають керівництва з боку вихователя. Основними прийомами якого є показ, нагадування, заохочення. Показ потрібний при введенні нового об'єкта, нових способів догляду за ним. Якщо вже спосіб догляду відомий дітям, вихователь обмежується нагадуванням і заохоченням: «Молодець, Сергійку, ти добре пам'ятаєш, що цикламен можна поливати тільки в піддон».

Чергування в куточку природи вводиться в старшій групі. Це обумовлено складністю завдань, які повинні виконати діти самостійно. Перед початком чергування доцільно провести заняття, на якому вихователь ознайомлює дітей зі щоденними обов'язками чергових, показує і пояснює, як треба доглядати рослини і тварин, нагадує про те, що діти вже знають і вміють.

Наводимо приклад заняття в старшій групі [3]:

Тема: «Бесіда про роботу чергового в куточку природи»

Мета. Розповісти дітям про обов'язки чергових в куточку природи. Розвивати мову і пам'ять. Виховувати сумлінне ставлення і відповідальність за виконання обов'язків.

Обладнання: кімнатні рослини, акваріум з рибкою, пташка в клітці, поливальниця, корм для риб і пташки, вода для поливання рослин.

Хід заняття. Вихователь: «Діти, ви будете чергувати в куточку природи: протирати рослини, годувати рибку, пташку, щоб вони були гарними і веселими. Сьогодні я вам покажу, як це треба правильно робити. Спочатку скажіть: Де у нас куточок природи? Що є в нашому куточку природи? Що

треба взяти, щоб полити рослини? Де стоїть у нас поливальниця? Подивіться, як треба правильно поливати рослини: поливальницю слід тримати так, щоб носик її торкався краю горщика, лити воду треба поступово; як тільки вона з'явиться у піддоні, поливання слід припинити (показує). Сергійку, покажи, як поливати рослину. Полий цю квітку – колеус. А ти, Олю, полий традесканцію. Ось так, діти, ви будете поливати рослини.

Тепер погодуємо рибок, де стоїть у нас корм? Принеси його, Любо. Візьми в ложку трохи корму і всип його в годівницю.

А ось у нас є другий корм, це мотиль. Покажи, Сашо, всім дітям. Рибки дуже добре їдять цей корм. Дивіться, як треба його брати. Володю, дай три мотилі рибкам. Віто, йди й погодуй рибок. Хто ще живе у нас в куточку природи? Як називається наша пташка? Чим ми її будемо годувати?

Олю, дістань корм для канарки. Зараз ми насиплемо його в годівницю. Ось яка вона чиста. Корм треба насипати тільки в чисту годівницю. Валю, насип корм канарці. Що ще треба дати? Правильно, мокрецю або яблучка – це вітаміни для пташки. Поклади, Юро, цей корм. А що ще треба замінити в клітці у пташки? Правильно, воду. Налий, Сашо, води в поїлку.

Ми нагодували пташку і рибок, полили квіти. Так чергові діти будуть робити кожного дня. «Завтра черговим буде Толя. Скажи, Толю, як ти будеш годувати рибок? Другим черговим буде Віра. Скажи, Віро, як ти будеш поливати квіти? Третім черговим буде Михайлик. Скажи нам, як ти будеш годувати пташок?»

Чергування в куточку природи є досить складною діяльністю, бо тут майже не повторюються ті ж самі дії: різні рослини потребують різного догляду: одні треба поливати часто і щедро, інші – менше. Різного догляду потребують і тварини. Все це вимагає від вихователя уваги до керівництва роботою чергових, вміння чітко і дохідливо показати і пояснити, як треба виконувати обов'язки, часом нагадати, оцінити і заохотити сумлінне виконання обов'язків.

Черговими призначають кількох дітей, залежно від кількості об'єктів у куточку природи, найчастіше по 2-3. Під час формування мікрогруп чергових насамперед слід враховувати бажання дітей – хто з ким хоче чергувати. Доцільно також об'єднувати дітей з приблизно однаковим рівнем навичок догляду, для того, щоб той, хто вміє добре виконувати обов'язки чергових, не зробив усе сам. Однак, вихователі-практики вважають, що ця рекомендація не може бути категоричною. Часто діти, що мають хороші навички, добре співпрацюють з тими, у кого вони сформовані недостатньо.

Виконання обов'язків черговий здійснює переважно вранці, до сніданку. Однак, якщо контингент дітей такий, що їх пізно приводять до дошкільного закладу, обов'язки чергових виконуються у другу половину дня, після денного сну.

Успіх в організації чергувань в першу чергу залежить від постійного інтересу вихователя до виконання обов'язків чергових. Потрібно щодня оцінювати їх роботу у присутності дітей: Сьогодні Валерик дуже уважно оглянув усі квіти і полив тільки ті, які треба було. Під час передавання чергування треба до оцінки роботи залучати весь колектив дітей. Неодноразове повторення під час обговорення роботи чергових основних правил догляду за мешканцями куточка природи сприяє їх міцному засвоєнню, формуванню доброго, гуманного ставлення до всіх живих об'єктів.

Якщо вносяться нові об'єкти до куточка природи, слід організувати їх розгляд з усіма дітьми і розповісти про правила догляду за ними.

Досить часто в дошкільному закладі організовується колективна праця дітей. Вона характеризується спільною метою, виконанням роботи на одному просторі і в один і той самий час.

У молодшій і середній групах проводиться колективна праця, мета якої – навчити, як треба висаджувати насіння, поливати, прибирати ділянку тощо. Дітей старшої групи навчають перекопуванню і плануванню грядок, садінню живців кімнатних рослин, прибиранню у куточку природи тощо.

Під час колективних форм праці діти найчастіше виконують такі завдання, які організовуються вперше і потребують навчання дітей певним умінням. Наприклад, до того, як давати індивідуальні і групові доручення дітям на прополювання, розпушування тощо, організовується колективна праця.

За способом організації дітей колективна праця може бути: а) спільно-індивідуальна (кожна дитина садить на своєму рядку розсаду); б) спільно-послідовна; в) спільно-взаємодіюча [3].

Під час колективної праці слід дотримуватися такої структури її побудови, яка обумовлена педагогічними вимогами до організації праці. Наводимо структуру найбільш розповсюдженої колективної праці, пов'язаної з вирощуванням рослин.

1.Бесіда про рослини (зовнішній вигляд, потрібні умови для вирощування, значення для людини, для природи).

2. Постановка мети і мотивація праці.

3. Обстеження посадкового матеріалу.

4. Інструктаж (поетапний переважно в молодшій групі і перспективний у середній і старшій групах).

5. Хід роботи.

6. Підбиття підсумків.

Навесні старших дошкільників залучають до перекопування землі і планування грядок. Перед початком роботи слід провести бесіду про те, чому рослини добре почувають себе у розпушеному ґрунті, поставити перед дітьми мету і розповісти, чому їм треба перекопати і розпушити землю. Домовитися з дітьми, що коли вони зустрінуть у землі щось цікаве, треба показати це всім дітям. Вихователь показує, як треба перекопувати і розпушувати ґрунт, половину групи ставить на перекопування, а другу половину на розпушування. Під час праці вихователь звертає увагу на те, що в тому місці, де восени діти прикопували листя, лушпиння картоплі, моркви, утворилася темна смужка землі. Це перегній – розповідає вихователь. Така

земля забезпечує рослини поживними речовинами. Під час розглядання дощових черв'яків треба згадати про їх позитивну роль у ґрунтоутворенні: розпушують, насичують повітрям, поліпшують структуру ґрунту тощо.

Для формування грядок вихователь використовує шнур з кілочками. Дітям пропонує стати «потягом» і протоптати доріжки. Він зауважує дітям, що високими грядки не потрібно робити тому, що вітер буде швидше видувати вологу і рослинам її буде не вистачати.

Наприкінці роботи вихователь підбиває підсумок, відмічає, як добре буде рости насінню, розсаді у розпушеній землі, як дружно працювали діти.

Діти всіх вікових груп сіють насіння, а, починаючи з середньої групи, висаджують розсаду [3].

Наводимо орієнтовний конспект колективної праці в молодшій групі.

Тема: «Посадка гороху на грядці»

Мета. Вчити розрізняти насіння гороху за кольором, розмірами, формою. Вчити садити насіння, розкладаючи його у борозенки, засипати землею. Ввести в активний словник слова, що означають ознаки насіння, дії дітей, пов'язані з посадкою гороху. Виховувати бажання вирощувати рослини.

Обладнання. Картинка з зображенням гороху, коробочки з горохом.

Хід заняття. Вихователь. «Подивіться на картинку і згадайте, що це? Хто з вас любить горох? Бачите, які гарні листки і стручки з горошинами? Горох смачний і корисний. Хочете, щоб у вас на грядці виріс такий самий? Зараз надворі стало тепло і його можна посадити на грядці. А коли виросте – почастиємо всіх дітей.

Горох вирощують з насіння. Візьміть кожний по горошині і покладіть на долоню. Якого кольору горох? Якої він форми? А тепер пальчиком торкніться горошинок. Гладенькі вони чи шорсткі? Насіння треба посадити у землю. Підійдіть до грядок. Бачите борозенки? Візьмемо по одній насініні і покладемо у борозенку біля краю грядки (вихователь, стоячи посередині

грядки, показує як це робиться, і слідкує за виконанням завдання). Другу горошину покладіть подалі від першої (показує)».

Діти саджають по 5 горошин. Далі вихователь показує, як насіння присипати землею. Після виконання перевіряє, чи прикриті землею горошини і розповідає, щоб горох добре ріс, його треба полити водою. Вихователь пропонує дітям полити. Наприкінці заняття відзначає, що діти добре працювали, у них виросте хороший горох. Пропонує дітям помити руки.

Під час проведення колективної праці з дітьми молодшого дошкільного віку найчастіше використовується поетапний інструктаж. Це обумовлено особливостями молодших дошкільників: вони не можуть відразу охопити і запам'ятати весь трудовий процес. Наприкінці перебування дітей у середній групі і в старшій найчастіше використовується перспективний інструктаж, коли вихователь пояснює і показує весь хід роботи і діти виконують її.

Чи потрібно обов'язково закріплювати послідовність виконання роботи? Це має вирішити вихователь, виходячи з особливостей даної групи дітей. Добре, коли діти відразу уважно сприймають інструктаж і виконують його [1; 3].

Приклад праці на городі (старша група), пов'язаної з вирощуванням рослин, «Прополювання грядки» [8]. Мета: закріплювати знання дітей про сприятливі умови вирощування городніх рослин, збагачувати уявлення дітей про бур'яни: особливості зовнішнього вигляду і загрозу, яку вони створюють для культурних рослин, їх урожаю; формувати вміння відрізнити бур'яни від культурних рослин і правильно видаляти їх з грядки.

Попередня робота: спостереження за бур'янами обабіч доріг, на пустирях, віртуальні цільові прогулянки на поле і до пустирів, дидактична гра «Культурні рослини і бур'яни».

Етапи проведення праці:

1. Бесіда про пору року і діяльність людини на городах і в полях.
2. Спостереження за станом рослин, які ростуть на грядці (зовнішній

вигляд, фаза розвитку, умови для росту, взаємозв'язок з іншими рослинами і тваринами (комахами, дощовими черв'яками, слимаками).

3. Ознайомлення з бур'янами, які з'явилися на грядці.

4. Постановка мети, мотивація праці – констатація необхідності прополювання грядки (видалення бур'янів).

5. Інструктаж (показ вихователем способів видалення бур'янів).

6. Хід роботи. Консультація з вихователем.

7. Підбиття підсумків – диференційована оцінка трудових дій дошкільників.

Організовуючи старших дошкільників на прополювання, треба провести коротку бесіду про умови, яких потребують городні рослини для успішного росту і розвитку, роздивитися, що на грядках поруч з посіяними рослинами з'явилися такі, які ніхто не сів, – бур'яни. Оскільки діти можуть володіти певною інформацією про бур'яни, то вихователь запитує в них, які бур'яни їм відомі і що вони про них знають. Відповіді дітей слід доповнити важливою інформацією, зокрема: бур'яни – давні супутники людини. Вони мають пристосування, що забезпечує їх виживання поруч з культурними рослинами: бур'яни здатні швидше (у 10 разів), ніж культурні рослини, споживати поживні речовини і випереджати їх у рості; краще і швидше розмножуються, ніж культурні. На бур'янах розвиваються комахи, які нищать урожай, та грибні хвороби, які можуть вражати культурні рослини. Деякі бур'яни псують урожай, наприклад, якщо до зерна жита або пшениці домішане у великій кількості насіння татарської гречки, борошно вийде темним, майже чорним. Таке борошно швидко псується. Якщо до зерна домішано багато насіння талабану, борошно буде гірким і неїстівним. Потім вихователь пропонує розглянути ті бур'яни, які з'явилися на городі (пирій, щиріця, осот, берізка, мокрець). Далі показує, як їх виривати: взятися за стебельце біля самої землі, розгойдати трішки і висмикнути з корінцем. При цьому наголошує, що осот колеться, тому його необхідно виривати в рукавичках. Окрім того, в осоту коріння сягає дуже глибоко в землю, тому і

виривати цю рослину важко. Отже, вихователь вириватиме осот, а діти – щиріцу, пирій, березку, мокрець. Вирваний бур'ян складають на доріжку, а потім у відерцях виносять до компостної ями. Ні в якому разі не залишають на городі до висихання і не спалюють. Після закінчення роботи вихователь звертає увагу на чисті, охайні грядки, зауважує, що рослини наче повеселішали і вдячні дітям за порятунок від конкурентів-бур'янів.

Збирання врожаю бажано проводити урочисто, створюючи у дітей радісний настрій, викликаючи задоволення результатами своєї праці. Добре запрошувати дітей з інших груп, пригощати їх горохом, редискою, цибулею. Масовий збір урожаю на початку вересня слід провести, як свято. Перед святом вихователь доручає найбільш старанним хлопчикам і дівчаткам, висмикнути найбільші овочі. «Ось який великий буряк – покажи його всім дітям. Давайте дамо потримати його малюкам, чи вистачить їм сили втримати такий буряк у руках». Малюки «зважують» у руках буряк, вихователь супроводить це гумористичними репліками: «Мабуть, Сергійко малий, не втримає. Ні, втримав, от який сильний», – створюючи цим святковий, невимушений настрій. Так поступово висмикують найбільші овочі, розглядають, зважують в руках, дарують малюкам. Далі вихователь розставляє дітей по грядках, визначає завдання. Діти викопують овочі, очищають їх від землі і складають у певне місце. Вихователь разом з дітьми сортує їх, найбільші залишає для виставки на святі, решту відносять на кухню і просять кухаря приготувати смачні страви. Можна запропонувати дітям самим зробити вінегрет з варених овочів [3].

Нескладні дослідження як метод формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Дослід визначається як спосіб матеріального впливу людини на об'єкт з метою дослідження цього об'єкта, пізнання його властивостей. Отже, це спостереження за спеціально створених умов. За сучасних умов, коли велике значення надається розвитку пізнавальної активності, вихованню прагнення до здобуття нових знань, проведенню дослідів має бути приділено значну

увагу. На думку Н. Лисенко [9], пошукова діяльність з позицій екологічної освіти є одним із головних видів діяльності дитини. Як основний вид пошукової діяльності, М. Поддьяков виділяє особливу дитячу діяльність – експериментування, підкреслюючи, що ця «істинно дитяча діяльність» є провідною протягом усього дошкільного дитинства, починаючи з раннього. У ній дитина виступає як своєрідний дослідник, який самостійно впливає різними способами на предмети, що її оточують, з метою більш повного пізнання і освоєння їх.

Використання дослідів цінне тим, що вони мають велику переконуючу силу; знання, яких набувають діти, мають особливу доказовість, повноту і міцність. Під час проведення дослідів забезпечується чуттєве сприймання, практична діяльність дітей і словесне обґрунтування. Такий органічний зв'язок і сприяє максимальній активізації розумової діяльності дітей, оскільки відповідає характеру мислення дошкільників.

Н. Лисенко радить використовувати такі *прийоми активізації експериментування* старших дошкільників [9]:

- 1) демонстрування об'єкта природи, актуалізація його інтуїтивного сприйняття;
- 2) поступове чи повне відтворення прийомів обстеження властивостей, ознак об'єкта;
- 3) застосування прийомів для узагальнення характерних ознак, властивостей об'єкта;
- 4) застосування дослідницьких прийомів, самостійне коментування, висловлювання припущень, висновків попередніх чи підсумкових; додаткове сприйняття іншими аналізаторами об'єкта, що підлягав експериментуванню.

В елементарні досліді для дітей треба вводити такі явища і об'єкти природи, які наочно виражені, зв'язки між якими доступні осмисленню дітьми. Це виявлення зв'язків між станом води і температурою повітря, встановлення захисних властивостей снігу, залежності росту рослин від зміни тепла, світла, добрив, вологи тощо.

Не можна проводити з дітьми дослідів, у результаті яких живі істоти гинуть чи травмуються.

Структура дослідів має багато спільного зі спостереженнями.

Перший етап – підготовка дітей до дослідів. Вихователь проводить з дітьми бесіду, щоб зацікавити їх дослідом, виявляє базові знання. Наприклад: «Як ви думаєте, діти, дерева взимку живі? А чому вони не замерзають від сильного морозу?»

Другий етап – початок дослідів: обговорення умов і висунення припущень: «Я читала, діти, що дерева не замерзають тому, що в їхньому соку багато цукру. Давайте поставимо на мороз дві скляночки: в одній буде проста вода, а в другій – з цукром. Як ви думаєте, в якій склянці вода швидше замерзне?»

Третій етап – хід дослідів. Спостереження дітей за ходом дослідів, обмін думками.

Четвертий етап – заключний: обговорення наслідків дослідів [3].

Найбільше дослідів у дошкільному закладі проводиться з метою вивчення властивостей об'єктів неживої природи: води, повітря, ґрунту тощо. Завдяки дослідів легко переконати дітей у перетворенні води на лід і льоду на воду, у перетворенні води на пару. Цікаво дітям продемонструвати дослід, який переконає їх у властивості повітря заповнювати предмети, що нас оточують. Для цього треба у склянку закласти сухий папірець. Звертаючись до дітей, вихователь просить помацати його, переконатися, що він сухий, а потім пропонує такі умови дослідів: склянку з папірцем занурює у воду. Запитує, як діти думають, намокне папірець чи ні? Вислухавши судження дітей, вихователь виймає склянку з води, дає дітям переконатися, що папірець залишився сухим. Разом з дітьми доходять висновку, що повітря, яке заповнювало склянку, перешкоджало воді.

Кидаючи у воду грудку землі, глини, шматок крейди, цеглини, діти за появою бульбашок визначають наявність у них повітря.

За можливістю, цікаво організувати дослід з вирощуванням рослин у ґрунті і гідропонним способом. Більшість дослідів з рослинами проводяться для того, щоб переконати дітей у важливості для розвитку рослин основних факторів зовнішнього середовища: води, тепла, поживних речовин.

Які ж досліді можна проводити влітку на ділянці закладу? Це досліді на утворення веселки, на з'ясування ролі дерев у жаркі дні, визначення кількості опадів в різних частинах ділянки ЗДО, пізнання властивостей води. Наприклад, дослід на тему «Де в спекотний день на ділянці прохолодніше». На початку дослідів вихователь пропонує дітям відповісти на запитання «Які об'єкти природи влітку можуть прихистити людину від спеки?» Діти можуть назвати хмари, дерева, високі кущі. Потім вихователь пропонує переконатися в цьому і постояти кілька хвилин на відкритому місці ділянки, а тоді сховатися в тіні дерева. Після задає дітям запитання: «Де приємніше знаходитися?», «Чому?», «Де жаркіше – під листям чи на відкритому місці?», «Де більше сонячних променів?». Наступним дослідом, чи серією цього ж дослідів може бути перевірка припущень дітей про те, які дерева краще захищають від сонячних променів. Для цього діти перебувають по кілька хвилин під кронами різних дерев, а потім роблять висновки, порівнюючи, які з них краще захищають від сонця (дерева, які мають густу крону) [8].

Для того, щоб дослідити, де на ділянці випадає більше опадів, необхідно виготовити дощоміри. Це пристосування для вимірювання кількості опадів можна зробити із пластикових пляшок. Для цього треба зняти пробку, перерізати пляшку навпіл, верхню частину отвором вниз помістити в нижню частину. Щоб діти не поранилися, краї пляшки необхідно заклеїти клейкою стрічкою. Вода буде стікати по стінках пляшки і збиратися на дні. Можна нанести на стінки дощоміра шкалу (кольорові смужки для спостережень молодших дошкільнят або цифри – для старших). Під час прогулянки на початку дослідів вихователь задає дітям запитання: «А чи замислювалися ви, де випадає більше опадів: під деревами, кущами, біля водойми чи на відкритій частині ділянки?» Вислухавши відповіді дітей,

пропонує перевірити їхні передбачення. Разом розставляють дощоміри в різних частинах ділянки – під деревами (хвойними і листяними), кущами (великорослими і низькими), біля штучної водойми, на квітнику, на городі, на відкритій частині ділянки. Після дощу всі дощоміри збираються, виставляються на рівній поверхні. Визначається рівень води в кожному, і діти роблять висновок про те, де ж випадає більше опадів [8].

Для пізнання властивостей води (прозорість, текучість, теплопровідність, вода утримує на своїй поверхні легші за неї об'єкти (пір'їнка, листочок з дерева), а важкі об'єкти тонуть) влітку на ділянці ЗДО можна використати плескальний басейн. Наприклад, дослід «Плаває чи тоне». У процесі підготовки до досліду вихователь добирає різні предмети: камінчики, грудочки крейди, пір'їнки, папір, шматочки кори, плоди деяких рослин. Окрім того, напередодні проводить бесіду про властивості води і з'ясовує, які з них дітям уже відомі. На початку досліду вихователь говорить про те, що сьогодні вони дізнаються про ще одну властивість води, а саме її здатність утримувати на своїй поверхні предмети. Пропонує розглянути предмети і назвати їх. Далі запитує в дітей, які з предметів, на їхню думку, потонуть, а які плаватимуть на поверхні. Діти висувають припущення. Потім здійснюється їх перевірка – діти опускають предмети у воду. Після спостереження за предметами, які залишилися на поверхні чи потонули, вихователь задає запитання: «Які предмети потонули? Які предмети залишилися на поверхні? Чому? Чиє припущення було правильним? Про яку властивість води ми сьогодні дізналися?» [8].

Цікавими є дослід, які розкривають причини явищ природи, наприклад, як утворюються хмари, або дають відповіді на запитання дітей.

Дослід. «Чому вдень не видно зірок на небі». Запропонуйте дітям намалювати зірочки фосфорними олівцями чи скористайтеся фосфорними наліпками, зверніть увагу дітей на те, що їх майже непомітно при світлі дня. Візьміть щільну тканину і накрийтеся з дітьми з головою так, щоб утворилася темрява, так щоб діти побачили, якими яскравими стали зірочки. Зауважте,

що так само і зорі: на світлому небі їх не видно, а стають помітними лише в темряві [4].

Дослід. «Як утворюються хмари». Для проведення досліду знадобляться: скляна банка на половину обклеєна чорним папером, окріп, кришка, лід. Проведення. У банку вихователь обережно наливає окріп, накриває її перевернутою догори кришкою, викладаючи на неї шматочки льоду. Діти спостерігають за випаровуванням води і її охолодженням під час контакту з кришкою, на якій лежить лід [4].

Отже, досліді мають велику переконуючу силу і яскраво демонструють важливі особливості об'єктів і явищ природи.

Використання ігор під час формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Гра як провідний вид діяльності дошкільників є чудовим засобом уточнення, розширення, конкретизації, систематизації і фіксації їхніх знань про природу.

У дошкільній педагогці виокремлюють три основні підходи до ігрових методів: 1) створення нових ігор з екологічним (природоохоронним) змістом; 2) екологізація традиційних ігор; 3) адаптація народних ігор.

Виділяють такі ігри екологічного змісту.

– *Сюжетно-рольові ігри*. Вони передбачають наявність природничого, природоохоронного чи екологічного змісту та певних правил, які встановлюють самі граючі. Такі ігри допомагають дітям ознайомлюватися з різними природними явищами і процесами. Так, наприклад, під час гри «Подорож краплинки» діти перетворюються на краплинки води, які мама Хмарка відпускає погуляти на землю і допомогти людям, рослинам, тваринам. На землі крапельки спочатку зливаються в струмочки, потім – у ріки, і, нарешті, потрапляють в океан. На своєму шляху вони поливають рослини, напувають тварин тощо. Коли пригріває сонечко, крапельки повертаються до мами Хмаринки і розповідають їй про те, що бачили і що

робили на землі. У процесі такої гри діти 5-6 років закріплюють, уточнюють свої знання про кругообіг води в природі. Під час екологізації традиційних сюжетно-рольових ігор («Сім'я», «Дитячий садок», «Магазин» тощо) важливо дотримуватись принципів науковості і доступності добору змісту екологічних знань. Подумайте, як можна збагатити екологічним змістом традиційні сюжетні ігри дошкільнят.

– *Рухлива гра «Дерева і черв'яки»*. Основна мета – закріпити знання дітей про процеси ґрунтоутворення, а саме – перетворення листя в ґрунт. Для проведення гри діти об'єднуються у дві команди. У кожній команді є своє «дерево», яке восени скидає листя, і свій «дощовий черв'ячок», який перетворює листя на ґрунт, що знаходиться в стаканчиках. В процесі гри, відповідно до встановлених правил, діти міняють опале листя на стаканчики із землею, яку передає «дощовий черв'ячок» через дитину «дереву». Тим самим закріплюються уявлення дітей про роль дощових черв'яків у процесі формування ґрунту.

– *Дидактичні ігри* екологічного змісту досить різноманітні. Серед них передусім варто виділити ігри з предметами – природними матеріалами: шишками, камінцями, мушлями молюсків тощо. Природний матеріал дозволяє організувати низку ігор, які сприяють розвитку мислення дитини. Наприклад, об'єкти можна класифікувати за різними ознаками (колір, розмір, характер походження, форма). Важливо, щоб діти самі брали участь у зборі природного матеріалу.

Різновидом дидактичних ігор є *інтелектуальні*: «КВК», «Брейн-ринг», «Що? Де? Коли?», «Найрозумніший». Вони можуть успішно застосовуватися з метою екологічної освіти дошкільнят, якщо будуть правильно адаптовані до вікових можливостей дітей. Головне, щоб така гра не перетворювалася у механічне відтворення дітьми заздалегідь підготовлених текстів.

З метою екологізації традиційних ігор використовують усі їх види: творчі ігри (режисерські, будівельно-конструктивні, сюжетно-рольові, театралізовані, ігри-драматизації, ігри за правилами); дидактичні (з

предметами, настільно-друковані, словесні) і рухливі (сюжетні, безсюжетні, з використанням різних основних рухів, з використанням природних матеріалів чи обладнання і без, з поділом на команди і без).

Будівельно-конструктивні ігри з природними матеріалами (піском, водою, глиною, снігом, кригою, листям, плодами тощо) – одні із найулюбленіших дітьми ігор у всіх вікових групах. Як правило, вони мають сезонний характер. Цінність їх у тому, що в процесі ігор діти знайомляться з властивостями природних матеріалів, способами конструктивного вирішення під час використання цих матеріалів. У дітей розвивається уява, вміння зосереджуватися, доводити до кінця почату справу, співвідносити свої дії з діями інших, домагатися узгодження. Знайомство з архітектурними формами і відображення їх у будівлях сприяє формуванню естетичних почуттів. Оскільки ці ігри проводяться на повітрі і пов'язані з руховою активністю, вони мають важливе оздоровче значення [1; 3].

Для ігор з піском і водою потрібно створити відповідні умови. Для дітей молодшої групи треба мати 2–3 пісочних ящики з бортиками (часом використовують великі автомобільні шини). Така вимога обумовлюється схильністю дітей до наслідування, бажання одночасно займатися тим, чим займаються інші діти. Пізнаючи властивості природних матеріалів, маленькі діти люблять пересипати сухий пісок, ліпити з вологого піску «пиріжки», «пасочки», «печиво». З цією метою їм слід пропонувати поліетиленові пляшечки з лійками, совочки і набори різноманітних форм для ліплення «печива», «пиріжків». Поступово під керівництвом вихователя зміст ігор ускладнюється. Вихователь показує, як зробити доріжки, містки і пропонує пускати по них маленькі машини тощо. Важливе значення у збагаченні ігор має спостереження за іграми з піском старших дітей. Під впливом побаченого діти роблять спроби побудувати будинок а вихователь показує, як його звести, прикрасити тощо.

Для дітей старшого дошкільного віку потрібен пісочний дворик. Для реалізації задумів дітей слід використовувати більше різноманітного

залишкового матеріалу: невеликі дощечки різних розмірів, які діти використовують для перекриття поверхів, лінолеум, мозаїку, маленькі прапорці для прикрашання будови, вирізані з картону чи фанери, деревця тощо. Все це доцільно зберігати в ящику поряд з пісочним двориком. Крім цього, дітям пропонують і більш складні технічні іграшки: бульдозер, підйомний кран, різні вантажні машини. Важлива увага під час керівництва цими іграми надається збагаченню вражень дітей під час спостережень. При цьому важливе місце у керівництві мають посідати такі прийоми, як порада вихователя, планування з дітьми послідовності виконання будови, показ прийомів [1; 3].

Для ігор з водою в молодшій групі доцільно використовувати виносні пластикові басейни (або ванночки), закріплені на підставках на рівні зросту дітей. Для пізнання властивостей різних предметів, які плавають або тонуть у воді, дітям пропонують різноманітні іграшки: дерев'яні, поліетиленові, залізні: пляшечки з поліетилену, в які діти набирають воду, потім виливають, маленькі поліетиленові ляльки, яких діти купають, тощо.

У зимову пору року на ділянці організуються ігри зі снігом, льодом. Для дітей молодшої групи можна побудувати з їх допомогою невеличку снігову гірку, прикрасити її і запропонувати з неї катати ляльок. З цікавістю розглядають малюки, як вихователь ліпить із снігу грибки під деревами. Для цього він виносить поліетиленове відерце і миску. Діти допомагають наповнювати відерце снігом, утоптують і перевертають – ніжка готова. Так само наповнюють миску і встановлюють на ніжку. Можна пофарбувати шапки яскравими фарбами – і ділянка набуває казкового вигляду [1; 3].

У середній і старшій групі задуми ускладнюються. Окрім снігової баби, діти будують фортеці, фігурки звірів тощо. Вихователь показує дітям прийоми: вирізання цеглин, скачування тощо. Для ліплення фігурок звірів часом використовується каркас. Важливо допомогти порадою дітям в естетичному оформленні будівель. Наприклад, казковий будиночок можна прикрасити кольоровими крижинками.

Для забав із льодом заливаються невеликі різнокольорові льодові доріжки. Ковзання по них координує рухи дітей.

Після новорічного свята слід виставити ялинку на подвір'я, закріпити і прикрасити кольоровими крижинками. З цією метою на прогулянку виносять формочки для піску, підфарбовану воду, шматочки шпагату. Формочки заливають водою і вкладають у кожну петельку зі шпагату. Коли вода замерзне, формочки на короткий час заносять у приміщення, потім виймають, кольорові крижинки розвішують на ялинці. З різнокольорових крижинок можна зробити також казковий зимовий квітник [1; 3].

Восени слід заохотити дітей до ігор з такими природними матеріалами як солома, листя, плоди тощо. Використовуючи показ, вихователь навчає конструювати з соломи ляльку, бичка та ін. Із жолудів, каштанів можна зробити безліч фігурок звірів, ляльок. Показуючи прийоми скріплювання листків (або черешками, або хвоєю), вихователь пропонує зробити пояси, шапочки тощо.

У холодну пору року для підвищення рухової активності дітей використовуються ігри з вітром, для чого навчають виготовленню млинців, султанчиків з дрібно нарізаних смужок паперу.

Творчі рольові ігри під час ознайомлення дошкільників з природою використовуються як засіб закріплення знань дітей про природу. Для їх успішного проведення слід збагачувати дітей враженнями, надавати допомогу у розгортанні сюжету. Діти із задоволенням граються в ігри-подорожі: «Подорожуємо водоймами», «Подорожуємо суходолом», «Політ на повітряній кулі», «У гості до кенгуру», «У гості до білого ведмедя» тощо. Чудовим засобом фіксації знань дітей про природу є ігри: «Квітковий магазин», «Овочевий магазин», «Фітоаптека», «Лікарня для тварин», «Збір урожаю», «Зоопарк», «Аквапарк», «Зрошувальна система». Потрібно, запропонувати дітям будівельні матеріали, з яких можна побудувати загопи для звірів, овочесховище, полиці для квітів, акваріуми, різноманітні іграшки

тварин, овочів, фруктів. Вихователь повинен тактовно допомагати дітям, сприяти вияву їхньої ініціативи, творчості, формуванню дружніх взаємин.

Дидактичні ігри під час ознайомлення дошкільників з природою виконують три функції:

- 1) формування знань про природу;
- 2) діагностика наявних у дітей знань про природу;
- 3) закріплення знань про природу.

Слід відразу ж відзначити, що кількість ігор, за допомогою яких можна формувати знання про природу, дуже обмежена. Специфіка дидактичних ігор природничого змісту полягає в тому, що вони можуть проводитися лише тоді, коли у дітей вже є знання. В іграх ці знання стають дійовими, вони застосовуються дітьми, а, отже, закріплюються, набувають міцності.

Багато дидактичних ігор спрямовані на узагальнення знань, їх систематизацію. Такі ігри дуже зручно використовувати для діагностики засвоєння дітьми знань про природу.

Дидактичні ігри широко використовуються під час повсякденного життя, особливо настільно-друковані ігри, якими діти можуть вільно користуватися за їх бажанням, а також і на заняттях. У старшому дошкільному віці дидактичні ігри найчастіше використовуються у сполученні з іншими методами, наприклад, із спостереженнями.

У процесі формування природничо-екологічної компетентності використовуються такі види дидактичних ігор:

- 1) з природними матеріалами;
- 2) настільно-друковані;
- 3) з іграшками;
- 4) словесні.

Методика проведення дидактичних ігор у різних вікових групах має ряд спільних і відмінних моментів.

У молодшій групі

1. Починається гра із сюрпризного моменту з метою зосередження уваги дітей. Наприклад, лялька Таня принесла дітям торбинку. Що ж у ній?

2. Розглядання і коротка бесіда про предмети, з якими діти будуть гратись. Це обумовлено потребою пригадати назви, властивості, оскільки гра вимагає відповідних знань.

3. Пояснення правил у процесі гри.

4. Хід гри.

5. Позитивна оцінка усіх ігрових дій дітей.

У середній групі

1. Сюрпризний момент можна використовувати лише у першому півріччі, оскільки у дітей уже сформувався інтерес до гри.

2. Розглядання і коротка бесіда про предмети.

3. Пояснення правил гри.

4. Закріплення правил (якщо діти добре засвоюють правила після пояснення вихователя, в закріпленні потреби може не бути).

5. Хід гри.

6. Диференційована оцінка ігрових дій дітей.

У старшій групі

1. Коротка бесіда про об'єкти природи.

2. Пояснення правил, закріплення.

3. Хід гри у першому варіанті.

4. Пояснення другого варіанту гри, закріплення.

5. Хід гри у другому варіанті.

6. Підсумок гри – оцінка вихователем діяльності дітей у грі.

7. Участь дітей в аналізі та оцінці дій товаришів у грі.

Другий варіант гри проводиться з обов'язковим ускладненням завдання, щоб подолання труднощів приносило дітям задоволення. Наприклад, під час проведення дидактичної гри «Відгадай за описом» у першому варіанті діти лише описують зовнішні ознаки рослин. У другому

варіанті треба не тільки описати рослину, але й розповісти, чим вона важлива для людини, як використовується.

Проведення кожної гри має викликати у дітей інтерес та позитивне емоційне ставлення до неї [3].

У дидактичних іграх з природними матеріалами діти оперують з реальними природними об'єктами (овочами, фруктами, листками, квітками тощо), внаслідок чого в дітей формуються реалістичні уявлення про об'єкти природи, їх властивості. Наприклад, у грі «Відгадай, з якого дерева цей листок» вихователь показує листок і просить підбігти до того дерева, яке має такі самі листки. У грі «У кого дітки з цієї гілки» вихователь, показуючи дітям плід з якогось дерева, що розташовані на ділянці, говорить: «У руках у мене плід. З якої він гілки? Раз, два, три! Цю гілочку знайди!». Діти підбігають до відповідного дерева. У грі «Вершки і корінці» вихователь роздає дітям бадилля городини. На столі лежать «корінці». Показуючи дітям моркву, вихователь питає: «Корінець, корінець, де твій вершок?». Дитина, у якої знаходиться наземна частина цієї рослини, піднімається, показує її всім дітям і в нагороду одержує корінець [1; 3].

У наведених прикладах дидактичних ігор з природними матеріалами ставиться мета навчити дітей за листям пізнавати дерева, закріплювати їх назви; закріплювати знання про листя і плоди дерев, кущів; навчити розрізняти городні рослини, орієнтуючись на особливості зовнішнього вигляду, смаку.

Дидактичні ігри з іграшками найчастіше використовуються в молодших групах для закріплення назв тварин, їхніх характерних зовнішніх ознак, голосів. Наприклад, у грі «Чарівна торбинка» вихователь вносить у групу гарну, яскраву торбинку, в якій лежать різні іграшки. «Той, хто вийме з торбинки іграшку, – говорить вихователь, – розкаже про неї віршик або загадку». Діти виймають іграшки, називають їх, показують окремі частини тіла, імітують звуки, розповідають вірші.

Настільно-друкована дидактична гра «Що спочатку, а що потім» [8].

Мета: закріпити знання дітей про послідовність змін у природі навесні, залежність стану рослин від екологічних факторів (кількість світла і тепла), зв'язки тваринного світу й рослинного.

Матеріал: картки із зображенням весняного сонця, квітучих рослин, комах, перелітних комахоїдних птахів.

Попередня робота: спостереження за змінами в рослинному світі, поведінкою комах навесні, появою птахів, що повернулися із вирію.

Хід гри: дітям пропонується викласти картки із зображенням об'єктів природи відповідно до послідовності змін навесні (сонечко – цвітіння рослин- поява комах – повернення із теплих країв комахоїдних птахів – гніздування птахів – поява яєчок у гніздах – поява пташенят).

Настільно-друкована дидактична гра *«Чия це квітка»*.

Мета: закріпити знання дітей про цвітіння трав'янистих рослин, кущів і дерев навесні.

Попередня робота: спостереження за цвітінням трав'янистих рослин, кущів і дерев навесні, перегляд відеозаписів, презентацій, розгляд ілюстративного матеріалу, природознавчі розповіді вихователя.

Матеріал: зображення цвіту трав'янистих рослин: проліски, підсніжника, рясту, мати-й-мачухи; кущів: ліщини, верби козячої; дерев: вільхи, берези, дуба; зображення зазначених вище рослин без квітів.

Хід гри: дітям пропонується дібрати до зображень рослин їхні квіти.

Настільно-друкована дидактична гра *«Допоможи пташці знайти свою домівку»* [8].

Мета: закріпити знання дітей про особливості гнізд птахів.

Попередня робота: спостереження за перелітними птахами, перегляд відеозаписів, презентацій про життя птахів навесні, розгляд ілюстративного матеріалу, природознавчі розповіді вихователя, зображувальна діяльність, читання творів, прослуховування голосів птахів у запису.

Матеріал: зображення птахів (зяблика, шпака, грака, лелеки, ластівки міської чи сільської, берегової).

Хід гри: дітям пропонується допомогти пташкам знайти свої гнізда.

Завдання в іграх для молодших дошкільників спрямовані на знаходження предмета за словом, за подібністю, виділення окремих ознак тварин, рослин, пізнання предметів за допомогою одного з органів чуттів (на дотик, смак).

У старшому дошкільному віці ігрові завдання більш складні: описувати об'єкти природи і знаходити їх за описом, складати ціле з частин, класифікувати, встановлювати причинні зв'язки.

Відповідно до цього в молодшій групі проводяться такі ігри: «Відгадай, яка квітка», «Відгадай на смак», «Чия хатка».

У середній групі – «Магазин», «Знайди пару» та ін., у старшій групі – «Відгадай, яка це квітка», «Відгадай, де росте», «Коли це буває», «Що я не так сказала», «Плутанина», «Вершки і корінці» тощо.

Успіх у проведенні дидактичної гри, інтерес до неї буде тільки тоді, коли вихователь проведе відповідну роботу з ознайомлення дітей з тими чи іншими об'єктами природи, а закріплення уявлень, підведення дітей до об'єднання спільних ознак буде здійснюватися за допомогою дидактичної гри. Не може бути проведена дидактична гра з дітьми, у яких немає відповідних знань, не зважаючи на майстерність вихователя. Обов'язковою умовою гри є те, щоб усе в ній виконувалося охоче, із захопленням, щоб діти діставали від неї велике задоволення, а не сприймали як суху навчальну вправу.

Досить широко в роботі з дітьми старшого дошкільного віку використовуються словесні дидактичні ігри. Вони проводяться з метою закріплення знань про певні об'єкти природи, навчання дітей класифікувати, виділяти зв'язки в природі, доводити свою думку, узагальнювати. Діти із задоволенням грають в ігри: «Літає – не літає», «Їстівне – не їстівне», «Бігає, стрибає, плаває, літає», «У лісі, лузі, у воді» тощо.

Наприклад, у грі «Буває – не буває» вихователь пропонує грати так: «Я вам буду розповідати, яка буває погода навесні, чим займаються діти і

дорослі, а ви маєте уважно слухати і відповідати, буває так чи не буває, і чому не буває».

Вихователь: «Випав великий сніг, ударив мороз і зацвіли проліски».

Діти: «Так не буває».

Вихователь: «Чому?»

Діти: «Сніг і мороз буває взимку, а проліски цвітуть навесні».

Отже, в цій грі діти навчаються узагальнювати знання про характерні ознаки пір року, доводити свою думку.

Словесна дидактична гра «*Буває – не буває*» (старший дошкільний вік) [8].

Мета: закріпити знання дітей про ознаки весни.

Попередня робота: спостереження за змінами в природі навесні, перегляд відеозаписів, презентацій про весну в різних біоценозах, розгляд ілюстративного матеріалу, природознавчі розповіді вихователя, зображувальна діяльність, читання творів, прослуховування записів звуків природи – танення бурульки, скресання криги, дзюрчання струмочка, спів пташок, дзижчання комах тощо.

Хід гри: вихователь називає ознаки різних пір року і, коли діти чують ті, які характерні для весни, то реагують оплесками, або ж говорять слово «весна».

Словесна дидактична гра «*Весна у лісі, лузі, на водоймі*» (старший дошкільний вік) [8].

Мета: закріпити знання дітей про характерні ознаки весни в різних біоценозах (ліс, лука, водойма).

Гру можна проводити в кількох варіантах. Перший. Вихователь починає речення, а дитина – продовжує. Наприклад, підсніжники і проліски зацвіли першими серед трав'янистих рослин у (лісі). Або, у лісі першими зацвіли (підсніжники і проліски). Гуси і качки повернулися (на водойми). На весняних луках (розтанув сніг, з'явилася травичка і перші квіти – сон трава). Другий. Вихователь називає об'єкт, а дитина повинна скласти речення з ним.

Наприклад, слово «бджола». Бджола прилетіла в ліс, щоб зібрати нектар із рясту. Бджоли навесні збирають нектар із підсніжників, пролісок, рясту [8].

Рухливі ігри в ознайомленні з природою розглядаються як засіб закріплення уявлень дітей про поведки, голоси, способи пересування тварин. Багато рухливих ігор, як про це свідчать їх назви «Кіт і миші», «Пташки і кіт», «Квочка з курчатами», «Совушка – сова», «У ведмедя у бору», «Зайці та вовк», «Гуси – гуси», «Хитра лисиця», «Ведмідь і бджоли» та інші вимагають наявності відповідних уявлень у дітей про спосіб життя, пристосування (до безшумного пересування – у сови, кота), характер рухів, голосів тощо. Важливо сформувати їх під час спостережень, перегляду телепередач, кінофільмів, домагатися, щоб під час ігор діти правильно їх відтворювали у рухах, голосах.

4. Словесні методи (природознавча розповідь вихователя, читання художньої літератури, бесіди)

Важливе значення використання словесних методів полягає в тому, що вони оптимально взаємодіють із наочними і практичними методами. До словесних методів належить природознавча розповідь вихователя, читання дитячої природознавчої літератури, бесіди про природу.

Розповідь вихователя під час формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

В. Сухомлинський вважав, що володіння мистецтвом розповідача – неодмінне професійне вміння вихователя, вчителя.

Чим же цінна розповідь як метод ознайомлення з природою?

По-перше – оперативністю. Володіючи знаннями про різні явища, об'єкти природи, вихователь може негайно задовольнити дитячу допитливість, сформувати ставлення до об'єктів природи.

По-друге, цінність розповіді полягає в тому, що вихователь може використовувати її у найбільш оптимальних педагогічних ситуаціях, коли у

самих дітей виникає інтерес до будь-якого об'єкта природи, А це надзвичайно важливо з точки зору гуманізації процесу навчання.

По-третє, позитивною стороною розповіді є те, що потреба в її використанні виникає найчастіше під час наочного сприймання об'єктів природи або його зображення на картинці, що забезпечує тісний взаємозв'язок між наочністю і словом.

По-четверте, вихователь завжди може побудувати розповідь з урахуванням віку дітей і їхньої підготовленості до сприймання тих чи інших явищ у природі. Розповідь вихователя, який є авторитетом для дітей, глибоко западає у пам'яті і є також важливим позитивним моментом для широкого застосування її в роботі з дошкільниками [1; 3].

Розповідь вихователя про природу має відповідати таким вимогам:

- сприяти формуванню вірогідних знань про природу;
- у ній повинні у доступній формі розкриватися зв'язки і залежності, що існують у природі;
- розповідь має бути образною, емоційною, цікавою, спрямованою на формування в дітей розумного, доброго ставлення до природи.

Розрізняють *сюжетні* й *описові розповіді*. В основі сюжетної розповіді завжди якась подія, випадок. Наприклад, після вихідного дня, коли діти отримали нові враження, вихователь спонукає їх до розповідей і сам починає з якогось цікавого випадку, що трапився з ним, або який він спостерігав. Наприклад: «Одного недільного серпневого ранку я взяла кошик і пішла до лісу по гриби. У лісі було тепло й затишно, пахло хвоєю і мохом. Тишу зрідка порушували голоси птахів і вітер, який запутався у верховітті дерев. Коли я назбирала цілий кошик маслят, то відчула втому і вирішила відпочити. Я вийшла на галявину, вибрала товстий і добре прогрітий сонцем стовбур сосни і присіла біля нього. Аж раптом на протилежній стороні галявини щось заблищало. Я підвелася і підійшла. Виявилося, що блищала верхівка мурашника. Чому ж вона блищить? – подумала я і почала уважно спостерігати за домівкою комах. Придивившись, я помітила, як мурахи

несуть на верхівку своєї домівки маленькі крапельки смоли сосни. Сонечко припікало і розтоплювало смолу, яка тоненькою блискучою плівкою покривала мурашник. Я подумала: «А навіщо мурахам смолити свій будинок?» Коли прийшла додому і відкрила енциклопедію тварин, то дізналася, що коли мурахи передбачають дощову осінь, то смолять свій мурашник. Ось які вони завбачливі і турботливі комахи – подумала я».

До сюжетних розповідей належать і словесні логічні завдання – різновид розповіді, в якій перед дітьми ставиться проблемне запитання, яке їм пропонується вирішити. Цінність словесних логічних завдань полягає в тому, що:

1) проблемне питання, яке ставить вихователь, викликає у дітей активне пізнавальне ставлення, внутрішню зацікавленість, що створює сприятливі умови для засвоєння знань;

2) розкриття причинних зв'язків сприяє формуванню доказовості, критичності мислення;

3) моральні ситуації, що лежать в основі словесних логічних завдань, викликають у дітей гуманні почуття доброти, співчуття, які слід формувати в дошкільників;

4) у процесі розв'язання словесних логічних завдань діти стверджуються у знаннях про дбайливе природокористування, ставленні до природи [3].

Словесні логічні завдання використовуються переважно, тоді, коли у дітей вже склалися певні знання про об'єкти природи.

Доцільно частіше використовувати словесні логічні завдання, у процесі розв'язання яких закріплюються знання про природокористування. У дошкільному віці діти мають засвоїти такі правила:

1. Треба оберегати рослини, тварин, не брати їх без потреби з місць існування.

2. Треба дбайливо ставитися до землі, води, повітря, бо це середовище, де живуть живі істоти. Про землю треба турбуватися, підживлювати її. Воду

треба використовувати економно, бо вона дуже потрібна всім: рослинам, тваринам, людині. Не можна забруднювати водойми, кидати туди різні предмети. Не можна палити вогнища, оскільки дим забруднює повітря.

3. Перебуваючи у лісі, на луці, річці, треба знати, що там постійно живуть мешканці – комахи, птахи, риби, звірі, для яких це рідна домівка. Тому треба поводити себе пристойно, як у гостях: не псувати рослини, не смітити, не кричати, не полахати мешканців лісу, луки, водойми [3].

Ось приклад словесного логічного завдання на одне з цих правил:

«Миколка разом із мамою пішов до весняного лісу. Раптом хлопчик побачив обабіч стежки пташеня, яке випало із гнізда. Він хотів повернути його назад, але мама заборонила. Чому мама заборонила Миколці це зробити?» Відповіді дітей:

«Пташеня не можна повертати, бо батьки-птахи можуть залишити гніздо і тоді загинуть усі пташенята в ньому»

«У гнізді може бути пташеня зозулі звичайної, яке всеодно викине усіх пташенят. А втручатися в це не можна».

Словесні логічні завдання використовують і в повсякденному житті, і на заняттях.

Значно частіше у повсякденному житті і на заняттях використовуються описові розповіді, мета яких – подання інформації про ті чи інші об'єкти природи. Слід відразу відзначити, що описові розповіді сприймаються дошкільниками з великою цікавістю, якщо вони подаються з урахуванням нижче зазначених вимог. Важливе значення має те, що найчастіше вони поєднуються із сприйманням реального об'єкта природи чи з картинкою, розкривають взаємозв'язки – «таємниці», і це обумовлює зацікавленість дітей.

Описова розповідь повинна містити такі елементи інформації:

- 1) про естетичні властивості об'єкта, деякі особливості будови;
- 2) про зв'язок рослини, тварини з умовами життя. У розповідях про тварин – де живе, чим живиться, як захищається, найбільш цікаві сезонні

зміни.

3) про значення рослини, тварини у природі та житті людини.

Важливо для формування емоційно-позитивного ставлення дітей до об'єктів природи починати розповідь з його естетичних особливостей. Якщо дитина любитиме світ природи, який її оточує, у неї не підніметься рука, щоб зруйнувати його і позбавити краси. Якщо в дошкільному віці закласти розуміння краси і добра (а краса і є добро у своєму найвищому прояві), ценазавжди залишиться у дитини.

Інформація про зв'язок рослин, тварин з умовами життя вводить дітей у розуміння зв'язків у природі, закладає ті системні знання, які є основою екологічного виховання.

Інформація про значення рослин, тварин у природі і житті людини важлива перш за все з точки зору формування ціннісних орієнтацій, які відіграють функцію орієнтира, мотиву поведінки. Ось приклад розповіді під час розглядання золотоочки, що залетіла у кімнату:

«Цю комаху називають золотоочкою. А знаєте чому? Придивіться уважніше: у неї насправді золотисті очі. Дуже ніжна комашка. Які у неї гарні світло-зелені блискучі крильця з тоненькими жилками! Живе золотоочка у садах і лісах. Їжею її є попелиці. Влітку золотоочки відкладають на нижній стороні листків малесенькі яйця, з яких з'являються личинки, що поїдають дуже багато попелиць. І доросла золотоочка, і її личинки прикрашають природу, регулюють кількість попелиць, які дошкуляють рослинам. До цих комах слід ставитися бережно».

Розповідь можна щоденно використовувати під час спостережень на прогулянках, розглядання картинок, і, за потребою, на заняттях з ознайомлення з природою чи екологічної освіти. Введення розповіді до спостереження посилює їх інформативність, викликає в дітей зацікавленість, сприяє формуванню екологічної культури. Елементи розповіді можна органічно вплітати у зміст спостереження, доповнюючи інформацією різноманітного плану. У деяких випадках виникає потреба використовувати

розповідь після розглядання об'єкта, коли, наприклад, дії тварини цілком поглинають увагу дітей, коли об'єкт спостереження не весь час знаходиться перед очима дітей.

Наприклад, ось на дзеркальній поверхні ставка, басейну діти побачили водомірку. Вони стежать за її миттєвими рухами, відзначають особливості будови – ноги широко розставлені. Проте раптом водомірка зникла і, доповнюючи бачене, вихователь розповідає дітям: «Справді ж цікава комаха, кого вона вам нагадує? Вона нагадує ковзаняра, який швидко мчить по блискучому льоду. А знаєте чому її назвали водоміркою? Тому що, ковзаючи по воді, вона наче вимірює її. Чому ж водомірка не тоне у воді? Тому, що тіло її легеньке, ноги широко розставлені, густо вкриті волосками, ще й змащені воском, щоб не намокали у воді. Поміж волосками зберігається повітря. Живиться водомірка дрібними комахами, які падають у воду. Видивляється вона їх, ковзаючи по воді. Водомірка добре бачить і в разі небезпеки швидко тікає. Восени вона виходить на берег і ховається на зиму під каміння або у мох. Бачите, як цікаво, коли поруч з нами живуть такі цікаві тварини. Не заважайте водоміркам і не лякайте їх. Хай вони займаються своїми справами» [3].

Під час розповіді треба активізувати дітей запитаннями, вислуховувати їхню думку. Інтерес і активність дітей посилюється картинкою, яка інколи може бути використана і в процесі розглядання об'єкта для того, щоб продемонструвати масове цвітіння, розглянути деталі на збільшеному зображенні тощо.

Широке використання розповіді вихователя в роботі з дошкільниками вимагає від нього достатніх знань про багату і різноманітну природу України, а також сформованого вміння розповідача.

Використання дитячої природознавчої літератури під час формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Сучасний книжковий ринок рясніє гарними дитячими виданнями. Гарні, із яскравими ілюстраціями, вони створюють чарівний світ знань, у тому числі й знань про природу. Книга, як і телефільм, дозволяє дитині побачити й довідатися про те, що приховане від неї відстанню і часом.

Твори дитячої природознавчої літератури сприяють розширенню кола знань дітей про природу, знайомлять з тими явищами, які діти інколи не можуть безпосередньо сприйняти. Через твори дитячої художньої літератури дошкільники не тільки ознайомлюються з фактами з життя природи, але й із зв'язками, залежностями в природі.

Читання дітям художніх творів, вивчення віршів сприяє збагаченню мови дітей, формуванню уміння образно висловлювати свої враження.

Природознавча книжка дає багатий матеріал для виховання в дітей пізнавальних інтересів, спостережливості, допитливості. Вона ставить перед дітьми нові запитання, спонукає приглядатися до навколишньої природи.

Надзвичайно велика виховна роль дитячих книг про природу. Це обумовлено впливом творів художньої літератури на емоційну сферу дітей. Сприймаючи художні твори, вразливі дошкільники проймаються ставленням письменників і поетів до природи, навчаються бачити в ній незвичайне, цінити красиве, глибше відчують настрій природи. Через художню літературу природознавчого змісту формується ставлення дітей до природи, що надзвичайно важливо у наш час, позначений увагою до екологічного виховання. Дослідження показують, що дитяча природознавча книжка займає одне із чільних місць в екологічному вихованні дошкільників у сім'ї.

Письменники знайомлять дітей з природою, використовуючи жанри пізнавальної казки і реалістичного оповідання. Під час добору художніх творів про природу для читання їх дітям, слід урахувувати такі вимоги:

1. Відомості, які подаються у художньому творі, мають бути правильними, реалістичними. Це стосується і пізнавальних казок, і реалістичних оповідань.

2. Зв'язки і залежності мають розкриватися у доступній для дітей формі.

3. Художні твори для дітей мають бути цікавими, привабливими.

4. Мова художніх творів має бути виразною, поетичною.

5. У художніх творах, що використовуються для ознайомлення дітей з природою, має бути головною ідеєю розумного дбайливого ставлення до природи [3].

У дитинстві все починається з казки. Вона приваблює малят цікавим, захоплюючим сюжетом, яскравістю образів, простотою й виразністю мови. Казкові образи довго живуть у свідомості дитини. Казку залучав собі на допомогу В. Сухомлинський, навчаючи дітей бачити природу. Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена в яскравих образах. Тому більшість казок складена на основі образів тварин і оповідає про природу [3].

Казка повинна мати щасливий кінець і не містити сцен знущання над живими істотами, знищення їх. Тому, коли казку розповідають дитині молодшого дошкільного віку, деякі слова, а іноді й фрази, абзаци бажано замінити. Сцену знущання можна замінити курйозною ситуацією, в якій тварині на завдається фізичного болю і вона не гине. Старшим дошкільникам казку можна читати без змін. Однак після прочитання казки варто поговорити з дитиною про те, що в казках багато вигаданого, нереального. Потім можна спробувати разом з дитиною вигадати інше, менш жорстоке покарання для тварини. Формування в дітей реалістичних уявлень про життя тварин у природних умовах необхідне ще й тому, що багатьом народним казкам властиве перекручування реальності, наприклад, ведмідь взимку смочке лапу, а їжак харчується яблуками, що не відповідає дійсності.

Уже в дошкільному віці дитина чуйно реагує на поетичне слово. Тонко помічена, мистецьки оспівана у віршах образність природи допомагає дитині побачити принадність літніх луків, дубового гаю, засніженої берізки, відчувати радість від прекрасних зустрічей із навколишнім світом. Спостереження природи готує її до сприйняття у віршах, і, навпаки, вірші підсилюють враження безпосередніх спостережень. Виразність наділяє художнє слово здатністю викликати в дітей емоції, почуття, підкреслювати

головне, індивідуальне в образі, узагальнювати істотні ознаки. Варто підбирати доступні й зрозумілі дітям за тематикою, змістом, мовою художні твори.

Цим вимогам відповідають вірші А. Кир'ян «Кульбаби», Н. Забіли «Кульбабки», П. Грабовського «Осінь», А. Качана «Забілили сніги», І. Франка «Навесні», Т. Коломієць «Червень» та багато інших творів Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Л. Глібова, М. Рильського, П. Тичини.

Вихователям ЗДО та батькам дітей дошкільного віку можна рекомендувати низку вітчизняних і перекладних видань, які зустрічаються на книжкових полицях. Так, у видавництві «Росмен» було надруковано низку книг про природу: Лор Уейд «Загадки моря»; серія «Граємо й учимося», містить книги «Пори року», «Різні професії» тощо; серія книг про тваринний світ Африки, Америки, Австралії.

У видавництві «АСТ-Прес» вийшла друком серія книг «Я пізнаю світ»: «Екологія», «Тварини», «Рослини» тощо. Це енциклопедичні видання, в яких у популярному викладі представлені всі гострі екологічні проблеми планети. Дорослий, прочитавши статті, зможе просто і ясно відповісти на запитання дитини, пояснити необхідність тієї або іншої поведінки в житті. У цьому ж видавництві вийшла серія книг «Юний натураліст»: «Спостерігаючи за птахами», «Дерева й листя», «Хто живе в саду?», «Дикі тварини», «Спостерігаючи за комахами».

Заслуговують на увагу пізнавальні книги А.Е. Брема «Життя тварин».

Для наймолодших читачів видано багато книг-іграшок: випуклих, об'ємних, незвичайної форми. Усі вони надруковані на твердому картоні, із барвистими ілюстраціями, наприклад, серія «Таємне життя»: «Пернаті хижакі», «Тварини-будівельники», «На фермі». Цікаві книги Т.А. Шарагіної, що вийшли у видавництві «Гном» під рубрикою «Знайомство з навколишнім світом. Розвиток мови»: «Які звірі в лісі?», «Дерева. Які вони?», «Кохати. Які вони?» Автор супроводжує ілюстрації власними віршами.

Також можна використовувати серію пізнавальних книг А.І. Шапіро «Твоя перша наукова лабораторія», що вийшла друком у видавництві «Мозаїка-Синтез». Книги цієї серії – справжні путівники в дивний світ науки, у них включені описи цікавих дослідів і експериментів.

Серед українських письменників заслуговують на увагу цікаві твори Є. Шморгуна, В. Чухліба. У творі Є. Шморгуна «Зелені сусіди» в цікавій казковій формі подаються дітям реалістичні відомості про пустельні і придорожні рослини, що сприяє формуванню у дошкільників правильного ставлення до них.

Українським дитячим видавництвом «Веселка» видаються для дошкільників цікаві пізнавальні книги про природу «Весна», «Літо», «Квіти», «Журавлина», «Що ти знаєш про комах», «Що ти знаєш про риб», «Що ти знаєш про тварин», у яких не тільки подається цікава інформація з ілюстраціями, але й ставляться перед дітьми відповідні завдання, виконання яких сприяє кращому засвоєнню знань про природу.

Цікавою є збірка казок про природу Г. Беленької і Т. Конюхової [11].

Дитяча природознавча література використовується як на заняттях, так і в повсякденному житті. Сприймання поетичних образів природи буде значно глибшим, якщо у дітей сформовані конкретні уявлення про найвиразніші картини природи в різні пори року, життя рослин, тварин. Тому найчастіше природознавчу книгу рекомендується читати після спостережень. При цьому художні твори допомагають підсумувати побачене, доповнити, поглибити спостереження, спрямувати увагу дітей на дальше сприйняття природних явищ [3].

Читання природознавчої книги найчастіше пов'язується з бесідою, у процесі якої важливо допомогти дітям зрозуміти зміст твору, повніше і глибше засвоїти його. Бесіда має бути емоційною. Вона не будується на переказі прочитаного тексту. Головну увагу слід приділити розкриттю зв'язків, осмисленню фактів. У бесіді важливо встановити зв'язки особистого досвіду дитини з новими знаннями. Обов'язкова вимога до бесіди – зберегти

у дітей безпосередність вражень від художніх образів. Невелике оповідання, казка може бути прочитана дітям інколи до спостереження, щоб викликати інтерес.

Загадки, прислів'я, в яких сконцентровані характерні ознаки рослин, тварин, широко використовуються переносні значення слів, метафори, алегорії як засоби образного відображення, швидше сприймаються дітьми, якщо вони пов'язані з безпосереднім сприйманням об'єктів природи. Наприклад, діти розглядають візерунок на розфарбованому морозом вікні. Вихователь запитав: «До чого подібний цей візерунок?» «Наче казковий ліс намальований», – відповідають діти. «Без рук, без олівця малює без кінця, – відгадайте, що це за художник» [3].

Цінне також використання прислів'їв, у яких відобразився народний погляд на природу, з якого діти повинні черпати народну мудрість, привчатися до спостережливості: «Де багато пташок, там немає комашок», «Зимою сонце світить та не гріє». «Багато снігу – багато хліба», «Зимою деньок, як комарів носик», «Що посієш, то й пожнеш».

Отже, художня природознавча книга найчастіше використовується для розширення знань дітей про відомі їм предмети і явища природи. Слухання художніх творів пов'язано з активною діяльністю відтворюючої уяви. Цей процес буде тим дієвішим, чим повніше будуть сформовані образи у дітей про навколишню природу.

Бесіди у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

У педагогічній літературі бесіда визначається як цілеспрямована, організована розмова з дітьми. Значення бесіди полягає в тому, що вона активізує розумову діяльність дітей, оскільки в процесі бесіди створюються можливості для використання раніше набутих знань. Під час бесіди ці знання закріплюються, збагачуються й уточнюються.

Упродовж час бесіди дітей слід підводити до встановлення причинних зв'язків і залежностей у природі, розвивати зв'язне мовлення, розумові операції, виховувати бережне ставлення до об'єктів природи.

У процесі ознайомлення дошкільників з природою, екологічної освіти використовуються **вступні, супровідні та заключні (узагальнювальні) бесіди**.

Вступна бесіда ставить за мету пов'язати попередні знання дітей з вивченням нових, викликати інтерес до них, з'ясувати, що діти недостатньо засвоїли і на що треба звернути увагу. Найчастіше такі бесіди проводяться перед спостереженнями, екскурсіями. Наприклад, перед екскурсією на річку вихователь запитує: «Чи були ви діти на річці? Як називається наша річка? Що цікавого бачили діти на річці?» [3].

Досить часто використовується **супровідна** бесіда у сполученні із спостереженнями, розгляданням ілюстрації, під час дослідів тощо. Запитання, які ставить вихователь, мають активізувати думку дітей, вести їх від виділення зовнішніх ознак до порівнянь, установлення зв'язків і залежностей. Наприклад, під час спостережень за погодою з'ясовують, яка сьогодні погода. Чи такою вона була вчора? Чому сьогодні стало прохолодніше? (Хмари закрили сонце, дме холодний вітер тощо) [3].

Заключна бесіда спрямована на систематизацію й узагальнення одержаних фактів, їх конкретизацію, закріплення, уточнення. Ці бесіди за змістом можуть бути різного рівня: одні проводяться після спостереження за вузьким колом об'єктів, наприклад, що бачили діти на водоймі, на луці, у лісі. Можуть проводитися бесіди за більш широким колом явищ (бесіди про осінь, зиму, весну, літо, про неживу природу, свійських і диких тварин тощо). Під час цих бесід узагальнюються знання дітей, набуті за тривалий час [3].

З усіх видів бесід, проведення заключної бесіди вимагає найбільш ретельної підготовки дітей і вихователя. Успіх узагальнюючої бесіди залежить від:

- 1) чуттєвого досвіду дітей;

2) плану бесіди, в якому слід передбачити, які питання треба уточнити, до яких узагальнень і висновків потрібно підвести дітей;

3) правильного добору ілюстративного матеріалу.

Бесіда – це результат проведеної з дітьми роботи. Тому перед вихователем стоїть завдання накопичення в дітей уявлень через спостереження, трудову діяльність, ігри, читання природознавчої літератури, розповіді. Вести з дітьми бесіди можна лише про те, про що в них є конкретні уявлення. Ось тому заключній бесіді в старшій групі про осінь мають передувати екскурсії і цільові прогулянки в різні осінні місяці до лісу, парку, на водойму, збір врожаю на городі, перегляд діафільмів «Осінь», «Хто як до зими готується», дидактичні ігри на закріплення знань про дикорослі й культурні рослини, тварин, розучування віршів про осінь тощо. Вихователь має добре уявляти дидактичну мету бесіди, який зміст треба уточнити, конкретизувати, які суттєві зв'язки для узагальнень і систематизації слід виділити, до яких узагальнень і висновків слід підвести дітей у процесі бесіди [3].

Бесіда починається найчастіше з аналізу явищ, фактів, виділення їх особливостей, ознак, суттєвих зв'язків і залежностей між явищами. Такий аналіз забезпечує перехід до узагальнень, систематизує розрізнені факти. Аналіз і підготовку до узагальнень у першій частині бесіди забезпечують запитання до дітей, наприклад, у бесіді про осінь: «Які ви знаєте осінні місяці? Яка погода була на початку осені, в середині і в кінці? Чому дні стали короткі, а ночі довші? Які квіти цвіли на початку осені в саду, в лісі? Які комахи літали біля них? Чому пізньої осені не цвіли квіти і не літали комахи? Які птахи відлетіли від нас? Чому вони відлетіли? Які птахи залишилися? Чим вони живляться зараз? Як готуються зимувати жаби, їжачки? Чому вони засинають?» [3].

Опора на досвід дітей і логічна послідовність запитань забезпечують більшу зацікавленість, активність дітей, підводять до більш узагальненого розуміння зв'язків у природі.

До запитань вихователя ставляться певні вимоги:

- 1) запитання пропонуються всій групі, оскільки в них завжди є розумові завдання, які мають вирішуватися всіма дітьми;
- 2) запитання мають бути ясними за змістом, точними, короткими;
- 3) запитання повинні містити одну думку;
- 4) не слід ставити запитань, що вимагають відповіді так або ні, через те, що вони не забезпечують достатньої розумової і мовної активності дітей. У середньому кількість запитань у бесіді має дорівнювати 12-14 (для старших дошкільників) [3].

Вихователь під час бесіди має піклуватися про те, щоб використати різноманітний наочний матеріал, який допоможе дітям пригадати і виділити суттєві ознаки явищ: календарі природи, малюнки дітей, ілюстрації, картини, а також технічні засоби – презентації, записи звуків природи, які підвищують емоційну насиченість бесіди. У процесі бесіди можна використовувати знайомі дітям вірші, прислів'я, загадки, приказки.

Бесідою слід керувати так, щоб не давати дітям ухилятися від теми, у той же час вести її невимушено, природно. Слід вислуховувати дітей, але не вимагати від них обов'язково повних відповідей. Доцільно спонукати всіх дітей до оцінки думок, які вони висловлюють, і неухильно вести до кінцевих висновків. Важливо, щоб діти самі сформулювали висновки, узагальнення, а не повторювали їх за вихователем [3].

Заключні (узагальнювальні) бесіди завершують роботу з ознайомлення дітей із сезонними явищами природи і мають проводитися в кінці сезону. Навесні, влітку, у зв'язку зі значним збільшенням пізнавального матеріалу, який набувають діти під час ознайомлення з природою, можна проводити 2-3 бесіди. Наприклад, враження, одержані дітьми під час екскурсій чи цільових прогулянок у ліс, на луки, на поле, уточнюються і систематизуються під час бесід на такі теми: «Що ми бачили в лісі», «Що ми бачили на луці», «Що ми бачили на полі» [3].

Специфіка змісту бесіди визначає її тип, своєрідність проведення,

використання наочного матеріалу. Заключні бесіди часто проводяться з дітьми старшого дошкільного віку як контрольні заняття на систематизацію знань про сезон чи розвиток якогось об'єкта природи. Вибір виду бесіди залежить від освітньої мети, яку визначає вихователь.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть методи, які вихователь може використовувати в процесі формування природничо-екологічної компетентності дошкільників (відповідно до різних класифікацій).

2. Від чого залежить вибір методу ознайомлення дітей з природою?

3. Які методи, що вихователь використовує в екологічній освіті дошкільників, належать до групи наочних?

4. Які методи, що вихователь використовує в екологічній освіті дошкільників, належать до групи практичних?

5. Які методи, що вихователь використовує в екологічній освіті дошкільників, належать до групи словесних?

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ Й ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДОШКІЛЬНИКІВ

План

1. Заняття – основна форма організації роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

2. Характеристика екскурсій в природу з дітьми дошкільного віку. Методика їх проведення.

3. Особливості організації та проведення цільових прогулянок в природу з дітьми.

4. Формування природничо-екологічної компетентності дошкільників на повсякденних прогулянках.

5. Еколого-психологічні тренінги як засіб формування природничо-екологічної компетентності дошкільників.

Література

основна:

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
3. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К. 1993. 344 с.

додаткова:

4. Гавриш Н., Загородня Л. Неосяжне небо над нами. *Методична скарбничка вихователя*. 2021. №3. С.4–19.
5. Загородня Л. П. Дитина в природному довкіллі. Впроваджуємо оновлений БКДО. *Дошкільне виховання*. 2021. №6. С.3–9.
6. Загородня Л.П. Подорожі в природу. Методичні аспекти організації роботи з дітьми. *Палітра педагога*. 2021. № 7–8. С.3–8.
7. Загородня Л.П. Діти, квіти та жуки, або Як ознайомити дошкільників із природним довкіллям. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. №7. С.4-9
8. Загородня Л.П. Відкриваємо таємниці весняної природи. *Палітра педагога*. 2022. № 3–4. С.3–9.
9. Загородня Л.П. Таємниці літа відкриває дітям. *Палітра педагога*. 2022. №5–6. С.3–9.
10. Лаба Н. Г. Поніманська Т.І. Перетворюємо Світ: система інтегрованих занять з дітьми шостого року життя. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 400 с.
11. Ніколаєнко В.М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. 3-е видання. Х. : Вид. група «Основа». 2012. 207 с.
12. Розвивальні прогулянки в ДНЗ / уклад. Ю.М.Черкасова. Х. : Вид група «Основа», 2012. 223 с.
13. Сучасне заняття в дошкільному закладі: Навчально-методичний посібник / За редакцією Н.В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.
14. Трембак К.С., Шевцова О.А. Екологічне виховання в ДНЗ Х. : Вид. група «Основа». 2016. 223 с.
15. Яришева Н.Ф. Цільові прогулянки в природі: Методичний посібник К., 1997.
16. Яришева Н.Ф. Цільові прогулянки до парків і скверів. *Дошкільне виховання*. 2003. №3. С. 16.
17. Яришева Н.Ф. Цільові прогулянки до парків і скверів. *Дошкільне виховання*. 2003. №4 С. 14

1. Заняття – основна форма організації роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників відбувається під час викристання вихователем таких форм організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти: занять, екскурсій, цільових і повсякденних прогулянок, еколого-психологічних тренінгів.

Заняття розглядається як важлива форма роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників. Це обумовлено низкою його характеристик, а саме: заняття організовуються і проводяться в вихователем системі; обсяг знань, який подається на заняттях, є обов'язковим для засвоєння; під час занять формуються в комплексі компоненти природничо-екологічної компетентності дітей; під час занять вирішуються освітні, розвивальні і виховні завдання.

Н. Гавриш пропонує таку класифікацію занять, які проводяться в сучасних закладах дошкільної освіти: за спрямованістю змісту і за дидактичними цілями [13].

За спрямованістю змісту виокремлюють *односпрямовані* (предметні) і *різноспрямовані* (комплексні, інтегровані) заняття.

Предметне заняття дозволяє формувати в дошкільників чітку систему уявлень, знань, певні вміння й навички в межах окремих освітніх галузей (математика, ознайомлення з природою, мова тощо). Приклад заняття див. у додатку В.

Інтегроване заняття спрямоване на розкриття цілісної сутності певної теми засобами різних видів діяльності, які об'єднуються в широкому інформаційному полі заняття через взаємне проникнення та збагачення.

Комплексне заняття спрямоване на різнобічне розкриття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що послідовно змінюють один одного.

За дидактичними цілями розрізняють такі види занять:

1) *заняття з формування нових знань*: предметне, навчально-ігрове, навчально-пізнавальне (на основі застосування дидактичного матеріалу, на основі літературного тексту, з елементами експериментування);

2) *заняття із закріплення раніше засвоєних знань*: інтегроване, комплексне (навчально-ігрове, сюжетно-ігрове, ігрове);

3) *контрольно-оцінні (підсумкові)*: інтегроване, комплексне, предметне (заняття-змагання, заняття-гра, заняття-шоу) [13].

Якщо на занятті діти вперше знайомляться з певними об'єктами або явищами природи, їх визначають як *первинно-ознайомлювальні*. На них у дітей формуються конкретні уявлення про неживі об'єкти природи, рослини, тварин, особливості їхнього розвитку за певних умов. Діти вчаться впізнавати за зовнішніми ознаками кімнатні, садові, лісові, лучні рослини, диких і свійських тварин, знайомляться зі способом їхнього життя, живленням, сезонними змінами тощо [1; 3].

Основними методами проведення таких занять є спостереження, досліді, а також розглядання картин, показ презентацій, відеофільмів, мультфільмів у поєднанні зі словесними методами – розповідь, бесіда. Різновидом таких занять може бути екскурсія реальна чи віртуальна.

Заняття із закріплення раніше засвоєних знань спрямовані на уточнення, розширення, поглиблення знань та формування на їх основі умінь і навичок вирощування рослин та догляду за тваринами. Важливе значення на такому занятті має використання, поряд із зазначеними вище методами праці в природі, гри, читання творів дитячої природознавчої літератури тощо.

Заняття спрямовані на узагальнення і систематизацію знань дітей про природу (контрольно-оцінні). Їх змістом є перевірка здатності дітей встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в природі, залежності між її об'єктами, систематизація знань і оцінка сформованості природничо-екологічної компетентності в цілому. Основними методами їх проведення є бесіди, дидактичні ігри, узагальнювальні спостереження, демонстрація моделей.

Ефективність занять залежить від їх підготовки і проведення. Намітивши тему заняття, вихователь має розробити програмні завдання, які включають освітні, виховні завдання та завдання, спрямовані на розвиток особистості.

У визначенні змісту програмних завдань вихователь виходить з вимог програми, рівня розвитку дітей і особливостей природного оточення ЗДО, матеріальної бази закладу. Слід уточнити місце конкретного заняття в системі роботи (чи йде на занятті процес формування початкових знань, чи їх збагачення, систематизація, вправління у застосуванні знань тощо) Міцність засвоєння знань вимагає поступового оволодіння ними дітьми через первинне ознайомлення, збагачення, закріплення, узагальнення. Важливий етап підготовки до заняття – вибір методів.

Він залежить від дидактичної мети, змісту пізнавального матеріалу, особливостей природного оточення, вікових можливостей дітей. Обраний метод або їх сукупність мають забезпечити повноту виконання програмних завдань й активну розумову діяльність дітей. У процесі формування природничо-екологічної компетентності в дітей необхідно забезпечити пріоритет методам, що передбачають безпосередній контакт з природою.

Важливе значення в проведенні занять має розміщення дітей. Для розглядання тварин, кімнатних рослин, картин доцільніше дітей садити півколом. Це дозволяє всім брати активну участь у занятті. За наявності роздаткового матеріалу для спостережень краще посадити дітей за столами. Під час занять з праці столи розміщуються буквою П або стрічкою. При цьому діти мають змогу краще бачити показ прийомів роботи, а вихователю легше контролювати роботу дітей.

Готуючись до занять, вихователь має дібрати наочні посібники: картини, малюнки, презентації тощо. Під час розглядання тварин – відповідні корми, предмети догляду. Після цього вихователь продумує хід заняття: послідовність роботи, систему прийомів, що активізують розумову діяльність дітей (пошукові запитання, порівняння, ігрові прийоми тощо).

У процесі заняття важливо залучати до виконання завдань усіх дітей. Наприкінці заняття вихователь, як правило, користується педагогічною оцінкою навичок і умінь, ставлення дітей до заняття, їхньої пізнавальної активності. Диференціація оцінки залежить від віку дітей.

Заняття-подорожі. Можна розробити систему занять подорожей протягом тижня, для візуалізації якої доцільно використати дидактичну спідницю. Її можна сконструювати із 4 секторів різного кольору, які будуть відповідати різним дням тижня і різним видам подорожей. Наприклад, зелений сектор (понеділок) «Подорожуємо суходолом». На цьому секторі розміщуємо види наземного транспорту (автобус, легковий автомобіль, мотоцикл, потяг), мапу подорожі чи кількох подорожей, назви ігор, емблему заняття (наприклад, кріт визирає із своєї нірки – емблема до заняття з теми «Подорожуємо з кротом», або білочка біля свого гніздечка чи дупла – емблема до заняття з теми «На гостину до лісових мешканців»).

Голубий сектор (вівторок). «Подорожуємо водоймами». На цьому секторі розміщуємо види водного транспорту (корабель, вітрильник, пліт, човен, криголам тощо), мапу подорожі, назви ігор або зображення дидактичного матеріалу до гри (наприклад, карася і щуки), емблему заняття (наприклад, краплинка води – емблема заняття з теми «На гостину до річкових мешканців»).

Білий сектор (середа). «Подорожуємо небом». На цьому секторі розміщуємо види повітряного транспорту (повітряна куля, аероплан, літак, гвинтокрил), мапу подорожі, назви ігор або зображення дидактичного матеріалу до гри, емблему дослідів з повітрям (наприклад, повітряна кулька), емблему заняття (наприклад, ластівка – емблема заняття з теми «Ластівка запрошує у подорож»).

Темно-синій або сріблястий сектор (четвер). «Подорожуємо у Космосі». На цьому секторі розміщуємо види літальних апаратів, з допомогою яких можна полетіти в космос (космічний корабель, ракета, місяцехід тощо), мапу подорожі, назви ігор або зображення дидактичного

матеріалу до гри, емблему заняття (наприклад, космонавт – емблема заняття з теми «Подорож астронавтів»).

П'ятниця – це день для підбиття підсумків чотириденної подорожі й узагальнення всієї інформації, яку діти отримали за цей час.

Своєрідною ілюстрацією занять-подорожей буде складання вихователем разом із дітьми інтелектуальної карти. Звичайно, у фокусі такої карти розміщуємо слово «подорож».

2. Характеристика екскурсій в природу з дітьми дошкільного віку.

Методика їх проведення

Навчальні екскурсії (від латинського – поїздка, прогулянка) визначаються в педагогіці як форма і метод освітньої діяльності, що дозволяє організувати спостереження і вивчення різноманітних об'єктів і явищ у природних умовах; особливий вид заняття, яке проводиться в природних умовах за межами закладу освіти.

Важливе місце екскурсіям відводили Я.А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, Ф.Фребель.

Великого значення екскурсіям надавав В. Сухомлинський, вважаючи кожну подорож у природу уроком розвитку розуму, почуттів, моралі.

Екскурсії в природу є важливою формою роботи з ознайомлення дошкільників з природою та формування у них природничо-екологічної компетентності.

Особлива цінність екскурсій у природу як специфічної форми проведення заняття в тому, що на них діти знайомляться з явищами природи в їх природних взаємозв'язках, з рослинами і тваринами в середовищі їх існування, з перетворювальним впливом людини на природу, що дає змогу формувати реалістичні уявлення про природу.

Ознайомлення з новими об'єктами на екскурсіях поєднується з розширенням словника, розвитком мови. Чуттєвий досвід, що формується внаслідок дії аналізаторів, тісно пов'язується зі словом, що забезпечує

зв'язок першої і другої сигнальної систем. У дослідженні Т. Куликової, присвяченому формуванню пізнавальних інтересів у процесі екскурсії, визначається особлива їх роль у розвитку пізнавальних процесів, завдяки введенню нової інформації про зв'язки і залежності [1; 3].

Сприймання яскравих пейзажів, поєднане з образним словом вихователя пробуджує у дітей почуття краси, виховує любов до природи. Знання, що одержують діти під час екскурсій про взаємозв'язки в природі, правила природокористування, цінність для людини тих чи інших об'єктів природи, з якими знайомляться діти, є важливими для екологічного виховання. Екскурсії цінні тим, що на них діти можуть перевірити свої знання про природокористування: в лісі ми – гості і поводити себе треба чемно, не порушувати спокій тих, хто постійно там живе, не грабувати їхню домівку.

Екскурсії – найцінніші заняття для фізичного розвитку, зміцнення здоров'я дітей.

Екскурсії в природу мають низку *відмінностей* від повсякденних прогулянок.

Екскурсія – це заняття, яке проводиться за межами ЗДО. На екскурсії планується програмовий матеріал значно ширший за обсягом, оскільки це заняття цілком присвячене ознайомленню з природою; тут діти одержують більш завершені, систематизовані уявлення про явища природи. Екскурсії проводяться в той час, коли в природі настають помітні зміни.

Екскурсія вимагає більш чіткої організації: проводяться колективні спостереження і заохочуються лише ті спостереження за ініціативою, які відповідають меті заняття.

Прогулянка – повсякденна форма роботи, яка проводиться найчастіше на ділянці. Ознайомлення з природою на прогулянці є одним із її компонентів, а тому обсяг програмового матеріалу реалізується значно менший.

На прогулянці діти знайомляться з тими ознаками об'єктів природи,

уявлення про які складаються протягом тривалого часу.

Під час прогулянок проводяться колективні спостереження і заохочуються різноманітні індивідуальні спостереження за ініціативою дітей[1; 3].

За тематикою екскурсії поділяють на:

1. Екскурсії в природу: до лісу, на луки, до водойми, тобто в природні і штучні рослинні угруповання (парк, сквер, ботанічний сад).

2. Екскурсії на сільськогосподарські об'єкти: в поле, на птахоферму, до плодового саду, на город, до оранжереї, шкільної теплиці з метою ознайомлення з працею дорослих, рослинами, тваринами, що вирощуються для задоволення потреб людини.

Структура цих екскурсій дещо відмінна.

Структура екскурсій у природу містить такі компоненти [1; 3]:

1. *Встановлення зв'язку з попереднім досвідом дітей.* Це обумовлено потребою викликати інтерес, пов'язати нові знання з набутими раніше, нагадати про правила поведінки при переході вулиці тощо.

2. *Повідомлення мети екскурсії.* Цей структурний елемент потрібний для надання спрямованості основній частині екскурсії – колективному спостереженню.

3. *Колективне спостереження* – головна, обов'язкова частина кожної екскурсії, мета якої – нагромадження чуттєвих вражень, виділення зв'язків і залежностей у природі.

4. *Збирання природного матеріалу* – важливий структурний елемент екскурсії, що створює інтерес до неї, забезпечує більш близький контакт дітей з природою, формує навички поведінки в природі. Проте, на деяких екскурсіях його не слід вводити (наприклад, на літній екскурсії у парк, сквер).

5. *Дидактична гра* – спрямовується на закріплення в ігровій формі одержаних на екскурсії знань.

6. *Підбиття підсумків.*

Структура екскурсії на сільськогосподарський об'єкт містить такі компоненти [1; 3]:

1. Встановлення зв'язку з попереднім досвідом дітей.
2. Повідомлення мети екскурсії.
3. Колективне спостереження.
4. Розповідь дорослого про об'єкт (вихователя або того, хто працює на об'єкті).
5. Підбиття підсумків.

Структура віртуальної екскурсії:

1. Встановлення зв'язку з попереднім досвідом дітей.
2. Повідомлення мети екскурсії.
3. Перегляд ілюстрацій, презентації чи відеозапису.
4. Розповідь вихователя.
5. Дидактична гра.
6. Підведення підсумків.

Методика проведення екскурсій. Організувати і провести екскурсію в природу складніше, ніж заняття в груповій кімнаті, оскільки успіх у її проведенні багато в чому залежить від підготовки.

Екскурсії проводяться, починаючи з середньої групи. Природознавчі екскурсії проводяться за певною системою, організувати їх треба на одні й ті самі об'єкти в різні пори року, щоб простежити сезонні зміни в них. Сільськогосподарські екскурсії організуються епізодично. Віртуальні екскурсії проводяться, якщо неможливо повести дітей в природу чи на сільськогосподарський об'єкт.

Плануючи екскурсію, вихователь точно визначає її тему і мету, конкретизує програмовий зміст, намічає місце екскурсії. Слід виходити з того, що кількість нових об'єктів не повинна перевищувати 2-3 у середній і 3-4 у старшій групі. Під час визначення місця екскурсії треба враховувати фізичні можливості дітей, особливості дороги, пору року, стан погоди. Як правило, маршрут не повинен перевищувати 2-3 км в обидва кінці.

Вихователю слід оглянути місце екскурсії за 1-2 дні до неї. Він має уточнити маршрут, знайти потрібні об'єкти, намічає послідовність спостережень, місце, де діти будуть самостійно вести спостереження, збір матеріалу, а також місце для відпочинку, проведення гри. Вихователь заздалегідь добирає вірші, загадки, прислів'я, які потім використовує в роботі з дітьми.

У підготовку вихователя входить також обрання екскурсійного обладнання. Перед екскурсією він продумує, яке обладнання взяти з собою, наприклад, для збору рослин – лопату або совок, кошики або відерця для листя, шишок, викопаних рослин.

Вихователі мають бути добре обізнані із законодавствами про охорону природи, Червоною книгою України, щоб не завдати шкоди природі. Не можна брати тварин із їхнього природного оточення для проведення тривалих спостережень в умовах ЗДО.

За кілька днів до екскурсії вихователь проводить з дітьми невелику бесіду, щоб викликати в них інтерес до майбутнього заняття, оживити враження від попередньої екскурсії. Діти мають знати, куди вони підуть і для чого. Добре разом з дітьми готувати екскурсійне обладнання, щоб підвищити інтерес до заняття. Одяг дітей має бути легкий, взуття – зручне. Щоб уникнути перегрівання в літню пору, слід обов'язково мати на голові шапочки, хустинки. Діти повинні знати, що екскурсія – це заняття, на якому треба бути дисциплінованими й уважними.

Перед виходом з дошкільного закладу слід нагадати правила поведінки на вулиці і на місці екскурсії: йти парами, не розбігатися. Вихователь розподіляє між дітьми екскурсійне обладнання і домовляється, в якому порядку по черзі повинні нести його діти. Вихователь бере з собою аптечку і невеликий запас води.

Екскурсії проводяться у місця, які мають найбільшу естетичну цінність, тому, на початку її слід надати змогу сприйняти красу краєвиду, підкреслюючи це поетичним словом, а потім поставити мету і починати

розглядання окремих об'єктів.

Основна частина екскурсії – колективне спостереження, в процесі якого вирішуються основні програмові завдання заняття. Вихователь допомагає дітям відзначити й усвідомити характерні ознаки предметів і явищ, їх взаємозв'язки. Методика керівництва спостереженням на екскурсіях не відрізняється від розглянутої нами вище. Під час розгляду нових об'єктів слід звернути увагу на особливості естетичного вигляду, зв'язки з умовами життя, значення в житті природи і людини [3].

Важливо в процесі спостереження використати різноманітні прийоми активізації пізнавальної діяльності дітей. Особливу увагу слід приділити питанням, які спонукають дітей роздивлятися об'єкт, порівнювати, знаходити подібність і відмінність, встановлювати зв'язок між явищами природи, і подбати про включення різних аналізаторів у процесі сприймання об'єктів природи. Доцільно під час екскурсії використовувати твори художньої літератури для підсилення вражень дітей від сприйняття краєвидів, окремих об'єктів.

Використання пояснень, розповіді має бути місце в тих випадках, коли є потреба у розширенні знань дітей про пристосування, зв'язки з середовищем тощо.

Сполучення різних прийомів видозмінюється залежно від мети і змісту екскурсії.

Збір природного матеріалу, в процесі якого діти можуть задовольнити бажання у самостійних спостереженнях, – відповідальний етап екскурсії. Передовсім вихователь має піклуватися про безпеку дітей, домовитися, на яку відстань вони можуть відходити, що можна брати. Збір природного матеріалу слід використати у процесі екологічної освіти, засвоєння правил природокористування; можна викопати 1-2 рослини, яких багато навкруги. Рідкісні брати не можна. Не слід брати багато жолудів, тому що ними живляться сойки, білки, кабани тощо.

Після розглядання зібраного матеріалу з метою закріплення знань про

природні об'єкти, з якими ознайомилися діти, проводяться дидактичні ігри: «Відгадай, з якого дерева цей листок», «У кого дітки з цієї гілки», «Підбіжи до дерева, яке я назву (опишу)» тощо.

Наприкінці екскурсії підсумовується, які нові знання одержали діти, якими були їх пізнавальна активність та прояви дбайливого ставлення до природи.

Орієнтовний конспект екскурсії на луки з дітьми старшої групи [3].

Програмовий зміст. Формувати в дітей знання про літні явища в природі, встановлювати залежність між впливом тепла, вологи і розвитком лучних рослин, між квітковими лучними рослинами і комахами. Розширювати знання про лучні рослини, показати красу їх цвітіння. Навчити дітей розрізняти їх і ввести в словник слова: «лисохвіст», «конюшина», «люцерна», «жовтець». Ознайомити із джмелем. Сформувати знання про значення лучних рослин, розвивати спостережливість, виховувати любов до рідних місць, дбайливе ставлення до природи.

Хід екскурсії. Привівши дітей на луку, вихователь пропонує зупинитися і помилуватися її цвітінням. Звертається до дітей із запитаннями: «З чим можна порівняти луку, що цвіте?» (з барвистим килимом). Пропонує дітям глибоко вдихнути повітря, відчути пахощі. На луці привітно і гарно. «Чому рослини на луці так пишно розростаються влітку?» (Тепло, багато вологи).

«Давайте роздивимося рослини ближче, – пропонує вихователь, підводячи дітей до злаків – Придивіться, який гарний султан (суцвіття) у цієї трави, доторкніться до нього руками. До чого він подібний? Що він вам нагадує? Справді, він пухнастий і подібний до хвоста лисиці. Тому й називається лисохвіст. Як би ви могли відрізнити лисохвіст від тимофіївки, яку вже знаєте? Придивіться уважно, лисохвіст росте на сухій чи вологій землі? Правильно ви відзначили. На луці, де земля волога, лисохвіст розростається у пишній кущ, у нього утворюється багато стебел, листків. А чи знаєте ви, як люди використовують лисохвіст? Правильно, лисохвіст

люблять їсти всі свійські тварини: корови, кози, коні, вівці. А зі скошеної і висушеної трави одержують хороше духмяне сіно.

А тепер розглянемо ось цю рослинку, від якої лука стала такою привітною й ошатною. Може ви знаєте, як вона називається? Це – конюшина. До чого подібні її квіти? Чим вони вам подобаються? Понюхайте, чи пахне квітка. Дійсно, квіти в конюшини подібні до рожевої кульки. Роздивіться: дрібненьких квіток багато, і вони зібрані у пишні, круглі голівки. Чим відрізняються листки конюшини від листків лисохвосту? Правильно, листки складні: в одному листку зібрано три овальні листочки. Конюшина любить сонячні місця і росте на них багато років підряд. А тепер уважно придивіться до квіток конюшини і простежте, хто прилітає до них. До квіток конюшини прилітають джмелі. Вони збирають солодкий сік-нектар, якого багато в цих квітках. А хто ще любить конюшину? Правильно, її люблять кролі, корови, коні – всі свійські тварини із задоволенням їдять цю поживну рослину. А ще люди використовують її як лікарську рослину.

А зараз я покажу вам рослину, яка і подібна до конюшини, і відрізняється від неї. Це люцерна. Чим вона подібна? Справді, у неї так само, як і в конюшини, трійчасті листки, тільки вони не овальні, а більш видовжені. Чим подібні їхні квітки? Люцерна – родичка конюшини, її із задоволенням їдять всі свійські тварини. Подивіться, які комахи прилітають до люцерни. Що вони шукають? Люцерна, як і конюшина – медоносна рослина.

А зараз підійдіть поближче до жовтих квіток, які, неначе золоті вогники, горять серед лучних трав. Чим вони вам подобаються? Називають цю рослину жовтецем. Чому так? Справді, назву свою ці рослини одержали тому, що мають яскравий жовтий колір. Пелюстки квітів такі блискучі, наче в них відбивається літнє сонечко. Подивіться, де любить рости жовтець. Так, де волога і поживна земля. Хто з вас помічав, чи люблять їсти жовтець свійські тварини? Так, жовтець отруйний і його не їдять.

Закрийте очі і прислухайтеся до звуків. Що ви почули? Хто дзижчить

біля квітів? Кого ми бачили біля квітів конюшини, люцерни? Ось подивіться на цю картину (показує зображення джмеля), а я вам розкажу про джмеля.

Скрізь, де є квіти, можна побачити джмелів. Це дуже гарні комахи. Їх «одяг» нагадує пухнасту шубку, у якій красиво поєднуються білий, жовтий і чорний кольори. Джмелі невтомно гудуть, перелітаючи з квітки на квітку, збираючи з них нектар і пилок, яким живляться самі і годують своїх личинок – діток. Найчастіше джмелі влаштовують свої гнізда в нірках, кинутих маленькими звірками. За літо джмелина сім'я стає дуже великою, вся вона невтомно працює. Перелітаючи з квітки на квітку, джмелі на своїх волохатих шубках переносять пилок. Для рослин це необхідно для утворення насіння. Якщо ви побачите десь на квітках джмеля – помилуйтеся ним і не заважайте йому робити його справи. А тепер згадайте, на яких квітах ви бачили джмелів? Як ви до них ставилися? Де ви бачили такі рослини, які ми сьогодні з вами розглядали? Як треба до них ставитися? Чому?

А зараз пограємо в гру «Знайди за описом». Я буду описувати рослини, які ми сьогодні з вами розглядали, а ви будете відгадувати. Гра проводиться 3-4 рази.

Наприкінці заняття вихователь говорить, що сьогодні діти дізналися багато цікавого про луку, лучні рослини, що не тільки прикрашають луки, але й годують нектаром джмелів, метеликів, бджілок, є кормом для свійських тварин, лікують людей; тому, коли діти приходять на луку мають дбайливо поводитися з нею, не рвати квітів, оскільки цим позбавляете їжі джмелів і метеликів.

Враження, одержані під час екскурсії, розширюються і закріплюються на інших заняттях: під час читання художньої літератури, перегляду презентацій, відеофільмів тощо, а також під час спостережень в кутку природи або на ділянці ЗДО за рослинами, тваринами.

3. Особливості організації та проведення цільових прогулянок в природу з дітьми

Цільова прогулянка – це форма ознайомлення дітей з об'єктами і явищами природи в їх природному оточенні за межами ЗДО.

Види цільових прогулянок за метою: прогулянка з пізнавальною метою (отримання інформації про визначене темою прогулянки коло об'єктів природи) і прогулянка з пізнавально-практичною метою (збір ягід, насіння дикорослих трав для підгодовування пташок взимку тощо).

Види цільових прогулянок за змістом: інтегрована з пішим переходом і власне цільова прогулянка.

Цільові прогулянки мають такі відмінні від екскурсій в природу особливості:

- обсяг програмових завдань, що намічаються для реалізації на цільовій прогулянці, значно менший, ніж під час екскурсії;
- не проводиться дидактична гра.

Обов'язковою умовою проведення цільових прогулянок є вибір сприятливого з екологічної точки зору маршруту, цікавих об'єктів для спостереження [3].

Структура цільової прогулянки:

1. Установлення зв'язку з попереднім досвідом дітей.
2. Повідомлення мети цільової прогулянки.
3. Колективне спостереження.
4. Збір природного матеріалу (для цільових прогулянок, що проводяться з пізнавально-практичною метою).
5. Підбиття підсумків.

Цільові прогулянки мають такі *спільні* характеристики з екскурсією в природу:

- 1) прогулянка проводиться за межі ЗДО;
- 2) вихователь проводить таку ж підготовчу роботу, як і під час організації екскурсії;

3) центральним компонентом є колективне спостереження, яке відповідає меті;

4) збір природного матеріалу не є постійним і обов'язковим компонентом, а проводиться за потребою і залежно від мети та змісту екскурсії чи прогулянки;

5) основна мета – навчити дітей сприймати об'єкти в їх природному оточенні, самостійно помічати і встановлювати зв'язки і залежності, що існують в природі, виховувати екологічну свідомість, формувати екологічно доцільну поведінку.

Дошкільні заклади знаходяться у найрізноманітніших природних умовах, тому визначати тематику цільових прогулянок потрібно, виходячи з можливостей природного оточення дошкільного закладу, а також тих явищ природи, які характерні для певної пори року, спостереження за якими цікаві дітям [3].

За наявності лісу поблизу дошкільного закладу цільові прогулянки навесні можуть містити спостереження за: рослинами, що зимували під снігом зеленими (брусниця, грушанка, копитняк); поживленням птахів; цвітінням ліщини, вільхи; цвітінням ефемероїдів; першими комахами (джмелями, бджолами, метеликами); клопами-солдатиками, мурашками, цвітінням черемхи, глоду, дуба, сосни; цвітінням конвалії, купини; спостереженням за дятлом, білкою тощо. Дошкільники можуть слухати весняну пісню синиці, спів соловейка, порівнювати його пісні з піснею зяблика.

Якщо недалеко протікає струмок або є річка, озеро, водосховище, море, цільові прогулянки навесні можуть містити спостереження за: скресанням криги; життям крижнів і чирків; рибами, що трапляються в улові рибалок; жабами (слухання весняних концертів жаб); жаб'ячою ікрою, життям мартинів і крячок, водомірами, молюсками, появою ряски, розвитком прибережних рослин (цвітіння калюжниці).

На луці після танення снігу спостерігають за рослинами, їх розвитком,

цвітінням стокроток, початком цвітіння злаків, комахами – мешканцями луки.

Спостереження навесні в парку близькі за змістом зі спостереженнями в лісі. Вони передбачають також спостереження за весняними роботами в парку: обрізуванням дерев, кущів, висаджуванням розсади однорічних рослин, цвітінням весняних декоративних рослин.

Надзвичайно сприятливі умови для цільових прогулянок у тих дошкільних закладах, які розташовані поблизу ботанічних садів, які є в Україні майже в кожному обласному центрі. Наявність багатой видової різноманітності рослин, комах, птахів дають змогу проводити цікаві прогулянки протягом усього року [3].

Цільові прогулянки навесні здійснюються в сад, на город, поле, де цікаво спостерігати за посадкою розсади, посівом насіння, використанням сільськогосподарських машин тощо.

Наявність пустирів також дає цікавий матеріал для спостережень під час цільових прогулянок навесні. Можна показати, як у порожнинах стебел зимували комах, визначити, насіння яких рослин найбільш охоче споживалося птахами, розглянути сходи, молоді пагони пустирних рослин.

Особливо багато можливостей для спостережень на цільових прогулянках надає літо. Рослини, що розцвітають, різноманітність комах, птахів, їх цікава пристосувальна поведінка створює необмежений простір для подання дітям цікавої інформації, спрямованої на пізнання рідної природи, краси, формування на цій основі екологічного мислення та свідомості.

Наведемо приклад цільової прогулянки зі старшими дошкільниками до водойми на тему «Королева водойми – латаття біле» [9]. Мета: ознайомити дітей з особливостями зовнішнього вигляду рослини водойми – латаття білого, станом влітку, розвитком; підвести до розуміння взаємозв'язків між рослиною і тваринами, залежностей рослини від середовища існування; розвивати спостережливість, мислення, увагу, пам'ять, мовлення, стимулювати пізнавальні інтереси, виховувати естетичне сприймання,

естетичні почуття, дбайливе ставлення до латаття білого, природодоцільну поведінку.

Об'єкти для спостереження: латаття біле, водоплавні птахи.

Коли діти прийшли, до водойми вихователь дає їм можливість уважно подивитися на неї протягом 1-2 хвилини, а потім запитує: «Що ви побачили на водоймі, і по її берегах? Кого ви побачили біля неї? Які звуки почули? Які рослини привернули найбільше вашу увагу? Чи подобаються вам білі квіти на поверхні водойми? Хто знає як вони називаються? Що ви відчуваєте, коли дивитесь на водойму і рослини на її поверхні? Чому біля водойми і на ній така велика кількість рослин і тварин?» Останнє запитання підводить дітей до розуміння залежності стану водойми від кількості світла й тепла, яке дарує сонечко влітку. Потім вихователь зосереджує увагу дітей на основному об'єкті для спостереження, за яким вони й прийшли до водойми. «Діти, сьогодні ми познайомимося ближче із лататтям білим – королевою водойми, і дізнаємося про неї більше». У процесі спостереження за лататтям білим, вихователь використовує бесіду з елементами розповіді. «Діти, які частини рослини латаття ви бачите на поверхні води?» Після того, як діти назвали квіти і листя, їх колір та форму, вихователь дає характеристику цим частинам рослини: «Великі округлої форми зелені листки латаття досить міцні. Їх не ламають ні вітер, ні хвилі. Листя рослини велике, тому що вона росте у воді і може собі дозволити мати таку велику поверхню випаровування. Нижня поверхня листків за кольором відрізняється від верхньої, вона фіалкова. Це допомагає рослині поглинати сонячні промені, перетворювати їх на тепло, нагрівати таким чином пластинку листка і посилювати випаровування. Листя тримається на довгих стеблах, які тягнуться від видовженого кореневища, що знаходиться у мулі. Цікавою особливістю рослини є те, що її квітка є пагоном, а всі її частинки – видозмінені листочки. Квіти латаття білого мають ніжний слабкий аромат. Рослина цвіте майже все літо (з першої половини – до кінця серпня). Діти, як ви думаєте, як запилюється квітка?» Вислухавши відповіді дітей, вихователь продовжує: «Запилюється квітка

завдяки своїй будові і самостійно, і з допомогою комах. Хто знає як розмножується латаття? Достигає велика кількість насіння під водою у плоді кулястої форми десь наприкінці серпня – на початку вересня. Після зогнивання плоду насіння вивільняється і спливає на поверхню водойми. Воно оточене липким слизом, в якому міститься повітряний пухирчик, що сприяє тому, що насіння розноситься водою, а також, чіпляючись до ніжок диких качок, буслів, мандрує на нові водоймища. Діти, а, можливо, хтось знає про якісь особливості рослини? Так, латаття біле може передбачати погоду: якщо цілий день іде дощ, то воно не розкриває свої прекрасні квіти.

Латаття біле має лікарські властивості. Настоянками з його частин лікують рани і нариви, зубний біль і судоми. Люди здавна навчилися використовувати харчові властивості кореневищ латаття, яке сушили і мололи на борошно, з цього борошна пекли коржі, хліб і маленькі хлібці, котлети, галети, заправляли інші страви. Сьогодні латаття біле потребує дбайливого до себе ставлення, тому занесене до Зеленої книги України».

Підсумок цільової прогулянки. «Діти, з якою метою ми прийшли до водойми? Що цікавого ви дізналися про королеву водойм – латаття біле? Подивіться ще раз на красу водойми. Що ви відчуваєте? Як ви будете ставитися до латаття білого?»

Отже, цільові прогулянки як важливу форму роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників можна чергувати з проведенням екскурсій.

4. Формування природничо-екологічної компетентності дошкільників на повсякденних прогулянках

Повсякденні прогулянки є обов'язковим режимним процесом у дошкільному закладі, який має важливе значення для фізичного, нервово-психічного розвитку дітей. Спеціальні дослідження показали, що в дітей, які належний час не були на прогулянці, значно знижується оптимальний рівень функціонального стану центральної нервової системи [1; 2; 3].

Для дошкільників прогулянка має велике значення для зміни видів діяльності, забезпечення позитивного емоційного стану і задоволення потреби в руховій активності.

Обмеженість нових вражень, брак різноманітності не забезпечує активний, діяльний стан кори головного мозку. Відомо, що обмеження того чи іншого аналізатора в адекватних подразниках призводить до недостатньої його функції й, отже, негативно впливає на психіку. На прогулянці мають бути створені спеціальні умови для задоволення потреб у пізнанні, новизні отриманої інформації, контактах з іншими дітьми.

Прогулянки слід організовувати щодня вранці, вдень і ввечері, відповідно до режиму дня. Основними структурними частинами прогулянки є: 1) спостереження; 2) ігри; 3) фізкультурні комплекси; 4) праця. Ці елементи не мають чітко зафіксованої послідовності. Так, після малорухливого заняття прогулянка має початися з рухливої гри. І, навпаки, після занять зі значною руховою активністю прогулянку можна почати зі спостереження. До періодичних елементів прогулянки належить праця, яка проводиться за потребою (1-2 рази на тиждень), досліди.

Зміст спостережень, ігор, праці на прогулянках визначається програмою дошкільного закладу. Так, відповідно до програми, в старшій групі восени проводяться різноманітні спостереження за неживими об'єктами природи (поступове зниження температури, осінні тумани, характер осінніх дощів, зміна характеру хмарності).

Спостереження у рослинному світі на початку осені – яскраве цвітіння квіткових рослин, дозрівання овочів на городах, фруктів у садах, осіннє цвітіння лісових і лучних рослин, що ростуть у куточках дикорослих рослин на ділянці дошкільного закладу, зміни в рослинах відповідно до зміни температури: поступове пожовтіння листя, його опадання, спостереження за рослинами, які залишаються зимувати зеленими.

Спостереження у тваринному світі – зміни відповідно до зміни температури, зокрема зміни в поведінці комах, розселення і зникнення

павуків, спостереження за відльотом птахів, за зимуючими птахами тощо.

Під час повсякденних прогулянок реалізується значний обсяг програми дошкільного закладу з розділу «Дитина в природному довкіллі». Уявлення про зміни в погоді, про поступові зміни в розвитку рослин, тварин та інші формуються в дітей в основному під час спостережень на прогулянках.

Спостереження на прогулянках мають колективний та індивідуальний характер. Методика організації колективних спостережень на прогулянках не відрізняється від проведення спостережень на заняттях. Важливо вибрати зручний час для організації спостережень на прогулянці. При цьому треба зважати на такі фактори: а) стомленість дітей від занять; б) інтерес дітей до певної гри, наприклад, будівельно-конструктивної, яка продовжується зранку; в) погодні умови. Інколи доцільно провести спостереження в кінець прогулянки, коли діти задовольнили свої інтереси у грі, відпочили після діяльності. Якщо вихователь постійно в процесі спостережень подає дітям нову інформацію, діти охоче відгукуються на пропозицію вихователя подивитися щось цікаве.

На прогулянках широко заохочуються індивідуальні спостереження дітей. Їх можна вважати показником розвитку в дітей інтересу до природи. Вихователь має зацікавлено ставитися до спроб дітей пояснювати те чи інше явище, запитаннями підводити їх до самостійного висновку. У разі, коли це не вдається дітям, вихователь пояснює, розповідає, заохочує.

Враження, які отримують дошкільники під час спостережень, праці, ігор на прогулянках, закріплюються і систематизуються на заняттях. Одночасно знання, навички, одержані на заняттях, закріплюються, набувають міцності під час відповідних видів діяльності на прогулянці [1; 3].

5. Еколого-психологічні тренінги як засіб формування природничо-екологічної компетентності дошкільників

Заклади дошкільної освіти накопичили чималий досвід проведення занять різних видів, екскурсій, цільових прогулянок, свят і розваг екологічного змісту з метою формування природничо-екологічної компетентності дошкільників, проте у вихователів і сьогодні є запитання стосовно еколого-психологічних тренінгів. Це форма, яка поєднує в собі характеристики заняття, тренінгу й гри-імітації. Їх мета: сприяти розумінню особливостей будови об'єкта природи, поведінки, взаємозв'язків із природним оточенням і людиною завдяки перевтіленню; формувати усвідомлення самоцінності кожного об'єкта природи; виховувати емпатію та антиципацію. Антиципація – це здатність особистості з високою вірогідністю передбачати перебіг подій, прогнозувати розвиток ситуації та власні реакції на них, діяти з часопросторовим передбаченням [5].

Еколого-психологічний тренінг допомагає вирішити низку завдань екологічної освіти, зокрема: 1) формування, розвиток екологічних установок у дітей (наприклад, немає «шкідливих» і «корисних» комах), переборення прагматичного ставлення до природних об'єктів (наприклад, ліс треба оберігати не тому, що він нам дає їжу, матеріали для будівництва, лікування, оздоровлення тощо, а тому, що він самоцінний об'єкт природи); 2) корекція цілей взаємодії дитини з природою (наприклад, дерево цінне не тому, що з нього можна щось зробити, а само по собі); 3) формування умінь і навичок взаємодії з природою (наприклад, не кричу в лісі, бо це дім для тварин і рослин); 4) розвиток сприймання дитини під час контакту з природою (під час обстеження об'єкта залучається якомога більше аналізаторів); 5) розширення індивідуального екологічного простору дитини (наприклад, живі не тільки я, мама, тато, але й подорожник, жук, сорока) [5].

Види еколого-психологічних тренінгів:

за дидактичною метою: спрямований на поглиблення, уточнення, розширення екологічних знань; спрямований на закріплення й систематизацію знань;

за спрямованістю змісту: пізнавальний, пізнавально-практичний;

за змістовим наповненням: про рослинний і тваринний світ; явища природи; взаємозв'язки природи і людини;

За способом організації: одночасний початок і одночасне закінчення; ступінчастий початок тренінгу й одночасне закінчення; одночасний початок і ступінчасте закінчення; ступінчастий початок і ступінчасте закінчення тренінгу;

за віком учасників: для дітей одного віку; для учасників різного віку;

за місцем проведення: в приміщенні (в груповій кімнаті, екологічній кімнаті, зимовому саду тощо); на природі (ділянка ЗДО, зупинка на екологічній стежині, штучно створений чи природний біоценоз);

за матеріалами, що використовуються: з атрибутами й дидактичним матеріалом; з природним матеріалом.

Як і заняття, еколого-психологічні тренінги проводяться з ініціативи вихователя, потребують його ґрунтовної підготовки та керівної ролі, мають чітку часову організацію. При цьому від дітей, як правило (залежно від виду тренінгу), не вимагається спеціальних знань і обов'язкового засвоєння інформації, яка озвучується під час тренінгу. Спільними ознаками еколого-психологічного тренінгу й гри-імітації є перевтілення дітей в конкретний образ природи і виконання рольових дій від його імені. Тренінги проводяться за потреби. Основним критерієм вибору такого різновиду заняття-гри є інтерес дітей до певного об'єкта природи чи явища [5].

Особливості еколого-психологічного тренінгу:

- у групі має бути не більше 12 осіб;
- проведення занять не вимагає особливих знань у дітей;
- у групу можуть об'єднуватися діти різного віку;
- заняття можна використовувати в роботі із сім'єю;

- усі вправи дорослий виконує разом із дітьми;
- заняття тривають 25-30 хвилин і проводяться 1-2 рази на тиждень.

Учасники еколого-психологічного тренінгу: діти різного віку – від дворічних малюків до старших дошкільників, помічник вихователя, вихователі, директор ЗДО, батьки, брати, сестри вихованців. Тренінг може бути організовано тільки для батьків, 2-4 сімей відразу, а також для всього колективу ЗДО, але не більше 12 учасників.

Місце проведення тренінгу: Краще за все для цього підходить екологічна кімната, квіткова галерея, зимовий сад, проте можна проводити тренінг і в куточку природи в груповій кімнаті, в лісі, парку, плодовому саду. Дорослі мають урахувувати при цьому, що на вулиці багато факторів, які можуть відволікати увагу дошкільнят. Тому окремі частини тренінгу можна проводити в приміщенні, а інші – на повітрі.

Особливості проведення еколого-психологічного тренінгу для різновікових груп.

Якщо в тренінгу беруть участь діти молодшого і старшого дошкільного віку, рекомендується використовувати такі варіанти його організації: ступінчастий початок тренінгу й одночасне закінчення, одночасний початок і ступінчасте закінчення тренінгу, ступінчастий початок і ступінчасте закінчення тренінгу [5].

Ступінчастий початок тренінгу й одночасне закінчення. Спочатку до заняття залучаються старші діти, а через 15 хвилин молодші. Наприклад, тема тренінгу «Шпаки». Зміст: птахи утворили пару, звили гніздечко, знесли яєчка і лише потім із них з'явилися пташенята (молодші дошкільники).

Одночасний початок і ступінчасте закінчення тренінгу. Старші й молодші дошкільники включаються в тренінг одночасно, але через 15-20 хвилин для молодших дітей він закінчується. Наприклад, тема тренінгу «Осінь у лісі». Всі тварини готуються до зими: перелітні птахи збираються у зграї, щоб відлетіти, зимуючі роблять запаси на зиму, їжачок і ведмідь організовують прихисток (кубельце, барліг). Потім перелітні птахи

відлітають, їжачок і ведмідь залягають у сплячку (для молодших дошкільників тренінг закінчується), а для старших (білочка, заєць біляк, сойка) продовжується.

Ступінчастий початок і ступінчасте закінчення тренінгу. Спочатку до заняття залучаються старші діти, а потім молодші. Наприклад, тема тренінгу «Люди й тварини в зимовому лісі». Старші дошкільники в ролі косуль, диких кабанів, зайців відтворюють життя цих тварин взимку, потім, через 5-10 хвилин, до тренінгу доєднуються молодші дошкільники в ролі людей, які прийшли до лісу з подарунками для них. Після того, як залишили їжу для лісових мешканців і поспілкувалися з ними (10-15 хвилин), молодші дошкільнята закінчують тренінг, а для старших дошкільників він продовжується ще близько 10 хвилин.

Приклади тренінгів.

Тема: «Клопи-солдатики»

Мета: сформувати уявлення про життя клопів-солдатиків, а саме: з'являються навесні біля дерев берез, харчуються їх соком, ховаються від тварин, що харчуються ними – жаб, а горобців не бояться.

Матеріали для тренінгу: емблеми чи шапочки-наголовники із контурним зображенням клопів-солдатиків, жабок, горобців, сік берези в стаканчиках і соломинки для коктейлів, великі полотенця чи покривала коричневого кольору.

Попередня робота: спостереження за клопами-солдатиками на ділянці, перегляд відеозаписів про життя жабок, птахів, читання літературних творів.

Хід тренінгу: Дорослий пропонує пограти в гру «Клопи-солдатики». При цьому говорить: «Настала весна, яскраво засвітило сонечко. Стало тепло, і біля стовбурів берез з'явилися клопи-солдатики. Вони радіють сонечку, його теплу, вітаються і знайомляться один з одним. Всі обнімаються один з одним, «рухають» вусиками (пальцями, які наближені до лоба) і говорять: «Привіт, клопику Марійко! Привіт, клопику Сашко!». Зголодніли клопики і вирішили підкріпитися соком берези (діти п'ють через соломинки

для коктейлів березовий сік). Він добре смакує навесні! Аж раптом до них почала наближатися жабка. Це небезпечно, потрібно ховатися! (діти-клопики ховаються під опале листя чи під кору дерев (великі полотенця чи покривала коричневого кольору)). Небезпека минула і знову клопи-солдатики з'явилися із своїх схованок. Вони повзають, п'ють сік, гріються на сонечку, дихають чистим повітрям. Ось проїхала машина і клопам стало важко дихати, але дмухнув свіжий вітер, і вони знову почувають себе добре. Раптом з'явилися горобчики. Та не бояться їх клопи-солдатики, не ховаються, бо горобчики уже розгледіли яскравий малюнок на спинці клопів і зрозуміли, що поживитися їм не вдасться, адже солдатики не смачні!»

Під час другого варіанту тренінгу, можна відтворити зустріч дітей і клопів-солдатиків, їх діалог [5].

Тема: «Живі насінинки»

Мета: закріпити уявлення дітей про квіткові рослини дикої природи (різноманітні біоценози лісу, луки, водойми) та світу природи, створеного людиною (квітника), особливості їх будови, ріст і розвиток та залежність від екологічних факторів і поживності ґрунту.

Матеріали для тренінгу: різноманітний природний матеріал: насіння трав'янистих рослин, плоди дерев і кущів, невеликі банки чи коробки (на кожного учасника), шматочки пластиліну чи солоного тіста.

Попередня робота: спостереження за квітковими рослинами на квітнику, в лісі, на лузі, біля водойми, перегляд мультфільму «Дюймовочка», читання літературних творів, ліплення, конструювання.

Хід тренінгу: Вихователь пропонує дітям вибрати насіння квіткової рослини й оживити його, виклавши «хлопчика» чи «дівчинку» із нього. При цьому частини образу можна з'єднати пластиліном чи солоним тістом. Дітям дають різноманітні завдання: 1) дати ім'я сконструйованому образу (наприклад, Чорнобривцевий хлопчик, Красоляна чи Ліщинова дівчинка). Імена не обов'язково мають бути суголосні назві рослин, але повинні засвідчувати приналежність цього образу до рослинного світу (наприклад,

Теплолюбна, Запашна, Лісовий, Кучерявий тощо); 2) розповісти історію про життя цього рослинного хлопчика чи рослинної дівчинки; 3) викласти образ із плодів чи насіння різних рослин, назвати його і пояснити варіанти поєднання (наприклад, дівчинка із насіння рослин квітника, хлопчик – із плодів лісових рослин); 4) що могли б один одному розповісти про своє життя ці «дівчатка» й «хлопчики» при зустрічі?; 4) що сконструйовані образи могли б розповісти про тварин? 5) що сконструйовані образи могли б розповісти про людей (гарне чи погане)? Створені образи рослинних дівчаток і хлопчиків можна потім розмістити в кутку природи, у виставковому кутку, на екологічній стежині, прокладеній в приміщенні закладу дошкільної освіти [5].

Приклад еколого-психологічного тренінгу на тему: *«Первоцвіти»*.

Мета: сформувати уявлення про первоцвіти (проліски, підсніжники, білоцвіт), а саме: особливості зовнішнього вигляду, чому квітують рано навесні, зв'язок із комахами; формувати природодоцільну поведінку щодо рослин-ефемероїдів.

Матеріали для тренінгу: емблеми чи шапочки-наголовники із контурним зображенням пролісків, підсніжників, білоцвіту, комах (бджіл, ос, джмелів, метеликів), густий сироп у стаканчиках і соломинки для коктейлів, полотенця, великі хустки чи покривала білого кольору, кошики і щіточки для збору пилку, декорації весняного лісу (дерева і кущі та сніг під ними).

Попередня робота: спостереження за цвітінням пролісок, підсніжників, білоцвіту, рясту, перегляд відеофільму про первоцвіти, що ростуть у лісі і квітнуть рано навесні, читання літературних творів про первоцвіти і весну в лісі.

Хід тренінгу: Дорослий пропонує пограти в гру *«Перші лісові квіти»*. Спочатку дітям необхідно обрати, ким вони будуть – рослиною (підсніжником, проліскою, білоцвітом, рястом) чи комахою (бджолою, джмелем, осою, метеликом).

Потім вихователь проговорює такі слова, а діти уважно слухають і імітують рухи, відповідно до обраної ролі: «Ліс ще не прокинувся від зимового сну – дерева і кущі стоять без листя, під ними лежить сніг, але під білою ковдрою вже є життя – починають просинатися перші квіти – підсніжники, проліски, білоцвіти, а за ними і ряст. Пригріло тепліше яскраве сонечко (роль сонечка може виконувати вихователь), і під стовбурами дерев почали з'являтися проталини, а на них перші стрілочки-пагони підсніжників (при цьому діти-підсніжники знімають із себе білі хустинки і починають тягнутися руками-листячком до сонечка). За підсніжниками поспішають білоцвіти і проліски, а потім і ряст. Пробивають, ніби стрілами, своїми листочками пухку подушку з опалого листя квіти, все вище і вище тягнуться до сонечка радіють йому, підставляють лагідним променям свої листочки і, нарешті, показують світу прекрасні квіти – підсніжники – і білоцвіти – білі віночки пелюсток, а проліски – сині, ряст – фіолетові. Квіточки радіють, що на деревах і кущах немає листя і все сонячне світло дістається їм. Сніг тане, напуває землю вологою, і квіточкам її вистачає. Білі, сині, фіолетові квіточки привернули увагу перших комах – бджіл, джмелів, ос, метеликів. Поспішають комахи напитися солодкого нектару, а бджілки ще й пилку зібрати у кошики та принести до вулика (гнізда), щоб було чим годувати свою малечу (Діти-комахи підлітають до вибраної квітки, а діти-квіти пригощають їх солодким сиропом. А бджілкам ще дають можливість змести у кошики пилку). Гарно в лісі, він увесь вкрився красивим біло-синьо-фіолетовим килимом перших весняних квітів. За цією красою і прийшли люди до лісу».

Вихователь пропонує дітям придумати й озвучити діалог квітів, комах і людей. Про що можуть попросити квіти і комахи людей? Що можуть відповісти їм люди? Як можуть вчинити? Після варіантів діалогів вихователь може завершити тренінг так: «Помилувалися люди красою первоцвітів, вдихнули їхні аромати, зробили фото, зняли відео і переповнені позитивними враженнями, з гарним настроєм повернулися додому. А рослини з вдячністю

махали їм услід своїми красивими квітами-голівками, ніби запрошуючи «Приходьте ще милуватися нашою красою» [8].

Зміст тренінгів залежить від природничих, екологічних, психолого-педагогічних і методичних знань вихователя, його творчих здібностей та рівня екологічної компетентності в цілому.

Еколого-психологічні тренінги – це нова й цікава форма екологічної освіти дошкільнят, яка має зайняти гідне місце в практиці роботи закладів дошкільної освіти.

Запитання для самоперевірки

1. Які типи занять використовуються в екологічній освіті дошкільників?

2. Які види екскурсій використовуються в екологічній освіті дошкільників?

3. Чим відрізняються структури екскурсій у природу, на сільськогосподарський об'єкт і віртуальної?

3. Чим відрізняється цільова прогулянка від екскурсії в природу?

4. Які структурні компоненти має повсякденна прогулянка?

5. Розкрийте зміст поняття «еколого-психологічний тренінг». Назвіть їх види.

ЗАСОБИ ФІКСАЦІЇ ЗНАНЬ ДІТЕЙ ПРО ПРИРОДУ

План

1. Методика ведення календарів природи і погоди.
2. Складання колекцій, гербаріїв, букетів.
3. Віммельбух як засіб фіксації знань про природу.
4. Свята та розваги на природничому матеріалі.

Література основна:

1. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
2. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К., 1993. 344 с.

додаткова:

3. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. пос. К.: Вища школа, 1994. С. 128-168.
4. Свята і розваги. *Дошкільне виховання*. 2020-2023.
5. Смирнов А.Є. Квіти в житті людини. К. 1977. С. 28 – 41.
6. Мистецтво аранжування квітів. Ікебана. Бонсай. URL:
<https://sway.office.com/AFRVRlbcLNNmrknc?ref=Link>

Засоби фіксації знань дітей про природу

Потреба фіксації знань дітей про природу викликана своєрідністю дитячої психіки: дошкільники досить швидко запам'ятовують, але без повторення так само швидко і забувають. У зв'язку з цим слід організовувати діяльність дітей, щоб повертатися до матеріалу, засвоєного дітьми під час спостережень, праці, ігор тощо. У ЗДО використовують кілька способів фіксації знань: ведення календарів природи і погоди, складання гербаріїв, колекцій, букетів, малювання, аплікація, виготовлення виробів із природного матеріалу, повсякденні спостереження, праця, пошукова діяльність у кутку природи, використання віммельбуха, проведення свят та розваг на природничому матеріалі.

1. Методика ведення календарів природи і погоди

Потреба ведення календарів природи і погоди обумовлюється своєрідністю пізнання дошкільниками закономірностей сезонних змін. Пору року – досить значний проміжок часу. Відсутність різкої межі між порами року створює в дітей неправильні уявлення про деяку постійність навколишнього середовища. Наприклад, наприкінці осені діти часто

забувають, що на її початку було тепло, було багато квітів, літали гарні метелики, бджоли, джмелі тощо. Неправильні уявлення часто бувають пов'язані і з різкими змінами в погоді – раптовими відлигами або похолоданнями. Ведення календаря природи розвиває спостережливість, привчає уважно приглядатися до навколишньої природи, встановлювати взаємозв'язки і послідовність явищ, їх причини [1; 2].

Ведення календаря погоди починається з другої молодшої групи. Сьогодні різні українські видавництва пропонують готові календарі природи і погоди для дошкільних закладів (додаток В). На жаль, значна їх кількість не може виконувати основного завдання – фіксації знань дітей про сезонні зміни, стан погоди, взаємозв'язки і залежності, які існують у природі. Тому, перш ніж придбати готовий календар, вихователь має відповісти на запитання: «Які завдання формування природничо-екологічної компетентності в дітей можна вирішити за його допомогою?».

Найпоширенішою формою календаря для дітей 4 і 5 років життя є календар-картинка «Яка сьогодні погода». Це аркуш картону розміром 30 на 50 см, поділений на чотири частини, на які наклеюються малюнки із зображенням відповідного стану погоди для певної пори року. Наприклад, для календаря-картинки «Осінь» це може бути зображення яскравої сонячної, вітряної, холодної, дощової, хмарної без дощу погоди. Посередині картону прикріплюється стрілочка, яку після повернення з прогулянки переміщують у певний квадрат, який відповідає типу погоди [1; 2].

Є інша форма ведення календаря погоди для дітей молодшої та середньої груп. Це набір картинок, на яких зображений різний стан погоди в певну пору року і підставка, на яку їх виставляють після повернення дітей з прогулянки. У середній групі можна виставляти не одну, а дві картинки, що зображують погоду і діяльність дітей, їхній одяг.

Формування уявлень про закономірності сезонних змін у старшому дошкільному віці будується на базі конкретних знань, набутих у попередніх групах. Діти мають знати характерні ознаки, послідовність змін, причини

сезонних змін (зменшення сонячного тепла призводить до змін в неживій природі, з ними пов'язані зміни у рослинному, тваринному світі).

У зв'язку з ускладненнями завдань змінюється і форма ведення календаря природи і погоди.

Календар природи для старшої групи – це аркуш картону чи цупкого паперу, відповідно оформленого малюнками, що відображають певну пору року. Наприклад, навесні календар природи оформляється малюнками весняних ефемероїдів, перших весняних метеликів, дерев, що цвітуть, птахів, що повернулися з теплих країв, весняних сільськогосподарських робіт тощо. На календарі слід наклеїти дві кишеньки, в яких діти збирають малюнки протягом усієї пори року. Наприкінці кожного місяця малюнки переглядаються, діти згадують про характерні зміни в природі – стан погоди, життя рослин, тварин. Наприкінці сезону найбільш виразні малюнки, в яких відображено відповідну пору року, наклеюють на ширмочку і використовують під час бесіди [1; 2].

Більш складний вид календаря для старшої групи – календар погоди. На аркуші картону вміщується календар на всі місяці сезону. Внизу прикріплюються кишеньки для малюнків. Календар погоди оформлюється яскравими малюнками, що відображають певну пору року. Наприклад, дерева з плодами в осінньому вбранні, осінні квіткові рослини, зимуючі або відлітаючі птахи, праця людей восени. Діти щоденно фіксують стан погоди після денної прогулянки. Позначення, якими користуються діти, можуть бути різними. На початку вони мають носити реалістичний характер, наприклад, вітер – гілка, що похилилася вбік, сніг – графічне зображення сніжинки; сонячний, ясний день – зображення сонечка; хмарний – зображення хмаринки. Пізніше можна розповісти дітям, що в школі погоду позначають інакше. Запропонувати їм скористатися умовними позначеннями [1; 2].

Щомісяця результати спостережень у природі та їх фіксація в календарі обговорюється з дітьми. Бесіду можна побудувати за такими запитаннями: Який місяць закінчився? Якими умовними позначеннями ви відмітили

погоду? Скільки було яскравих, сонячних днів? Чому стає прохолодніше? Якими стали рослини на ділянці? Чого їм не вистачає для росту? Які птахи залишилися на ділянці? Чому вони не відлетіли?

Малюнки, що збираються в кишеньці, можуть бути використані на заключній бесіді.

Отже, ведення календарів природи, погоди унаочнює процес поступових змін певних сезонів, сприяє формуванню інтересу, кращому засвоєнню знань про них.

2. Складання гербаріїв, колекцій, букетів

Під час використання цих заходів фіксації слід дотримуватися таких вимог:

1. Складання гербаріїв, колекцій, букетів має бути підпорядковане виконанню педагогічних завдань: розширенню і закріпленню знань дітей про природу, розвитку художнього смаку тощо.

2. Складання гербаріїв і колекцій не повинно наносити шкоду природі. Не слід збирати гербарії дикорослих рослин, тим більше – рідкісних; не можна збирати колекції комах.

3. Збір колекцій карток, марок не повинен вимагати матеріальних витрат [1; 2].

Гербарії в дошкільному закладі треба складати за певними темами: «Квіти нашого майданчика», «Осіньне листя дерев нашого дошкільного закладу». Засушувати рослини можна двома способами: плоскісним і об'ємним. Слід пам'ятати, що під час плоскісного чи об'ємного способу засушування рослина краще зберігає колір, якщо саме засушування відбувається досить інтенсивно. Зривати рослини слід вранці, коли в них добрий тургор. Для плоскісного засушування використовується спеціальний прес, що складається з рамок із натягнутою сіткою, яка забезпечує циркуляцію повітря. Рослина вкладається між кількома шарами паперу, які слід щодня міняти.

Осіньне листя добре засушувати праскою.

Після того, як рослини висохли, їх прикріплюють до аркуша картону, який покривають целофаном або поліетиленовою плівкою і запаюють.

Такі гербарії можуть бути використані як наочний матеріал під час проведення бесід про рослини, пори року, в дидактичних іграх.

Для проведення об'ємного засушування слід підготувати добре промитий річковий пісок і коробку за розміром рослини. Щойно зірвану вранці рослину обережно кладуть у коробку і починають поволі засипати піском, щоб він умістився в усі порожнини. Засушування проводять у суху, жарку погоду. Коробку з рослиною доцільно поставити на сонці. Через тиждень – два пісок обережно видаляють, пензликом зчищають пісок з пелюсток і рослини ставлять у вази. Добре засушуються такі рослини, які мають синій колір – дельфініуми, волошки, наперстянка тощо.

Які ж колекції доцільно збирати в дошкільному закладі? Це колекції з камінців, черепашок моллюсків, ґрунтів певної місцевості, насіння дикорослих і культурних квіткових рослин, поштових карток, картинок з поштових конвертів тощо.

Колекції з камінців збирають у таких випадках, коли дошкільний заклад розташований у такій місцевості, де є достатньо камінців для вибору цього матеріалу. Наприклад, на південному березі Криму – колекцію обкатаних морем камінців з різними візерунками, різного кольору. Камінці, різні за формою, можна зібрати на берегах річок, що протікають у місцевості, де є виходи міцних порід. Через такі колекції діти краще пізнають природу рідного краю.

Під час цільових прогулянок до водойм неважко зібрати колекцію черепашок моллюсків: у морській місцевості це різноколірні гребінці, мідії, устриці, серцевидки, лопатоноги, наси, ропани. У прісноводних водоймах – перлівниці, беззубки, шарівки, горошинки, ставковики, катушки, мулянки. Розміщують колекцію найчастіше у коробках. Діти мають вільно користуватися ними, розглядати, обмінюватися думками. Якщо діти

ознайомлені зі способом життя відповідних молюсків, можна організувати ігри «Відгадай за описом».

Слід ширше практикувати використання в дошкільних закладах колекцій з поштових карток із зображенням квітів, метеликів, жуків, пташок, звірів, а також малюнків з поштових конвертів з відповідними зображеннями.

Старші дошкільники виявляють значний інтерес до створення колекцій і завдання вихователя – підтримати інтерес, навчити їх першим навичкам систематизації. Розглядання колекцій має супроводжуватися спогадами про місце життя, особливості поведінки тварини, значення її для природи і життя людини.

Колекції, які можна збирати:

- з камінців;
- черепашок молюсків;
- ґрунтів, піску чи глини певної місцевості;
- насіння дикорослих і культурних квіткових рослин;
- плодів дерев і кущів;
- поштових карток, картинок з поштових конвертів тощо.

Добираючи зразки для колекцій важливо враховувати такі моменти:

1. Доступність об'єктів для збору. Колекції ЗДО мають передусім містити зразки, які можуть зібрати самі дошкільнята та їхні батьки, – каміння, насіння рослин, сухі листочки, гілочки, суху кору дерев, зразки піску, глини, ґрунту, річкові та морські мушлі тощо.

2. Різноманітність. Колекції можуть бути як із живих, так і неживих об'єктів природи.

3. Краєзнавчий аспект. У колекціях мають бути представлені природні об'єкти тієї місцевості, де розташований ЗДО. Це дозволить вихователю використовувати в роботі вже звичні для дітей об'єкти, на які вони можуть дивитися з інших позицій, по-новому. Місцевий матеріал складає основу, базове ядро колекцій.

4. Країнознавчий аспект. Колекції можуть поповнюватися за рахунок матеріалу, який привозять із подорожей із різних регіонів нашої країни та інших країн батьки вихованців. Будь-який привезений об'єкт може слугувати приводом для бесіди про інші країни, їхні традиції, кліматичні умови, природу, тобто сприяти формуванню основ глобального мислення.

5. Природоохоронний аспект. Його реалізація сприяє формуванню у дошкільнят основ екологічного мислення. Це важливо і з точки зору біоетики. Не треба включати в склад об'єктів для колекцій метеликів, жуків, зібраних і засушених дітьми і батьками, навіть гербарії поширених рослин. Адже з точки зору формування у дитини дбайливо, емоційного ставлення до природи і сприймання себе, як її частинки, важливим є виховання саме на об'єктах найближчого оточення, тобто на найбільш поширених видах, а не тільки на рідкісних, з якими дитина можливо ніколи і не зустрінеться. Крім того, сухі зразки гербарію, як правило, не завжди сприяють формуванню в дитини правильних уявлень про рослини. Навіть ті діти, які впізнають засушену рослину, часто не можуть її ідентифікувати з живою у лісі чи на луці. До того ж гербарій вимагає певних умов зберігання, які в ЗДО створити досить складно. Якщо ж взяти до уваги і стан деяких гербаріїв (пожовклі, покриті пилом зразки, квіти втратили початкове забарвлення), то можна з упевненістю сказати, що робота з таким матеріалом навряд чи дасть гарні результати. Засушені рослини, мертві комахи не здатні викликати в дитини позитивні емоції і бажання берегти об'єкти природи: коли ж вихователька на занятті показує дітям колекцію метеликів і жуків, як приклад живої природи, то діти їй не повірять. У той же час, спостерігаючи в парку за метеликами і жуками, вони безпомилково віднесуть їх до об'єктів живої природи.

Отже, краще починати знайомити дітей з об'єктами природи в їх безпосередньому оточенні, а для закріплення матеріалу використовувати гарні малюнки, фото, відеофільми, слайди.

Складання букетів із живих або сухих квітів – цікавий вид діяльності, що закріплює знання дітей про рослини, формує естетичний смак, уміння прикрашати побут.

Слід сформувати у дошкільників знання про те, що букети складаються з 3 - 5-7-9 квіток, які мають вільно розміщуватися у вазі, щоб кожна квітка проглядалася окремо. Для більшої виразності можна навчити дітей додавати лучні злаки, оригінальні коряги, мох тощо, їм слід показати, що квіти гарно виглядають не тільки в традиційних високих вазах, але й у низьких, керамічних. Доцільно у присутності дітей в різні пори року зробити кілька композицій. Дуже гарно виглядають композиції з сухих трав і квітів об'ємного засушування. Оригінальний букет можна скласти з початків рогозу у поєднанні з фізалісом і маківками. Проте найбільше можливостей для складання букетів у весняну, літню пору з квітів, вирощених на ділянці дошкільного закладу.

Цікавою може видатися дітям розповідь про мистецтво аранжування квітів – ікебану, що означає: «зберігання квітів у другому житті». Японці вважають, що зрізані квіти продовжують життя, але в іншій формі. Японська традиція складання художніх композицій з квітів з'явилася ще в XIII столітті. Обов'язковою умовою ікебани є те, що до білих квітів і гілочок з них додаються червоні, а до червоних - зелені чи світлого забарвлення рослини. Основу ікебани становить композиція ліній за принципом „трьох площин” чи гілочок, що символізують небо, людину і землю. Якщо зв'язати кінці гілочок (квітів), утвориться трикутник з нерівними кутами. Відстань між кінцями гілочок чітко визначена. Довжина основної гілочки, що символізує небо, дорівнює полуторній висоті і ширині вази без тієї частини, яка занурена у воду; висота гілочки, яка уособлює людину, дорівнює трьом чвертям неба, а земля становить половину висоти неба. Відповідно: перша стеблина повинна знаходитись у посуді під кутом 10-15 градусів до вертикалі, друга – під кутом 45 градусів і третя – 60-65 градусів. Таким чином ікебана являє собою

різнобічний трикутник, а сама композиція складається з непарної кількості квіток. Розміри стебел і кути нахилу визначаються приблизно, на око [6].

Поєднання кольорів у букеті, розміри букетів [5]. Важливим елементом аранжування є забарвлення квітів. Квіткові аранжування можуть бути однотонними – з квітів одного виду, сорту. Так, завжди привабливі білі композиції, які можна складати із зеленню і без неї: з білих гвоздик і холодків, білих тюльпанів і однорічних гіпсофілів. Білий і сріблясто-сірий кольори - нейтральні. Вони добре поєднуються з усіма іншими і виділяють їх. Білі квіти можна розмістити між блакитними і фіолетовими, червоними, синіми і фіолетовими, червоними і жовтими кольорами. Чорно-бурий і чорно-фіолетовий виграють у контрасті з білими, рожевими і жовтими кольорами квітів. Зелений колір - символізує надію, спокій, мир, родючість, має різні відтінки і є проміжним між холодними і теплими тонами, тому добре поєднується з усіма барвами квітів і слугує для них фоном. Червоний колір хороший сам по собі, а також у поєднанні з білими та жовтими тонами. Червоні гладіолуси, астильби, айстри, ротики, жоржини широко використовуються в аранжуванні квітів. Гарно поєднуються у букетах білі нарциси з червоними тюльпанами, білі дзвоники й червоні гейзери, білі флокси з фіолетовими дельфініумами, червоні півонії та білі аконіти. Рожевий колір гармонійно поєднується з білим і ніжно-блакитним (незабудки, флокси рожеві і дельфініуми блакитні), а також із жовтим кольором. Жовтий і жовтогарячий чудово поєднуються з блакитними, синіми, ліловими чи фіолетовими кольорами. Проміжні, неосновні кольори, наприклад, рожевий, ліловий, блакитний, перламутровий, можуть бути використані з білим чи в контрасті - рожевий з блакитним, жовтий з бузковим. Компонувати букети рекомендується діаметром від 5-10 см до 50 см. Мінімальний букетик (діаметром 5-7 см) називають бутоньєркою. Найчастіше її приколюють до плаття, пальто, зачіски. Бутоньєрки komponують з дрібних суцвіть чи квітів: конвалій, запашних горошків, стокроток, пролісків, багаторічних гвоздик, гербер, а для фону

використовують зелень з холодків, гіпсофілів, папоротей. Невеликий букет (діаметром 20-25 см) може бути однобічним, двобічним, однотонним і різноколірним. Квіти для таких букетів беруть найбільш вишукані й витончені: гвоздики з зеленню, тюльпани, нарциси, айстри однорічні, білі лілії, півонії, троянди, які щойно починають розпускатися, в поєднанні з гіпсофілами багаторічними – левкої та інші. Найбільш поширені букети середнього розміру (діаметром 30-35 см). Вони використовуються для прикрашання кімнат або для подарунка. А для урочистостей можна робити великі букети (однобічні чи круглі) діаметром 50 см і більше. Складають їх із найцінніших і красивих квітів, використовуючи іноді як фон чи оздоблення стебла чи листя: папороті, спаржі тощо. У середині такого букета komponують колосовидні суцвіття чи великі квіти. Круглий букет komponують дрібними квітками чи гілочками спаржі.

Підбирання ваз і глечиків [5]. Низькорослі рослини з короткими стеблами (фіалки, крокуси, первоцвіти, конвалії тощо) вміщують у невеликі плоскі вази. Безлисті квіти з тонкими стеблами краще сприймаються у білих порцелянових чи скляних вазах. Для літніх квітучих рослин, садових чагарників підходять прості глечики, не покриті поливою кошики, різні плетінки з соломи чи дуба.

Гвоздики, троянди, антурії, орхідеї, гербери та інші цінні квіти ставлять, за можливістю, в посуд, виготовлений з металу ручної чеканки чи з кришталю. Великі квіти, наприклад, гладіолуси, ставлять у керамічні вази.

У чорній вазі красиво виділяються нагідки, гайлардії, рудбекії; у темно-синій – рожеві годеції; у білій – півонії; у кришталевій – конвалії. Для яскравих квітів краще брати вази скромних, тьмяних тонів, а для квітів неяскравого забарвлення - різних контрастних кольорів.

Великі букети доцільніше ставити у вази з відігнутими зовні краями, що дає можливість краще розмістити квіти. У маленький круглий горщик, глечик краще поставити пучечок пролісків, або маленький букетик незабудок чи кілька оранжєвих квіток красолі (настурції) з круглими листками. У

вузенькому, не дуже високому скляному бокалі матимуть гарний вигляд кілька білих ромашок з синіми волошками і стебельцями жита або гілочки левкоїв. Високу вазу прикрасять квіти на великих стеблах: жовті нарциси, червоні тюльпани, гілочка білого бузку, дельфініуми багаторічні, люпини.

Малювання, аплікація розглядаються як діяльність, що сприяє закріпленню вражень від спостережень. Своєрідний характер мають аплікації з природного матеріалу: осінні листя з різних дерев, кущів, різноманітні плоди. Використовуючи клей ПВА, діти складають і наклеюють різні квіти, кошики, метелики, закріплюючи знання про різне насіння, листя, навчаючись помічати красиве і корисне навколо себе [2].

Після спостережень, наприклад, за мишачим горошком, можна запропонувати розмалювати круглу серветку або тарілку узором із цієї чудової, витонченої рослини. Така діяльність вносить різноманітність у життя дітей, дає поштовх до використання вражень від природи в оздобленні побуту.

3. Віммельбух як засіб фіксації знань про природу

Для фіксації знань дітей про природу влітку можна використати таку чудову сучасну форму як віммельбух. Віммельбух – у перекладі з німецької мови означає «книга, яка миготить». На її сторінках безліч дрібних зображень. Найбільший інтерес викликає віммельбух, виготовлений власноруч під керівництвом і з допомогою вихователя. Його зміст можуть структурувати три розділи, які відповідають літнім місяцям. Сторінок може бути скільки завгодно. Головне, щоб усі враження дітей, втілені в образах, знання, які вони отримали про природу, на них помістилися. Для створення віммельбуха необхідно взяти цупкі аркуші паперу. Тло аркушів, принаймні їх периметр, доцільно розфарбувати в той колір, який у дітей асоціюється з певним місяцем літа (треба з ними обговорити це питання). Потім у процесі бесіди слід з'ясувати, які події спілкування з об'єктами природи залишили найбільше вражень, незабутніх емоцій у дітей: повсякденні і цільові

прогулянки, праця на городі і квітнику, віртуальні екскурсії, спостереження, досліди, ігри, після чого вихователь частково відтворює їх на сторінках книги. Наприклад, малює поверхню водойми, а діти або домальовують її мешканців, або розфарбовують їх силуети, або наклеюють кольорові зображення, заздалегідь роздруковані на кольоровому принтері вихователем чи вирізані із кольорового паперу. Книга створюється поступово. Добре створити зображення на липучках, або ж отвори на сторінці для розміщення образів на «ніжках», які легко переміщуються, тобто можуть «мандрувати» із водойми до лісу, із квітника в поле тощо. Тоді можна грати в гру «Плутанина». У процесі заповнення сторінок вміельбуха вихователь може комплексно вирішувати різноманітні завдання: фіксація системних знань дітей про природу, розвиток мислення, пам'яті, уваги, уяви, мовлення, спостережливості; формування елементарних математичних уявлень, зображувальних умінь тощо. Орієнтовні ігри з вміельбухом: «Знайди рослину, тварину за описом», «Плутанина», «Хто заблукав», «Хто де живе», «Хто чим живиться», «Що де росте», «Буває – не буває» та вправи: «Опиши тварину, рослину», «Склади розповідь, оповідання, казку про один об'єкт природи або цілий біоценоз», «Знайди перелітних птахів», «Знайди домівку дятла» тощо. Універсальність вміельбуха ще й у тому, що діти можуть використовувати його самостійно, без вихователя, а потім розповідати йому, в яку гру грали, що цікаве придумали [9].

4. Свята та розваги на природничому матеріалі

Свято – день або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати; торжество влаштоване з якої-небудь нагоди.

Свята приносять дошкільникам радість, розкривають красу народних традицій, рідної природи, залучають до народної поезії.

Свята та розваги на природничому матеріалі урізноманітнюють життя дітей, дають змогу органічно поєднати враження дітей від спілкування з природою, з емоційно-художніми засобами мистецтва. Оперування знаннями

в процесі підготовки до свят та їх проведення сприяє їх закріпленню, формуванню правильного ставлення до природних об'єктів, а отже й екологічному вихованню дошкільників [2].

Основним концептуальним положенням під час розроблення сценаріїв свят має бути використання знань, набутих дітьми під керівництвом вихователя в процесі ознайомлення їх з природою відповідно до програми. Так, навесні спостереження за явищами в природі (підвищення температури повітря, танення снігу, льоду), за цвітінням перших весняних квітів у куточку лісу, за розвитком кущів і дерев, декоративних і дикорослих квіткових рослин, за першими комахами та птахами, що повертаються з вирію, є основою для свята весни. Поетичний матеріал, що буде використано на святі, вихователь кожного разу включає у спостереження для їх емоційного насичення. Наприклад, під час спостереження за проліскою вихователь говорить: «Подивіться, що це у нас розцвіло у куточку лісу? Так, це проліска. А як можна назвати таких сміливців, які не бояться весняних холодів? Це маленькі розвідники, які послані весною. Чому ж усім людям подобається ця маленька квітка? Справді, вона ніжна і гарна. У кожної квітки є 6 тендітних пелюсток, голубих, мов весняне небо, тонке стебельце, вузькі зелені листочки. Послухайте, який гарний вірш склала про проліску поетеса Марія Познанська:

Я - перша квіточка весни,
 Я - пролісковий цвіт.
 Я пережив зимові сні
 І знов родивсь на світ.
 У мене очі голубі,
 Такі, як неба синь.
 Росту між кленів, між дубів,
 Люблю і сонце й тінь.

А знаєте чому проліска так рано розцвітає? Який у неї секрет? Справа в тому, що ще з минулої весни вона відкладала у своїй цибулинці поживні

речовини, а зараз вони допомогли їй так рано розквітнути. А ще проліска поспішає відквітнути, поки дерева не розпустили своє велике густе листя і не закрили собою яскраве сонечко. Голубоокі проліски є окрасою весни, до них прилітають поласувати нектаром перші бджілки, джмелі, що прокидаються від сну, тому пролісками треба милуватися і берегти їх» [2].

У подальшій роботі вихователя із закріплення знань про весняні рослини у процесі розглядання картинок, ігор відбувається і засвоєння поетичного матеріалу. Важливе значення у підготовці до свят і засвоєнні знань має малювання. Вихователь малює контури наголовників (квіти, метелики тощо), а діти з його допомогою розмальовують їх фарбами. Під час цієї роботи вихователь розповідає, для чого потрібні наголовники, домовляється з дітьми, хто буде на святі виконувати ті чи інші ролі, повторює рядки віршів.

Під час побудови сценарію свята важливо обрати головний персонаж, який відіграватиме роль об'єднуючого ланцюжка, що дає змогу невимушено, без зайвих репетицій, або з їх мінімальною кількістю, провести свято. Це може бути сонячний промінець, який за ходом сценарію торкається весняних рослин, комах, пробуджуючи їх і повертаючи до діяльності. Часто це буває Весна, Красне літо, інколи Вітерець грайливий, Мороз, Хурделиця тощо. Це може бути і казкова подорож на потязі, який прямує у Весну. Діти, що взяли на себе роль квітів, комах, птахів, займають місця відповідно до маршруту чарівного потяга. Решта дітей – пасажери потяга. Починаючи свято, вихователь читає напам'ять поетичні рядки І. Франка:

Надійшла весна прекрасна,
 Многоцвітна, тепла, ясна,
 Наче дівчинка в вінку,
 Ожили луги, діброви,
 Повно гомону, розмови
 І пісень в чагарнику.

«Сьогодні, діти, ми вирушаємо в чарівну подорож. Сідайте у вагони, потяг рушає». Під музику потяг під'їжджає до першої зупинки «Підсніжник» і зупиняється. Дитина у наголівнику підсніжника розповідає про себе вірш, звертається до дітей з проханням любити і дбайливо ставитися до цієї чарівної квітки. Потяг рушає далі по країні «Весна», зупиняючись на станціях «Проліска», «Ряст», «Сон», «Медунка», «Кропив'янка», «Шпак» та інших. Після завершення подорожі діти виконують разом з «рослинами», «тваринами» танок дружби, граються в ігри з елементами змагання на диференціацію перелітних і зимуючих птахів, дикорослих і декоративних весняних квітів.

Літо – маківка року – створює надзвичайно сприятливі умови для роботи з дітьми у природі. Збільшення обсягу спостережень за рослинами, комахами, птахами дає багатий матеріал для свят. Так, можна організувати свято квітів, свято метеликів. Підготовка й проведення таких свят сприятиме поглибленню знань про рідну природу, встановленню більш тісного контакту з батьками, яких запрошують на свято, для вирішення спільних завдань екологічного виховання [2].

Осінні свята в природі найчастіше пов'язані зі збором урожаю. Дійовими персонажами свята можуть бути: сонечко, дощик, різноманітні зернові, городні, садові рослини, птахи, осінні брати-місяці, звірі, комахи. У сценарії підкреслюється роль Сонця, вологи, догляду людини, корисних комах, птахів для одержання доброго врожаю. Діти читають вірші, виконують таночки («Соняшник, бджоли і джмелі», «Рослини і їх захисники»), грають в ігри: «Вершки і корінці», «Плутанина», в яких команди змагаються в тому, хто скоріше складе коренеплід з відповідним йому «вершком» та інші.

У сценарії зимового свята провідною повинна бути ідея краси зимових явищ та милосердного ставлення до тварин, які потерпають від морозів та голоду. Основними персонажами можуть бути: Зима, Хурделиця, Мороз, а також рослини і тварини.

Складання сценарію свята – це творча робота, в якій обов’язково має відобразитися краєзнавчий підхід, адже природні умови України дуже різні. Його складають вихователі, музичний працівник, методист.

Вимоги до сценарію свята:

1. Матеріал свят має підпорядковуватися змісту програми. В сценарії мають бути актуалізовані ті знання, які діти отримували в освітньому процесі.

2. Зміст свята має підпорядковуватися ідеї розумного, дбайливого ставлення до природи.

3. Літературний матеріал свята має бути високохудожнім.

4. У святі мають бути головний персонаж і другорядні (Осінь – головний, осінні місяці, перелітні птахи – другорядні).

5. Види дитячої діяльності мають оптимально поєднуватися і чергуватися.

Розвага екологічного змісту – це естетично приваблива форма мистецько-творчого відпочинку дітей, побудована на екологічних знаннях, різноманітному мистецькому і життєвому досвіді дітей.

Відмінність розваги від свята:

- 1) проводиться з однією віковою групою або двома паралельними;
- 2) локальний зміст;
- 3) видовищність, що не спрямована на показ іншим;
- 4) проводиться раз на місяць;
- 5) не вимагає ґрунтовної підготовки, виготовлення декорацій, прикрашання зали, добору музичного супроводу.

Цінним в освітньому процесі є розваги з використанням технічних засобів навчання: відеофільмів, презентацій, мультфільмів. Їх перегляд забезпечує дітей цікавою інформацією про природу і приносить задоволення і радість.

Цікаві розваги можна організувати з використанням презентацій, які відображають місцеву природу. Під час розваги «Золота осінь» можна

показати кадри або невеличкий відеозапис, на яких зафіксовані осінні краєвиди, квіти тощо. Такий показ доцільно поєднати із записами звуків осіннього парку, лісу, осінньої водойми тощо. Цікаво організувати розвагу «Спогади про літо», під час якої продемонструвати кадри з зображенням квітів квітника, чудових літніх краєвидів. Можна провести розвагу «Загадки природи» на природному матеріалі. Група дітей об'єднується у дві підгрупи. Завдання кожної відгадати якомога більше загадок і отримати картинку-відгадку. Яка команда набере більше картинок, та й переможе. З великою цікавістю діти старшого дошкільного віку беруть участь у розвагах, побудованих у формі «КВК», «Що? Де? Коли?», «Брейн-рингу», «Найрозумніший», «У країні Мутляндії» тощо.

Для узагальнення й закріплення знань дітей можна провести *розвагу-подорож* з теми «Сторінками книги природи». Під час такої розваги діти виконують чотири – п'ять завдань, які актуалізують їхні знання про подорож суходолом, водою, повітрям і в Космосі.

Квест «Весняні подорожі» [8]

Мета: закріпити системні знання про ознаки весни, про доцільну поведінку на природі; виховувати інтерес до пізнання таємниць природи навесні, бажання її оберігати.

Група об'єднується у дві команди, які будуть змагатися за звання кращого знавця весняної природи. У кінці змагання діти отримають від Весни нагороди.

Орієнтовні завдання для змагання: 1. Інтелектуальна розминка із 5 запитань. 2. Допоможи сплести гніздечко зяблику (конструктивна діяльність). 3. Пригадай і розкажи вірш про об'єкт природи навесні. 4. Домалюй квіти рослинам, що квітують навесні (підсніжники, проліски, ліщина, верба козяча, береза, дуб). 4. Виклади ланцюжок сезонних змін навесні. 5. Відгадай загадки про комах, що опиляють рослини, які квітують навесні. 6. Знаки-загадки «Як поводитися в лісі, на луці, біля водойми». 7. Гра-естафета «Перелітні і зимуючі птахи».

Гра-естафета «Перелітні і зимуючі птахи». Мета: закріпити знання дітей про перелітних і зимуючих птахів; удосконалювати вміння впізнавати їх за особливостями зовнішнього вигляду; вдосконалювати вміння бігу у заданому напрямку; розвивати увагу, швидкість.

Хід гри. В одному кінці спортивної зали на двох столиках лежать однакові набори кольорових зображень перелітних (ластівка, зозуля, шпак, лелека, соловей, зяблик) і зимуючих (горобець, голуб, галка, синичка, дятел, сойка). В іншому кінці зали стоять діти, вишикувані в дві колони. Вихователь пояснює, що одна команда має зібрати зображення тільки перелітних, а інша – тільки зимуючих птахів. За сигналом вихователя діти по черзі біжать до столів, вибирають потрібну картку і повертаються, передаючи естафету іншому учаснику. В кінці естафети, перед оголошенням переможця, кожна дитина називає пташку, зображення якої вибрала. Виграє та команда, яка не тільки швидко виконала завдання, але й правильно.

6. Знаки-загадки «Як поводитися в лісі, на луці, біля водойми».

Останнім заданням квесту є пропозиція представникам команд із низки знаків, що визначають поведінку людини в природі (заборонних, рекомендуючих, дозволяючих), обрати один і розповісти, що він означає.

Переможець квесту визначається за сумою перемог у кожному конкурсному завданні.

Отже, свята і розваги на природничому матеріалі забезпечуючи дітей позитивними емоціями, сприяють фіксації знань та вирішенню завдань екологічної освіти дошкільників.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть вимоги до календарів погоди для дітей різних вікових груп.
2. Як використовує вихователь у процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників колекції природних матеріалів, гербарії, складання букетів?

3. Що таке віммельбух? З якою метою він використовується в процесі формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників?

4. Які вимоги висуваються до свята на природничому матеріалі?

5. Чим відрізняються розваги на природничому матеріалі від свята?

ПЛАНУВАННЯ Й ОБЛІК РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ. КЕРІВНИЦТВО МЕТОДИЧНОЮ РОБОТОЮ В ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

План

1. Значення планування, його основні принципи. Планування системи занять і повсякденної роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

2. Керівництво методичною роботою в ЗДО з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

3. Діагностика сформованості природничо-екологічної компетентності дошкільників.

Література

основна:

1. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. К.: Вища шк., 1993. 344 с.

додаткова

2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.

3. Атестація дошкільного навчального закладу: досвід роботи / С.І. Жовнер, О.М. Бобро, Т.І. Погребняк, І.В. Кузмінська. Х.: Вид. група «Основа», 2008.

4. Швайка Л. А. Планування роботи в ДНЗ. Х. : Вид. група «Основа», 2008. 271 с.

5. Швайка Л. А. Методична робота в ДНЗ. Х. : Видавнича група «Основа», 2008. 287 с.

6. Керівництво дошкільним навчальним закладом: Інформативно-методичні матеріали на допомогу керівникові дошкільного навчального закладу / Упорядники Н. Майор, Ю. Манилюк, М. Марусинець, О. Тимофєєва. Тернопіль: Мандрівець, 2006. 168 с.

7. Моніторинг досягнень дітей дошкільного віку згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти. Методичний посібник. Третє видання зі змінами /упорядники Н.М. Шаповал, В.О. Левченко, Г.М. Остапюк та ін.; за заг. ред.: Н.М. Шаповал, О.М. Кулик Т.В. Киричук. Тернопіль: Мандрівець, 2021. 184 с.

8. Н.Гавриш, В.Архипова, О.Кулінська Працюємо з усіма і окремо з кожним. *Дошкільне виховання*. 2009. № 9. С.13–17.

1. Значення планування, його основні принципи. Планування системи занять і повсякденної роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

План – це документ, який надає освітньому процесу цілеспрямованості, забезпечує розташування програмного матеріалу в часі, акцентує увагу на керівній ролі вихователя у вихованні, навчанні й розвитку дітей.

Планування роботи має забезпечувати всебічний розвиток дітей, воно має здійснюватися на науковій педагогічній основі з урахуванням основних дидактичних принципів, бути тісно пов'язаним із місцевими умовами [1].

Основна **мета планування** – послідовна реалізація змісту освітньої програми, за якою працює ЗДО, тобто того обсягу знань, умінь, навичок, рівня вихованості, що забезпечуватиме всебічний розвиток дітей у процесі ознайомлення з природою й формування у них природничо-екологічної компетентності.

У планах має знайти відображення робота з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників у повсякденному житті і на заняттях.

Вихідними **принципами** під час планування системи занять з формування природничо-екологічної компетентності є такі:

1. Урахування основних етапів засвоєння знань (початкове сприймання, розширення і узагальнення знань і умінь). Ураховуючи незначну кількість занять і неможливість здійснення всіх цих етапів на заняттях, вихователіві необхідно врахувати, які з етапів засвоєння знань слід здійснити у

повсякденному житті. Часто формування початкових уявлень доцільно здійснювати у повсякденному житті. Проте є випадки коли воно здійснюється на заняттях. Наприклад, під час екскурсії формуються початкові враження про об'єкти природи, а їх закріплення відбувається в процесі повсякденних спостережень на ділянці дошкільного закладу і в кутку природи. Проте головне, що неодмінно має знайти відображення у плані, це потреба неодноразового повернення до засвоєння певного матеріалу з урахуванням ускладнення змісту, варіювання умов сприймання.

2. На заняттях з формування природничо-екологічної компетентності, під час їх планування, потрібно, за можливістю, передбачити використання методів, що забезпечують безпосередній контакт дошкільників з реальними об'єктами природи. Ця вимога обумовлюється й особливостями дитячого сприймання, мислення і вимогами до здійснення завдань освіти й екологічного виховання.

3. Планування занять з формування природничо-екологічної компетентності необхідно інтегрувати з іншими розділами програми. Наприклад, закріплення знань через використання художньої літератури, розглядання картин можна інтегрувати із заняттями з розвитку мови. Закріплення вражень від екскурсій, спостережень інтегруються із заняттями малюванням, аплікацією. Є можливості для інтегрування із заняттями з музичного виховання тощо [1].

У процесі повсякденного життя здійснюється засвоєння значного обсягу природничих знань. Під час планування повсякденної роботи слід виходити з таких *положень* [1]:

1. Зміст повсякденної роботи з дітьми має відображати сезонні зміни, що відбуваються в природі.

2. Планування повсякденної роботи має здійснюватися у найтіснішому зв'язку із заняттями, передбачати, що в процесі повсякденних спостережень, праці, ігор формується значний фонд конкретних знань, умінь, навичок, без яких неможливий процес узагальнення.

3. Під час планування повсякденної роботи з ознайомлення з природою слід передбачати фазовість у розвитку рослини чи тварини, тому ознайомлювати дітей з об'єктом потрібно протягом певного, часом тривалого часу, наприклад, перші паростки мати-й-мачухи, цвітіння, утворення листків, розповсюдження насіння, стан рослини влітку, восени.

Повсякденна робота з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників планується в такі відрізки часу:

Вранці:

- 1) дидактичні настільно-друковані ігри, розглядання ілюстрацій, колекцій;
- 2) трудова діяльність (робота з черговими, індивідуальні доручення, колективна праця в природі);
- 3) спостереження в природі (колективні, індивідуальні).

З названих видів діяльності щодня планується не більше 1-2 [1].

На денній прогулянці:

1) щодня, як обов'язковий структурний елемент прогулянки, планується спостереження з усією групою дітей або з підгрупами; 2) 1-2 рази на тиждень планується трудова діяльність; 3) ігри з природними матеріалами, дидактичні ігри плануються за потребою.

У другу половину дня, після полуденка, найчастіше плануються:

- 1) спостереження за тими явищами в природі, які не можна спостерігати в першу половину дня; 2) індивідуальна робота з дітьми [1].

Форма ведення плану та обліку.

Єдиної форми ведення плану не існує. Багатоваріантність форм ведення обумовлюється рівнем досвідченості вихователів, традиціями, що склалися в колективі, особливістю та різноманітністю освітніх програм, демократичністю у виборі програм і форм планів. Проте під час планування враховуються вимоги Базового компонента дошкільної освіти.

Колектив ЗДО, що має в своєму складі молодих вихователів, як правило обирає більш розгорнутий план, що дозволяє краще підготуватися

до роботи з дітьми. Ті колективи, де склалися певні традиції, більшість досвідчених вихователів обирають більш компактну форму плану. Перспективний план може бути у вигляді сітки, де коротко вказується тематика занять, спостережень, види праці, ігри тощо. Система занять може розроблятися на квартал, місяць і конкретизуватися у щоденному плані. Перспективний план може бути детальнішим, у вигляді завдань за освітніми напрямками, які вирішуються протягом місяця. Наприклад:

Вересень (старший дошкільний вік)

Блок: «Любій малечі про цікаві речі»

Теми тижнів

1.«Знайомі – незнайомці»

2.«Таємниці царства рослин»

3.«Таємниці царства тварин»

Завдання розвитку.

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»

Продовжувати ознайомлювати з особливостями та різноманітністю рослинного світу; підводити до усвідомлення циклічності росту рослин (насіння-рослина-плід-насіння).

Розширювати знання дітей про тваринний світ, особливості зовнішнього вигляду.

Вчити групувати об'єкти природи за певними ознаками. Ознайомлювати з етапами розвитку деяких представників тваринного світу (метелики, риби, жаби, птахи).

Вчити помічати зміни у стані рослин та поведінці тварин у зв'язку з нестачею світла, води, тепла, їжі, догляду. Сприяти усвідомленню того, що право на життя мають усі рослини і тварини природного довкілля.

Заохочувати до виявлення радості та задоволення від спілкування з природним довкіллям.

Щоденний (календарний) план – більш детальний. Розглянемо форму ведення розгорнутого плану, що застосовується для молодих вихователів.

На основі програми, з урахуванням рівня знань дітей, природного оточення дошкільного закладу, добираються програмовий зміст, методи, якими він буде реалізований. У плані фіксується: 1. Назва заняття. 2. Програмовий зміст. 3. Обладнання. 4. Короткий план заняття. Наприклад:

Тема. Висаджування квіткової розсади на рабатці (старша група).

Програмовий зміст. Сформувані у дітей уявлення про те, що рослини квітників, які вимагають багато тепла слід спочатку вирощувати з насіння на вікнах, а потім розсаду пересаджувати на рабатку. Закріпити знання про будову рослини та фактори, необхідні для її росту. Ознайомити з прийомами висаджування розсади, викликати в дітей інтерес до вирощування рослин, дружні стосунки під час колективної роботи.

Обладнання. Розсада, кілочки, кольорові картинки із зображенням рослин, лійки, відерця.

Хід заняття.

1. Розглядання зображень квіткових рослин і бесіда про них.
2. Постановка мети, мотивування праці.
3. Розглядання розсади.
4. Перспективний інструктаж.
5. Висаджування розсади, поливання.
6. Підведення підсумків.

Під час планування спостережень у процесі повсякденного життя доцільно вказати в плані об'єкт спостережень і основні запитання до дітей. Наприклад, спостереження за граками. Як ви дізналися, що це граки? Якою їжею вони живляться навесні, влітку, восени, взимку? Що допомагає їм добувати личинок із землі? Яка роль граків у природі і житті людини?

Такий характер запису в плані дозволяє заздалегідь продумати хід спостереження, його зміст.

Під час планування трудових доручень слід вказувати зміст доручення, прізвища дітей і основні методичні прийоми, що будуть використані у процесі керівництва виконанням доручень. Наприклад: «Доручити Мишкові,

Тані полити помідори. Нагадати, що лити воду на листя не потрібно».

Керівництво чергуванням систематично не відображається у плані виховної роботи. Обов'язково планується введення чергування, а протягом навчального року керівництво роботою чергових вказується в плані у таких випадках: якщо з'явився новий об'єкт в кутку природи, якщо є необхідність приділити особливу увагу певним дітям, які чергують.

Під час планування колективної праці фіксується зміст, обладнання і основні прийоми керівництва.

Проведення ігор відображається в плані так: назва гри, з ким проводиться, мета проведення, матеріали, правила (для ігор з правилами) і гра нова чи добре знайома. Так само планується розглядання ілюстрацій, колекцій тощо. Результат аналізу роботи вихователя з дітьми фіксується в обліку роботи, де, як правило, відзначаються недоліки в проведенні тих чи інших форм роботи і окреслюються наступні завдання.

2. Керівництво методичною роботою в ЗДО з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників

Керівництво роботою з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників в ЗДО здійснює методист і директор.

Рівень роботи дошкільного закладу з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників залежить від керівництва цією роботою з боку директора та методиста дошкільного закладу.

Керувати – означає планувати, організовувати, регулювати, контролювати. Отже, організація роботи дошкільного закладу починається з планування. У річному плані роботи в розділі «Адміністративно-господарська робота» плануються заходи, пов'язані зі створенням матеріальної бази із ознайомлення дітей з природою в дошкільному закладі. Залежно від потреб дошкільної установи, в плані може бути передбачене придбання саджанців дерев, кущів для поповнення флористичного складу ділянки, придбання тварин, обладнання для кутків природи тощо [1].

Проте зі створення матеріальної бази тільки починається робота з реалізації напрямку «Дитина в природному довкіллі». Важливо виділити на основі аналізу роботи ЗДО слабкі ланки в освітній роботі і намітити відповідні заходи в річному плані в розділі «Методична робота».

Це має бути виділення питань для обговорення на педагогічній раді дошкільного закладу. Часто такий вибір обумовлюється потребою заслухати і обговорити досвід поглибленої роботи вихователів з питань формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників або ж наявністю слабких місць у цій роботі. Краще планувати більш вузькі теми для обговорення, наприклад, «Стан реалізації освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі» в старшій групі за перше півріччя».

У цьому ж розділі планується колективний перегляд занять, проведення семінарів і консультацій з вихователями, поповнення методичного кабінету кращим досвідом роботи вихователів (розробками конспектів занять, планів, сценаріїв свят на природничому матеріалі тощо).

У розділі «Робота з батьками» плануються загальні і групові батьківські збори, лекторії для батьків, спільні заходи екологічного змісту для дітей і батьків.

Для забезпечення єдності у впливі на дітей дошкільного закладу і батьків в екологічному вихованні, доцільно планувати проведення батьківських зборів за такою тематикою: «Екологічне виховання в сім'ї», «Виховуємо природолюбів».

Річний план конкретизується у місячних планах директора і методиста та має неухильно виконуватися.

Організовувати роботу колективу – значить справедливо розподілити обов'язки, створити доброзичливу, демократичну атмосферу в педагогічному колективі, бути прикладом компетентного керівника щодо виконання своїх обов'язків.

На вимогу сьогодення директор, методист мають регулювати роботу колективу, спрямовувати його на творчий пошук.

Важлива роль директора, методиста і в здійсненні контролю за станом роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дітей.

Контроль здійснюється у таких *формах* [1]:

1. Вивчення роботи вихователів під час цілеспрямованого відвідування прогулянок, занять тощо. Обговорення відвіданих режимних процесів, занять має здійснюватися демократично, доброзичливо. Треба стимулювати вихователів до дискусії, обміну думками, творчого пошуку.

2. Діагностика виконання дітьми програми з розділу «Дитина в природному довкіллі». Найчастіше вона проводиться індивідуально, під час бесіди. Методист заздалегідь визначає за змістом програми запитання, відмічає якість відповідей, аналізує їх. На основі якості засвоєння знань розподіляє дітей за певними рівнями на групи. Разом із вихователем з'ясовує причини недостатнього засвоєння програми, намічає шляхи подолання недоліків, разом з тим обговорюється подальша робота з інтелектуально обдарованими дітьми.

Діагностика знань дошкільників – найбільш ефективний засіб контролю.

3. Перевірка документації вихователів дає змогу визначити, як реалізується в часі розділ програми «Дитина в природному довкіллі», які методи для цього обирає вихователь.

Питання потреби контролю за станом роботи з формування природничо-екологічної компетентності дошкільників має вирішуватися диференційовано, на основі вивчення роботи вихователів, урахування рівня їхньої педагогічної майстерності, досвіду роботи і моральних якостей. Важливо, щоб ця тенденція поширювалася і стимулювалася в педагогічних колективах [1].

3. Діагностика сформованості природничо-екологічної компетентності дошкільників

Діагностика сформованості природничо-екологічної компетентності дошкільників в українських ЗДО здійснюється за методиками, репрезентованими в посібнику: Моніторинг досягнень дітей дошкільного віку згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти. Методичний посібник. Третє видання зі змінами /упорядники Н.М. Шаповал, В.О. Левченко, Г.М. Остапюк та ін.; за заг. ред.: Н.М. Шаповал, О.М. Кулик Т.В. Киричук. Тернопіль: Мандрівець, 2021. Ці методики адаптуються закладами дошкільної освіти, відповідно до особливостей дітей їхнього закладу, досвіду роботи з формування природничо-екологічної компетентності у вихованців. У процесі діагностики важливо виявити рівні сформованості всіх компонентів природничо-екологічної компетентності дошкільників: емоційно-ціннісне ставлення, знання і навички. Автори посібника викоремлюють за результатами діагностики дітей високий, достатній, середній і початковий рівень сформованості природничо-екологічної компетентності.

Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»

II МОЛОДША ГРУПА

№ з/п	Результати освітньої роботи	Обладнання, об'єкти природи й матеріали	Методи діагностики, методика обстеження	Рівні сформованості ПЕК
Природничо-екологічна компетентність				
1	Виявляє інтерес до об'єктів природи, з якими взаємодіє; позитивно й емоційно реагує на них.	Об'єкти природи (грунт, вода, пісок, рослини, тварини), матеріали	Спостереження, практична діяльність в природі (праця), бесіда, дидактична гра «Кому потрібна	В – самостійно виявляє інтерес до об'єктів природи, з якими взаємодіє; позитивно й емоційно реагує на них; виокремлює та

	<p>Розрізняє й називає об'єкти природи (живі та неживі); знає, де ми можемо зустріти воду; кому потрібна вода.</p> <p>Демонструє навички правильної поведінки в природі, дбайливого ставлення до її об'єктів, вміє поливати рослини, годувати тварин</p>	<p>для дидактичної гри (картки із зображенням об'єктів природи)</p>	<p>вода?»</p>	<p>називає ознаки, стани природних об'єктів;</p> <p>Д – виявляє інтерес, якщо дорослий звертає увагу на об'єкт природи; у виконанні дидактичних завдань потребує підказки дорослого;</p> <p>виконує завдання невпевнено;</p> <p>С- виявляє вибірковий інтерес до природи, відчуває значні труднощі у виконанні дидактичних завдань;</p> <p>П – майже не виявляє інтересу до природи, розуміє дидактичне завдання, але не може самостійно виконати його, потребує значної допомоги дорослого</p>
2	<p>Виявляє інтерес до змін у природі. Спостерігає, помічає та називає природні явища, має уявлення про пори року,;розуміє, що зміни, які відбуваються у природі в різні пори року, залежать від висоти Сонця на небосхилі і від</p>	<p>Чотири сиг - нальні картки із зображенням пір року; предметні або сюжетні картинки, що відповідають різним порам року.</p>	<p>Д/г «Коли це буває?»</p> <p>Дитина має співвіднести предметні або сюжетні картинки, що відповідають різним порам року з сигнальними картками; пояснити свій вибір</p>	<p>В – виявляє інтерес до змін у природі, помічає яскраві сезонні зміни, які залежать від Сонця, знає пори року, виявляє самостійність у пізнанні природи;</p> <p>Д – виявляє інтерес, якщо дорослий звертає увагу на об'єкт природи і зміни в ньому; у виконанні дидактичних завдань потребує підказки</p>

	кількості тепла, яке воно посилає на Землю			дорослого; С – виявляє вибірковий інтерес до змін у природі, відчуває значні труднощі у виконанні дидактичних завдань; П – майже не виявляє інтересу до змін у природі, розуміє дидактичне завдання, але не може самостійно виконати його, потребує значної допомоги дорослого
3	Розрізняє і називає рослини найближчого оточення, їх будову; має уявлення про зміни, які відбуваються в житті рослин у різні пори року. Має елементарні уявлення про значення тварин у природі й житті людини. Розуміє, що тварини харчуються рослинами	Предметні картинки, ілюстрації, модель метелика, рослини куточка природи й ділянки ЗДО	Д/в «Впізнай та назви», «З якої гілки дітки?», «Що де росте?»; «Куди сів метелик?» (будова рослин). Запропонувати дитині впізнати на малюнку та назвати рослини, визначити місце зростання, знайти плоди. Назвати, на яку частину рослини сів метелик. Праця з вирощування рослин. Спостереження за тваринами кутка природи й ділянки ЗДО	В – впізнає та називає рослини, знає, де росте, знаходить плоди; знає назви частини рослини, виявляє розуміння того, що тварини харчуються рослинами; Д – називає невпевнено назви рослин, тварин чи помиляється під час вибору картки в грі, іноді плутає назви, в основному розуміє зв'язок рослин і тварин; С – припускається помилок, потребує підтримки вихователя у виконанні ігрових завдань; П – розуміє суть завдання, але не може його самостійно виконати,

				бо не знає назв рослин, їх частин, не розуміє зв'язки з тваринами, потребує постійної допомоги дорослого
4	Розрізняє тварин за зовнішнім виглядом; має уявлення про середовище існування, особливості способу життя; має уявлення про зміни, які відбуваються в житті тварин у різні пори року. Має елементарні уявлення про значення тварин у природі й житті людини	Предметні картинки. Тварини кутка природи і ділянки ЗДО	Д/і «Хто де живе?», «Хто що їсть?», «Тварини та їх дитинчата». Назвати тварину, розповісти про будову тіла. Виконати завдання д/ігор. Праця щодо догляду за тваринами. Спостереження за тваринами кутка природи й ділянки ЗДО	В – виявляє інтерес до тварин найближчого оточення; позитивно й емоційно реагує на тварин; впізнає та називає їх, знає назви частин тіла; завдання виконує впевнено і самостійно; демонструє елементарні навички догляду за тваринами; Д – виявляє вибірковий інтерес до тварин, відчуває значні труднощі у виконанні дидактичних завдань; С – виявляє вибірковий інтерес до тварин, відчуває значні труднощі у виконанні дидактичних завдань, під час догляду за тваринами; П – майже не виявляє інтересу до тварин, розуміє дидактичне завдання, але не може самостійно виконати його, потребує значної і постійної допомоги дорослого під час догляду за

				тваринами
--	--	--	--	-----------

СЕРЕДНЯ ГРУПА

№ з/п	Результати освітньої роботи	Обладнання, об'єкти природи й матеріали	Методи діагностики, методика обстеження	Рівні сформованості ПЕК
Природничо-екологічна компетентність				
1	Розрізняє і називає <i>живі</i> та <i>неживі</i> об'єкти природного довкілля, групує їх, на елементарному рівні пояснює різницю між ними; пояснює, які фактори необхідні живим організмам для росту та розвитку	Предметні картинки із зображенням різних неживих і живих об'єктів природи; малюнок квітки, що зів'яла	Д/Г: «Живе – неживе», «Що потрібно рослинам», «Що потрібно тваринам?» Згрупувати живі й неживі об'єкти природи, пояснити свій вибір. - Що необхідно живим організмам для росту і розвитку? Розглянути зів'ялу квітку (малюнок). Як би ти допоміг квітці?	В – групує і називає живі та неживі об'єкти природи, особливості живих організмів; відповідає впевнено і самостійно; Д – відповідає правильно, але невпевнено; потребує уточнень; С – припускається помилок; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, відповідає зі значною допомогою дорослого
2	Виявляє інтерес до неживих	Ілюстрації із зображенням	Відгадування загадок;	В – виявляє інтерес до об'єктів природи,

	<p>об'єктів природи, бажання пізнавати їх. Знає та розповідає про місце розташування води у природі; про основні властивості та стани води, піску, глини, каміння, ґрунту в різні пори року. Розуміє значення сонця для всього живого</p>	<p>водоймищ, гір, пустелі... Посудини із солоною, прісною водою, льодом</p>	<p>бесіда; спостереження; Дидактична вправа «Визнач на смак», «Куди подівся лід?» тощо; досліди, бесіда про сонце</p>	<p>бажання їх пізнавати; самостійно відгадує загадки, впевнено відповідає на запитання; Д – виявляє вибірковий інтерес до об'єктів природи, потребує незначної допомоги дорослого під час гри, дослідів, спостереження; С – виявляє фрагментарний інтерес до неживих об'єктів природи, відчуває значні труднощі, відповідаючи на запитання про зміну стану природних об'єктів під час гри, дослідів, спостереження; П – майже не виявляє інтересу до неживих об'єктів природи, розуміє, але не може самостійно відповісти, потребує значної допомоги дорослого під час ігор, дослідів, спостереження</p>
3	<p>Розуміє, що навколо нас знаходиться повітря, ним дихає все живе. Може пояснити, що вітер – це рух повітря; має уявлення про використання вітру людиною і небезпеку, яку він може</p>	<p>Відео та ілюстрації до теми «Вітер»</p>	<p>Бесіда, Д/Г «Добре – погано»</p>	<p>В - відповідає правильно, впевнено і самостійно; Д – відповідає правильно, але невпевнено; потребує уточнень; С – відповідає з допомогою дорослого, самостійна відповідь містить помилки; П – розуміє, але не може самостійно</p>

	створювати			відповісти, відповідає зі значною допомогою дорослого
4	Спостерігає, розрізняє та послідовно називає пори року, розповідає про сезонні зміни в природі, природні явища (відповідно до пори року), пояснює їх причину	Картинки (сюжетні та предметні) із зображенням пір року та природних явищ	Бесіда, Д/Г «Коли це буває?»	В – правильно визначає пори року, їх послідовність та характерні особливості; Д – потребує підказки дорослого під час пояснення причини зміни пір року; С – плутається під час відповіді, відповідає з допомогою дорослого; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, відповідає зі значною допомогою дорослого
5	Розрізняє, називає та класифікує рослини найближчого оточення (дерева, кущі, трав'янисті рослини), розповідає про їх будову та місце зростання. Має уявлення про зв'язок рослин і тварин, реакцію рослин на сезонні зміни	Предметні картини, ілюстрації із зображенням природних та штучних екосистем	Д/Г «Що де росте», «Впізнай і назви», «Буває – не буває». Запропонувати дитині впізнати на малюнку та назвати рослини, згрупувати за видами; назвати частини рослини, їх функції; визначити місце зростання. Бесіди «Рослини взимку,	В – самостійно впізнає, називає та правильно класифікує рослини за особливостями зовнішнього вигляду, знає, де росте, знає назви частин рослини та їх функції, встановлює залежність між рослинами і тваринами та розуміє їх роль у житті людини; Д – називає невпевнено рослини, іноді плутається у функціях окремих частин рослини; класифікує найбільш поширені рослини; не вміє самостійно встановлювати взаємозв'язки рослин, тварин і людини. С – припускається

			навесні, влітку, восени»; «Рослини і тварини»; «Рослини і люди»	помилки у назві рослин, їх класифікації, у встановленні взаємозв'язків рослин, тварин і людини; потребує підказки дорослого; П – розуміє, але не може самостійно правильно відповісти на запитання, оскільки не знає назв рослин, функцій їх частин, груп; потребує постійної допомоги дорослого у встановленні взаємозв'язків між рослинами, тваринами та людьми
6	Має уявлення про їстівні та отруйні гриби	Предметні картинки	Д/г «Збери гриби». Запропонува ти дитині зібрати в кошик їстівні гриби, зображені на картинках	В – самостійно і правильно впізнає, називає та класифікує гриби на їстівні та отруйні; Д – називає невпевнено, іноді плутається у назвах грибів; С – припускається помилок у визначенні назв грибів, потребує підтримки дорослого; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, показати відповідне зображення гриба, потребує постійної допомоги дорослого
7	Розрізняє, називає та класифікує тварин за видовими	Предметні картинки із зображенням тварин різних груп	Д/і «Хто де живе?», «Хто що їсть?», «Літає – не літає?», «Де	В – самостійно і правильно впізнає, називає та класифікує тварин, відповідає на запитання впевнено;

	групами (звірі, птахи, комахи, риби), місцем існування (у лісі, в річці тощо) та способом харчування (дикі та свійські й домашні)	та зображенням природних і штучних екосистем, де вони живуть	чия рослина?» Назвати тварин, згрупувати за видами; розповісти про особливості існування свійських, домашніх та диких тварин. Бесіда «Тварини взимку, навесні, влітку, восени», «Рослини і люди»	Д – відповідає невпевнено, іноді припускається помилок у назвах тварин, їх груп, особливостей існування; С – часто припускається помилок, виконуючи дидактичні завдання, потребує підтримки; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, потребує постійної допомоги дорослого
--	---	--	--	--

СТАРША ГРУПА

№ з/п	Результати освітньої роботи	Обладнання, об'єкти природи й матеріали	Методи діагностики, методика обстеження	Рівні сформованості ПЕК
Природничо-екологічна компетентність				
1	Має загальні уявлення про природне середовище планети Земля: воду (моря, океани,...) та	Глобус, картинки із зображенням суходолу	Д/г «Природне – рукотворне». Дитині пропонується виокремити середовище, створене природою, і	В – має загальне уявлення про природу планети Земля; відповідає впевнено, діє самостійно; Д – відповідає і виконує завдання

	суходіл (гори, рівнини,...): на суходолі живуть люди, будують житло, ведуть господарство; в надрах землі є корисні копалини		середовище, створене людиною: - Що таке глобус? - Чому на глобусі різні частини позначені різними кольорами? - Де знаходиться і якою буває вода в природі? - Які умови необхідні для життя на Землі?	правильно, але невпевнено; потребує уточнень; С – дає пояснення з допомогою педагога; П – розуміє, але не може самостійно відповісти чи виконати завдання, відповідає зі значною допомогою дорослого
2	Знає, що навколо нас є повітря, ним дихає все живе; розповідає про ознаки повітря у різні пори року; вітер – це рух повітря, він може бути різної сили, інколи спричиняє стихійне лихо	Матеріали й обладнання для проведення дослідів на визначення наявності повітря навколо; відео до теми «Вітер»	Д/в «Надми кульку», «Тоне-плаває», Розповідь дитини про вітер. Бесіда «Використання властивостей повітря людиною»	В – відповідає правильно, впевнено і самостійно формулює висновки; Д – відповідає правильно, але невпевнено; допущені помилки виправляє самостійно; С – припускається помилок, виправляє їх з допомогою дорослого; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, відповідає зі значною допомогою дорослого
3	Називає пори року, їх ознаки, розповідає про особливості кожної з них (стан погоди,	Серія картин «Пори року»	Бесіда «Пори року». - Яку пору року зображено на малюнку? - Чому ти так вважаєш?	В – правильно і самостійно визначає пори року, їх послідовність та характерні особливості, пояснює причини зміни пір

	природні явища, особливості стану води, ґрунту, повітря, рослин, поведінка тварин тощо), пояснює причину зміни пір року		- Яка пора року зараз? - Яка буде потім? - Чим осінь відрізняється від зими? Бесіда «Діяльність людини в різні пори року»	року; Д – потребує підказки дорослого під час пояснення причини зміни пір року; С – плутається під час відповіді, відповідає з допомогою дорослого; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, відповідає зі значною допомогою дорослого
4	Виявляє інтерес до рослин, бажання турбуватися про них. Має загальні уявлення про світ рослин: їх види (культурні, дикорослі, кімнатні, лікарські), назви, будову, фактори, необхідні для росту та розвитку; пояснює роль та значення рослин у природі, для тварин, людей. Виявляє бажання доглядати за	Серія картин «Рослини»; інвентар для організації праці в природі	Бесіда про царство рослин; д/г «Впізнай і назви рослину», «Що де росте?», «Що для чого?»; спостереження під час трудової діяльності з вирощування рослин	В – виявляє інтерес до рослин, бажання про них турбуватися; дає розгорнуті повні відповіді; володіє навичками догляду за рослинами; Д – виявляє вибірковий інтерес до рослин і бажання турбуватися лише про ті, які привабливі, виконує завдання правильно, але невпевнено, іноді помиляється, виправляється самостійно; володіє основними навичками догляду за рослинами; С – виявляє фрагментарний інтерес до рослин, бажання доглядати за ними стимулюється дорослим; відповідає коротко,

	рослинами та володіє необхідними навичками для цього			припускається помилок, потребує допомоги; П – інтерес до рослин майже не виявляє, догляд за ними здійснює тільки на прохання дорослого; розуміє, але не може самостійно відповісти, потребує постійної допомоги дорослого
5	Виявляє інтерес до тварин і бажання про них піклуватися. Має загальні уявлення про світ тварин: впізнає, називає, класифікує; розповідає про особливості пристосування до умов навколишнього середовища. Виявляє бажання та володіє навичками догляду за тваринами	Серія картин «Тварини»	Бесіда про царство тварин; гра «Впізнай, назви і знайди друзів», «Хто де живе», «Перелітні-осідлі» Спостереження. Праця в кутку природи, природоохоронна діяльність	В – виявляє інтерес до тварин і бажання про них піклуватися; самостійно і правильно впізнає, називає та класифікує тварин, дає розгорнуті повні відповіді; демонструє самостійні навички догляду за тваринами в кутку природи; бере участь у природоохоронних акціях; Д – виявляє вибірковий інтерес до тварин і бажання турбуватися про тих, які привабливі, бере участь у природоохоронних акціях, якщо зацікавлений; виконує завдання правильно, але невпевнено, іноді помиляється, виправляється самостійно;

				<p>С – виявляє фрагментарний інтерес до тварин, бажання доглядати за ними стимулюється дорослим так само, як і участь у природоохоронних акціях; відповідає коротко, припускається помилок, потребує допомоги;</p> <p>П – виявляє фрагментарний інтерес до тварин, бажання доглядати за ними стимулюється дорослим, участі в природоохоронних акціях не бере; не може самостійно відповісти, потребує постійної допомоги дорослого</p>
6	<p>Має уявлення про їстівні та отруйні гриби; їхню роль у природі й житті людини, а саме: знає, що гриби – санітари лісів; їстівні гриби – цінний продукт харчування; отруйні гриби – ліки для тварин</p>	<p>Предметні картинки</p>	<p>Бесіда про гриби. Д/г «Їстівні-отруйні»</p>	<p>В – правильно і самостійно впізнає, називає та класифікує гриби на їстівні та отруйні; пояснює їх роль у природі, значення для людини;</p> <p>Д – називає гриби невпевнено, пояснює їх роль у природі з допомогою вихователя;</p> <p>С – припускається суттєвих помилок під час визначення видів і груп грибів, потребує підтримки дорослого;</p>

				<p>П – розуміє, але не може самостійно пригадати назву гриба і визначити його групу; потребує постійної допомоги дорослого</p>
7	<p>Має уявлення про Всесвіт, Сонячну систему як частину Всесвіту, Сонце як джерело світла, тепла й найближчу до Землі зорю, Місяць як супутник Землі, відкриття Космосу людиною і його дослідження</p>	<p>Модель Сонячної системи, лампа, карта зоряного неба, літальні апарати, за допомогою яких люди літають у космос, і обладнання, за допомогою якого досліджують Всесвіт</p>	<p>Запитання: - Що таке Всесвіт? (Сонце, Місяць) - Які ти знаєш планети Сонячної системи? Чому відбувається зміна пір року? (дня і ночі) Досліди «День-ніч», «Пори року». Бесіда про відкриття і дослідження людиною космосу</p>	<p>В – має загальне уявлення про Всесвіт; відповідає впевнено, правильно, пояснює самостійно особливості явища, об'єкта, виявлені під час досліду; Д – відповідає правильно, але невпевнено; з незначною допомогою педагога пояснює особливості явища, об'єкта, виявлені під час досліду; потребує уточнень під час відповіді; С – дає пояснення з допомогою педагога; самостійно пояснити особливості явища, об'єкта, виявлені під час досліду, не може; П – розуміє, але не може самостійно відповісти, відповідає зі значною допомогою дорослого</p>

У процесі проведення діагностики сформованості природничо-екологічної компетентності в дошкільників варто враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей. Так, дитина молодшого дошкільного віку

може мати відповідно до освітньої програми сформовані знання і навички в галузі екологічної освіти, але проблему із мовленням. У цій ситуації вихователю слід орієнтуватися на правильність виконання дошкільником дидактичних завдань, його поведінку в природі, а не здатність називати об'єкти, явища природи і описувати їх особливості.

Запитання для самоперевірки

1. Назвіть основні принципи планування роботи з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників.

2. Як здійснюється керівництво методичною роботою в ЗДО з формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників?

3. Як проводиться діагностика сформованості природничо-екологічної компетентності в дошкільників?

ГЛОСАРІЙ

Антиципація – це здатність особистості з високою вірогідністю передбачати перебіг подій, прогнозувати розвиток ситуації та власні реакції на них, діяти з часопросторовим передбаченням.

Бесіда – це цілеспрямована, організована розмова з дітьми.

Газон – це штучний дерновий покрив, який створюється способом посіву і вирощування багаторічних злакових трав.

Гербарій (лат. *herbarium*, *herba* – трава) – колекція спеціального зібрання засушених і відповідно змонтованих на аркушах паперу рослин, що призначається для науково-дослідних, навчальних і пізнавальних цілей.

Гра – основна діяльність дитини дошкільного віку, в якій вона найбільше задовольняє свої потреби.

Діагностика природничо-екологічної компетентності дошкільників – це діяльність з виявлення рівнів сформованості природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку, спрямована на управління якістю екологічної освіти.

Дослід – спосіб матеріального впливу людини на об'єкт з метою його дослідження, пізнання властивостей.

Еколого-психологічні тренінги – це форма організації процесу екологічної освіти, яка поєднує в собі характеристики заняття, тренінгу й гри-імітації.

Еколого-розвивальне середовище в ЗДО – це єдність природного, предметного, соціального та середовища внутрішнього «Я» дитини.

Естетичне виховання – послідовне формування в дітей естетичного ставлення до життя, розвиток сприймання і розуміння прекрасного у мистецтві, природі, взаєминах людей, художніх потреб і здатності до творчості.

Інтегроване заняття – це заняття, спрямоване на розкриття цілісної сутності певної теми засобами різних видів діяльності, які об'єднуються в широкому інформаційному полі через взаємне проникнення та збагачення.

Календар погоди – це систематична фіксація різноманітних природних явищ (температури, опадів, напрямку вітру, вологості, атмосферного тиску), що відбуваються в конкретній місцевості, за допомогою образних чи схематичних позначок.

Календар природи – це фіксація сезонних природних явищ, які характеризують різні пори року.

Комплексне заняття – заняття, спрямоване на різнобічне розкриття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що послідовно змінюють один одного.

Модель (з французької – зразок) – це збільшена (наприклад, модель клітини) або зменшена (глобус) копія об'єкта; об'єкт довільної природи, який відображає головні з погляду на завдання, яке вирішується, властивості об'єкта моделювання.

Моделювання – процес створення моделей і їх використання для формування знань про властивості, структуру, відносини і зв'язки об'єктів.

Метод – це спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователя і дітей, спрямований на найкраще засвоєння знань, набуття певних умінь і навичок, розвиток пізнавальної активності, самостійності і творчих можливостей вихованців.

Моральне виховання – цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки.

Навчальна екскурсія (з латинської – поїздка, прогулянка) – це форма і метод освітньої діяльності, що дозволяє організовувати спостереження і вивчення різноманітних об'єктів і явищ у природних умовах; особливий вид заняття, яке проводиться в природних умовах за межами закладу освіти.

Педагогічна діагностика – це діяльність з виявлення актуального стану і тенденцій індивідуально-особистісного розвитку суб'єктів педагогічної взаємодії, спрямована на управління якістю освітнього процесу.

План – це документ, який надає освітньому процесу

цілеспрямованості, забезпечує розташування програмного матеріалу в часі, акцентує увагу на керівній ролі вихователя у вихованні, навчанні й розвитку дітей.

Повсякденна прогулянка – прогулянка, яка проводиться на ділянці закладу дошкільної освіти, є обов'язковим режимним процесом і спрямована на вирішення завдань всебічного розвитку дошкільників.

Предметне заняття – це заняття, під час якого у дошкільників формують чітку систему уявлень, знань, певні вміння й навички в межах окремих освітніх галузей (математика, ознайомлення з природою, мова тощо).

Природничо-екологічна компетентність – це здатність дитини до природодоцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності.

Розумове виховання - систематичний, цілеспрямований вплив дорослих на розумовий розвиток дитини з метою формування системи знань про навколишній світ, розвитку пізнавальної діяльності, здатності до самостійного пізнання.

Розвага екологічного змісту – це естетично приваблива форма мистецько-творчого відпочинку дітей, побудована на екологічних знаннях, різноманітному мистецькому і життєвому досвіді дітей.

Свято – день або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати; торжество, влаштоване з якої-небудь нагоди.

Словесні логічні завдання – різновид розповіді, в якій перед дітьми ставиться проблемне питання, яке їм пропонується вирішити.

Фізичне виховання дітей дошкільного віку – систематичний вплив на організм дитини з метою його морфологічного і функціонального вдосконалення, зміцнення здоров'я, формування рухових навичок і фізичних якостей.

Цільова прогулянка – це прогулянка, яка проводиться за межі закладу дошкільної освіти з метою спостереження за об'єктами природи в їх природному оточенні.

ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Лисенко Н.В., Лисенко О.М., Мацук Л.О. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово, 2019. 336 с.
2. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. / упоряд. Т.М. Дорошенко, В.В. Мацько. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 46 с.
3. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. Київ: Вища школа, 1993. 344 с.

Додаткова література

- 4 Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf. (дата звернення: 08.09.2021).
 1. Байбаки – не диваки. *Джміль*. 2019. №5-6. С.12-15.
 2. Беленька Г., Конюхова Т. Казки про природу. К.: Чарівний промінь, 2009. 472 с.
 3. Беленька Г., Половіна О. Цільові прогулянки в природі: моральний аспект. *Дошкільне виховання*. 2017. № 6. С.12-17.
 4. Білоус В. І. Декоративне садівництво. Умань, 2005. 296 с.
 5. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: навч. пос. К.: Вища школа, 1994. С. 128-168.
 6. Виховання дошкільника в праці / авт. кол. за ред. З.Н.Борисової. К., 2001. С. 5-88, 74-108.
 7. Горопаха Н.М. Методика ознайомлення дітей з природою: Хрестоматія. Київ: «Слово», 2012. 432 с.
 8. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження /упоряд.: О.Г. Косенчук, І.М. Новик, О.А. Венгловська, Л.В. Куземко. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 240 с.
 9. Догляд за кімнатними рослинами. URL: <https://flowers.ua/ua/articles/dohliad-za-kimnatnymy-roslynamy>
 10. Загородня Л.П., Гавриш Н.В. Неосяжне небо над нами. *Методична скарбничка вихователя*. 2021. №3. С.4–19.
 11. Загородня Л.П. Таємниці літо відкриває дітям. *Палітра педагога*. 2022. №5–6. С.3–9.
 12. Загородня Л.П. Подорожі в природу. Методичні аспекти організації роботи з дітьми. *Палітра педагога*. 2021. № 7–8. С.3–8.
 13. Загородня Л.П. Діти, квіти та жуки, або Як ознайомити дошкільників із природним довкіллям. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. №7. С.4-9
 14. Загородня Л.П. Дитина в природному довкіллі. Впроваджуємо

оновлений БКДО. *Дошкільне виховання*. 2021. №6. С.3-9.

15. Загородня Л.П. Відкриваємо таємниці весняної природи. *Палітра педагога*. 2022. № 3–4. С.3–9.

16. Загородня Л.П. Таємниці літо відкриває дітям. *Палітра педагога*. 2022. №5-6. С. 3-9.

17. Загородня Л. Сигнал тривоги? Як діяти педагогу. *Дошкільне виховання*. 2022. №9. С.6-7.

18. Беленька Г.В., Науменко Т.О. Казки про природу. Київ: Слово, 2009. 427 с.

19. Беленька Г. Ознайомлюємо дошкільників зі складними явищами навколишнього світу: крок за кроком. *Вихователь-методист*. 2013. № 2. С. 42 – 49.

20. Богініч О. Л., Беленька Г. В. Природа і рух. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / під загальною редакцією С.Чередниченко. Київ: Кобза, 2003. 192 с.

21. Веселка власноруч. *Джміль*. 2018. №4. С. 10-11.

22. Все про тварин: Пер. з англ. / Авт. тексту Дж. Фарндон, Й. Кірквуд. Київ: Махаон-Україна, 2007. 160 с.

23. Гуліцка С.Г. Подорож за фарбами весни. Інтегроване заняття. *Дошкільний навчальний заклад*. 2018. № 3. С.30-33.

24. Давиденко О.С. Чарівний світ квітів. Інтегроване заняття з пріоритетом природничих завдань у старшій групі. *Дошкільний навчальний заклад*. 2018. №12. С. 24-27.

25. Дитина: Програма і виховання навчання від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В.О.Огнев'юк; авт кол: Г.В. Беленька, О.Л.Богініч, Н.І.Богданець-Білоskalенко [та ін.]; наук. ред.: Г.В. Беленька, М.А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київський ун-т. ім. Грінченка, 2020. 419 с.

26. Досліджуємо воду і кригу. *Джміль*. 2019. №1.С.18-19.

27. Досліди на підвіконні. *Джміль*. 2019. №3. С.10-11.

28. Дошкільнята на прогулянці. 4 – 6 років / упоряд. В.Л. Сухар. Харків: Ранок, 2010. 160 с.

29. Енциклопедія тварин світу. Київ, 2006. 405 с.

30. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості (казки, легенди, перекази, оповідання). Київ: Веселка, 1989. С.24-65.

31. Калініченко О.А. Декоративна дендрологія : навч. посібник. К.: Вища школа, 2003. 199 с.

32. Каталог кімнатних рослин. Фото й назви. URL: <https://roslyny.com.ua/kimnatni-6>

33. Квітучий сад (пізнавальна екскурсія – прогулянка). *Джміль*. 2019. №3. С.6-7.

34. Кімнатні рослини – все, що про них потрібно знати? URL: <https://agronomist.in.ua/pro-roslinnij-svit/kimnatni-roslini.html>

35. Кімнатні рослини. URL:

<https://floristics.info/ua/metki/kimnatni.html>

36. Лаба Н. Г., Поніманська Т.І. Перетворюємо Світ: система інтегрованих занять з дітьми шостого року життя. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 400 с.

37. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів, 1994. 198 с.

38. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дошкільників. Київ, 1993. 205 с.

39. Лисенко Н. В. Практична екологія для дітей. Івано-Франківськ, 1999. 154 с.

40. Лисенко Н.В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 352с.

41. Мазник Т. Осінь щедра на дарунки (розвага). *Дошкільне виховання*. 2020. №1. С.18-19.

42. Метелики – справжнє диво природи. *Джміль*. 2020. №5-6. С.24-25.

43. Методика ознайомлення дітей з природою: Хрестоматія / Укладач Н.М. Горопаха. К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.

44. Мистецтво аранжування квітів. Ікебана. Бонсай. URL: <https://sway.office.com/AFRVRlbcLNNmrknc?ref=Link>

45. Морські свинки: особливості утримання та догляду. URL: <https://e-zoo.com.ua/ua/blog/zdorove-i-ukhod/morskie-svinki-osobennosti-soderzhaniya-i-uhoda>.

46. На гостині в бобрів – майстерних трударів. *Джміль*. 2019. №9. С. 19-21.

47. Ніколаєва С. М. Любов до природи виховуємо з дитинства. Рекомендації педагогам, батькам і гувернерам. Харків: Видавництво «Ранок», 2007. 145 с.

48. Ніколаєнко В.М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. 3-е видання. Х. : Вид. група «Основа», 2012. 207 с.

49. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / [Н. В. Гавриш, Т. В. Панасюк, Т. О. Піроженко, О. С. Рогозянський, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук]; За заг. наук. ред. Т.О. Піроженко. К. : Українська академія дитинства, 2017. 80 с.

50. Павлюченко Т., Трипольська Т. Екотур до озера Чеха (туристичний похід для дітей старшої групи та їхніх батьків). *Дошкільне виховання*. 2019. №9. С. 23-27.

51. Петрук Г.М. Сюрпризи природи. Інтегроване заняття з пріоритетом природознавчого змісту із використанням методів мнемотехніки для дітей молодшого дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2018. № 2. С.10-14.

52. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. Київ, 2002. 145 с.

53. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника. Київ: Світич, 2010. 144 с.
54. Презентація «Дерева та куці для озеленення ділянки ЗДО». URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-dereva-ta-kusi-dla-ozelenenna-dilanki-zdo-296272.html>
55. Про затвердження Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів. Наказ МОЗУ від 24.03.2016. П. Санітарно-гігієнічні вимоги до улаштування території URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16#Text>
56. Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education & Care» / В.А. Воронов, К.В. Ковальчук, Н.В. Піканова, О.Д. Рейпольська, С.О. Сисоєва, К.Ю. Станкевич. Київ: ФОП В.Б. Ференець, 2021. 130 с.
57. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан; за заг. ред. О.В. Низковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.
58. Про тваринний світ. Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 14, ст.9 зі змінами від 8.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
59. Рекомендації по догляду за хвилясти папугою: всі детальні речі, які ви повинні знати про хвилястих папуг. URL: <https://vetonline.pro/uk/blog/rekomendacii-po-uhodu-za-volnistym-popugaem.html>
60. Розвивальні прогулянки в ДНЗ / уклад. Ю.М.Черкасова. Х. : Вид. група «Основа», 2012. 223 с.
61. Романова Л.С. Цікаве про тварин. Київ, 1980. 154 с.
62. Смирнов А.Є. Квіти в житті людини. Київ, 1977. 56 с.
63. Стежини у Всесвіт. Комплексна освітня програма для дітей раннього і передшкільного віку / наук. кер. К. Крутій. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД., 2020. 224 с.
64. Сучасне заняття в дошкільному закладі: Навчально-методичний посібник / За редакцією Н.В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.
65. Таємниці вічнозелених. *Джміль*. 2018. №12. С.12-13.
66. Тварини: Я пізнаю світ: Дитяча енциклопедія /Авт. упор. П.Р.Ляхов. Київ, 2000. 510 с.
67. Тематичні та цільові екскурсії з дітьми 4-6 років / уклад. О.С. Тарасова, В.С. Березюк. Харків: Основа, 2014. 189 с.
68. Трембак К.С., Шевцова О.А. Екологічне виховання в ДНЗ. Х. : Вид. група «Основа», 2016. 223 с.
69. Червона книга України. Вони чекають на нашу допомогу / Упорядники О.Ю. Шапаренко, С.О. Шапаренко. 2-ге вид. із змінами. Харків: Торсінг плюс, 2008.

70. Черняк В.М., Бочелюк О.І. Озеленення ділянки дошкільного навчального закладу: навчальний посібник для студентів ВНЗ та педагогічних працівників. Частина 1. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010, 392 с. URL: https://book-ye.com.ua/upload/iblock/441/1ccdde38_e702_11e6_80c1_000c29ae1566_c7a78a3a_7cef_11e7_80cf_000c29ae1566.pdf
71. У садочку як у віночку: методичні рекомендації / укладачі Є.Ф. Ковтун, Л.М. Сопіна. Вид. СОІППО, 2015. 72 с.
72. Утримання тварин у кутку живої природи. URL: http://shostka-flora.in.ua/publ/zoologija/tvarini/utrimannja_tvarin_u_kutochku_zhivoji_prirodi/7-1-0-29
73. Школьник Ю.К. Світ рослин. Повна ілюстрована енциклопедія. Київ, 2006. 272 с.
74. Як доглядати за канаркою. URL: <https://kultura.poltava.ua/yak-doglyadati-za-kanarkoju/>
75. Як доглядати за хом'яком у домашніх умовах. URL: <https://www.zootovary.com/uk/doglyad-za-homyakami-a-198.html>.
76. Яришева Н.Ф. Цільові прогулянки в природі: Методичний посібник. Київ, 1997. 198 с.
77. Яришева Н.Ф. Цільові прогулянки до парків і скверів. *Дошкільне виховання*. 2003. № 3. С. 16.
78. Яришева Н.Ф. Цільові прогулянки до парків і скверів. *Дошкільне виховання*. 2003. № 4. С. 14.
79. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова, А.М. Аніщук, Л.В. Артемова [та ін.]; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР–Україна», 2019. 488 с.

Інформаційні ресурси

1. Методика ознайомлення дітей із природою. URL: <https://sites.google.com/site/krempeddoshk/metodicna-skarbni/metodika-oznajomlenna-z-prirodou> (дата звернення: 19.09.2020).
2. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. Київ: Вища школа, 1993. 225 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/skbn27562.pdf> (дата звернення: 19.09.2020).
3. Методика ознайомлення дітей з природою / укл. В.В. Приступ, Л.Ю. Штефан. URL: http://krempeddoshk.at.ua/ld/1/122_99s.pdf (дата звернення: 19.09.2020)

ДОДАТКИ

Додаток А

Рослини родини Хрестоцвіті

Найчастіше з рослин родини Хрестоцвітих на городі дошкільного закладу вирощують редиску та капусту. Редис – різновид редьки. Це холодостійка світлолюбна рослина. Від сходів до збору врожаю проходить 25-30 днів. Висівають редис рядком, на відстані 10 см один від одного, а між рослинами у рядку відстань має бути 4-6 см. Насіння висівається на 1-2 см завглибшки, отже на один рядок кожній дитині треба дати по 5-6 насінин.

Є багато сортів редису. Найбільш поширені – рожевий з білим кінчиком, Зоря, Рубін, Льодяна бурулька. Доцільно висіяти насіння 2-3 сортів, порівняти їх між собою, відмітивши подібність і відмінність коренеплодів. Варто розповісти дітям про користь редису, в якому міститься багато вітамінів, покуштувати приготовлений з редису салат.

Капуста має багато різновидів. Найбільш розповсюдженою є капуста білокачанна, менше вирощують капусту червону та савойську. Досить поширеною є цвітна капуста, брюсельська, броколі, кольрабі.

Капуста – це холодостійка, вологолюбна рослина. Звичайна білокачанна капуста, яку найчастіше висаджують на грядках, утворює великі зеленкувато-білі качани. Це гігантська верхівкова брунька.

Насіння на розсаду капусти висівають наприкінці лютого – на початку березня. Коли з'являються перші справжні листочки, її пікірують у стаканчики. Через 40-50 днів висаджують у ґрунт. Відстань між рослинами має становити 50-60 см. Капуста любить поживні ґрунти. Перед посадкою слід внести у кожен лунку по півстакана попелу.

В умовах дошкільного закладу цікаво висадити різні види капусти, щоб показати дітям різноманітність цієї рослини. Перед висіванням насіння слід порівняти його між собою, а також з редисом, відмітити риси подібності та відмінності, появу сходів, потім – перших справжніх листків, порівняти їх. Продовжуючи спостереження на городі після висаджування розсади, слід

відзначити, як зав'язуються качани, як вони стають тугішими. Порівняти листки капусти білокачанної і цвітної тощо. Потрібно ознайомити дітей з тим, які страви готують з капусти, розповісти, як її заготовляють на зиму; дати відомості про те, що капуста – лікарська рослина.

Значно менше в Україні поширена ріпа, хоч на городі дошкільного закладу доцільно виростити декілька екземплярів, оскільки назва цієї рослини знайома дітям з ранніх років.

Pina – холодностійка рослина, її вирощують в такі самі строки, як і редис. Можна висівати її і влітку, з липня до середини серпня. Посів роблять рядком, на відстані 10-12 см. Під час спостережень відмічають ті ж фази розвитку, як і в редиса: появу сходів, перших справжніх листків, їхній розвиток, збільшення коренеплоду. Розповідають, як вживають ріпу в їжу – сирю і пареною. За можливості, дають покуштувати її.

Рослини родини Пасльонові

Найважливішою рослиною для харчування є *картопля*. Це багаторічна рослина з родини Пасльонових, але її вирощують як однорічну бульбоносну. Батьківщина картоплі – Південна Америка (Чилі). До нас її було завезено на початку XVIII ст.

На зелених стеблах картоплі утворюються квіткові китиці, після відцвітання яких, із зав'язі розвиваються кулясті плоди, подібні до дрібноплодових помідорів. З насіння можна виростити нові рослини, однак це роблять тільки селекціонери, а в усіх інших випадках картоплю розмножують тільки бульбами або її частинами.

Характерною біологічною особливістю картоплі є те, що вона здатна утворювати підземні стебла – столони. Кінці столонів, розвиваючись і потовщуючись, перетворюються на бульби. Картопля – тепло- і вологолюбна рослина. Вегетаційний період у ранньостиглих сортів триває 60-80 днів (від посадки до збирання), а у пізньостиглих – 120-150 днів.

Щоб раніше одержати врожай картоплі, декілька бульб можна проростити у кутку природи. Для цього треба взяти середнього розміру

бульби (трохи менше курячого яйця) і покласти на освітлене місце. Через кілька днів можна показати дітям, що з'явилися зеленуваті проростки. Така картопля швидше розвивається і цвіте. Можна в кутку природи проростити бульби в ящику з пухким поживним ґрунтом. Під час пересадки на город показати дітям, що на бульбах утворилося коріння і ростки. Висаджують картоплю рядками на відстані 30см і шириною міжрядь 60 см на 8-10 см завглибшки. Коли стебла досягнуть висоти 10-12 см, проводять підгортання картоплі, пояснюючи дітям, що за таких умов краще зберігається волога і тепло для розвитку бульб. Підгортання повторюють через 2 тижні. При появі квіток у картоплі слід звернути увагу на їхню вишукану форму, різноманітність забарвлення. Потрібно розповісти, що раніше картоплю висаджували в садах заради краси, а вже пізніше почали вживати її в їжу. Викопають ранню картоплю після закінчення цвітіння, коли нижнє листя починає жовтіти. Після розглядання викопаних бульб їх відносять на кухню і того ж дня треба погостувати дітей смаженою картоплею або картопляним пюре.

Зараз налічується дуже багато сортів картоплі. Бажано висаджувати ранні сорти: Рання рожева, а також середньо- і пізньостиглі, наприклад, Темп.

Помідор – надзвичайно розповсюджена в Україні культура. Походить з Південної Америки. Цю рослину ще називають томати. Під час введення її в XVI ст. у культуру в Іспанії і Португалії томати стали називати «золотим яблуком» (звідси – помідор).

Помідор – світло- і теплолюбна рослина. Найкращою температурою для росту і розвитку помідорів є 20-25°C. Є багато сортів помідорів, і найдоцільніше скористатися районованими для певної зони сортами, насіння помідорів зберігає схожість протягом 5-7 років, але найкраще скористатися минулорічним. Восени слід показати дітям, як треба зібрати це насіння. Для цього слід взяти стиглий помідор, розрізати його надвоє, чайною ложечкою вийняти насіння, промити його і просушити на папері.

На початку березня насіння висівають на розсаду. У цей час з дітьми спостерігають за появою сходів, розвитком сім'ядольних і появою перших справжніх листків. Саме в цей час рослини пікірують. Пікірування – це надання рослині більшого об'єму ґрунту для кращого розвитку. Наприкінці квітня або на початку травня (залежно від природних умов) розсаду помідорів висаджують у ґрунт рядами з шириною міжрядь 70 см і відстанню між рослинами 40 см, глибше, ніж вона росла у горщиках. Помідори потребують розпушування ґрунту 1-2 рази на місяць на 8-12 см завглибшки, а також після кожного дощу. Слід попередити дітей, що землю на відстані 8-10 см від рослини розпушувати не потрібно, щоб не пошкодити додаткового коріння. Під час відсутності дощів помідори треба поливати водою кімнатної температури просто у лунку, не розбризкуючи на листки. 2-3 рази за літо помідори підгортають. Перше підгортання треба робити через 15-18 днів після висаджування розсади. Щоб прискорити визрівання плодів і поліпшити їхню якість, застосовують пасинкування і прищепування верхівок рослин.

Спостереження за цвітінням, утворенням і визріванням плодів досить цікаві.

Баклажан – ще більш вимогливий до тепла, ніж помідор, і походить з Індії. Оптимальною температурою для їхнього росту і розвитку є 25-30°C, саме тому вирощують баклажани переважно в південних районах України. Насіння баклажанів при температурі 20-25 °C проростає на 8-10 день. Як і помідори, баклажани вирощують із розсади. Під час спостереження відзначають подібність будови квіток баклажану до квіток картоплі, помідорів, перцю і відмінність його від цих рослин за формою, кольором, смаковими властивостями плодів, їх застосуванні. Плоди баклажанів смажать, тушкують, маринують, роблять з них різні страви.

Перець походить з Центральної і Південної Америки і належить до теплолюбних культур. Є солодкі і гіркі сорти перцю. Висаджують його розсадою, яку вирощують 40-45 днів після появи сходів.

Рослини родини Гарбузових

Це однорічні трав'янисті рослини з виткими, лежачими або лазячими стеблами, теплолюбні.

Батьківщина огірків – Індія. Це однорічна ліана з соковитим ніжним стеблом 50-80 см завдовжки у ранньостиглих і 200-250 см – у пізньостиглих і тепличних сортів. Стебла за допомогою вусиків прикріплюються до вертикальних опор і ростуть угору. Від появи сходів до утворення перших плодів проходить 40-45 днів. Огірок – однодомна рослина. На одній рослині утворюються чоловічі (їх часто називають пустоцвітами) і жіночі квітки. Більше жіночих утворюється на бічних пагонах. Ураховуючи це, і проводять прищепування верхніх пагонів після появи третього листка.

Виведено багато сортів огірків. На ділянці дошкільного закладу можна вирощувати і ранньо-, і пізньостиглі, висіваючи насінням (пізньостиглі) і розсадою (ранньостиглі) сорти. Насіння огірків зберігає схожість 6-10 років, але для посіву краще всього використати насіння 2-3 річної давності. Серед сортів, які найчастіше використовують в Україні, є Успіх, Роднічок, Ніжинський тощо.

Перші огірки доцільно виростити з розсади. Для цього після розглядання насіння вихователь у присутності дітей замочує його. Це роблять так: беруть бавовняну тканину, змочують її у воді, між двома шарами тканини розміщують насінини, кладуть їх на блюдечко, закривають зверху поліетиленовою плівкою і розміщують у теплому місці, слідкуючи за тим, щоб тканина не пересихала. Час від часу показують дітям, які зміни відбуваються з насінинами, відзначаючи появу паростків. Розповідають дітям, що це маленькі корінці, які швидко ростуть і тому насінини треба пересадити у ґрунт. Для цього застосовують горщики з поживним ґрунтом. Після посадки насінин, їх поливають теплою водою і ставлять у добре освітлене, тепле місце. У ґрунт огірки переносять тоді, коли земля добре прогріється і мине можливість заморозків.

Другий раз можна посадити у відкритий ґрунт насіння огірків після звільнення грядок від ранньої картоплі або гороху. Найчастіше це роблять у

другій половині червня. Застосовують стрічкову посадку: відстань між стрічками – 60 см, а насінини кладуть на відстані 10-12 см.

Спостереження за розвитком огірків дуже цікаві. Треба показати дітям, як з'являються перші сім'ядольні листки, як вони збільшуються у розмірі, як ростуть перші справжні листки, які вони соковиті, зелені, гарні за формою. З цікавістю діти розглядають вусики, якими стебло чіпляється до опори, золотисто-жовті квітки, на яких роїться багато запилювачів, зелені довгасті плоди, які вони із задоволенням їдять.

Розповсюдженими рослинами на городі дошкільного закладу є гарбуз і різновидність гарбузів – кабачок. Це вимогливі до родючості ґрунту теплолюбні рослини. Все привабливе у цих чудових рослин – велике, гарно вирізьблене листя, ширококорозкриті золотисті квітки, довге гнучке стебло. Квітки мають багато пилку і запилюються бджолами та іншими комахами. Все це і має стати змістом спостережень за цими рослинами. Починати вирощувати їх потрібно у куточку природи, щоб простежити, як з'являється паросток у замоченої насінини. Висадивши насінину у стаканчик із землею, цікаво звернути увагу дітей, як виходять сім'ядольні листки з землі, як починає рости перший справжній листок. Із настанням сталих теплих днів у травні, рослини переносять у відкритий ґрунт, де і продовжують спостереження за ними.

На півдні України на городі дошкільного закладу можна посадити кавуни і дині. Кавун за походженням – африканська рослина. Дикорослі кавуни і зараз широко зустрічаються у пустелі Калахарі. Диня з найдавніших часів культивується в Азії. Тепер виведено велику кількість сортів кавунів і динь. Розсаду обох рослин доцільно почати вирощувати у квітні у куточку природи. Під час спостережень на городі слід відмітити спільні ознаки кавунів і динь – довге стебло, а також відмінні – гарні розсічені листки у кавунів, різне забарвлення плодів тощо.

Рослини родини Зонтичних

Ця родина на городі дошкільного закладу представлена найчастіше морквою, петрушкою, кропом.

Моркву було введено в культуру у країнах Середземномор'я більше 400 років тому і вирощували її спочатку як лікарську рослину, а пізніше, як харчову і кормову. Найбільш розповсюдженими сортами моркви є Нантська і Шантане, які в побуті часто називають одним словом «каротель». Оскільки це культура холодостійка і потребує багато вологи під час проростання насіння і у перший тиждень після появи сходів, висівати її треба рано навесні рядками, на 2-3 см завглибшки. Можна застосовувати і передзимовий посів, висіваючи насіння перед самими морозами на меншу глибину. Зверху грядку треба замульчувати торфом.

Петрушка, як і морква, – холодостійка, вологолюбна рослина. Її можна вирощувати двома способами: з насіння для одержання коренеплодів з листям і для вигонки зелені з коренеплодів. Петрушку, призначену для вигонки зелені, зберігають взимку з бадиллям. Перед висадкою жовте листя обрізають.

І петрушка і морква – дворічні рослини. У перший рік вони утворюють коренеплід, а на другий рік цвітуть, утворюючи насіння. Старшим дошкільникам цікаво показати, квітучі рослини, для чого потрібно коренеплоди проростити у куточку природи, а потім висадити на город, де діти і побачать квітучі зонтики і визрівання насіння. Цікаві спостереження і за комахами, які прилітають до рослин, що цвітуть. Оскільки насіння моркви і петрушки дуже дрібне, перед висіванням його можна змішати з піском для більш рівномірного висівання. У процесі розвитку цих культур порівнюють сходи, форму листків, розповідають дітям про значення цих рослин у харчуванні людей.

Кріп – розповсюджена ароматна однорічна рослина, холодостійка, невибаглива до ґрунтів. Насіння можна висівати рано навесні і перед зимою. Зелень можна використовувати в їжу через 20-30 днів, а насіння визріває через 80 днів. Кріп висівають декілька разів з квітня до жовтня. Через

обмеженість площі у дошкільному закладі його можна посіяти разом з картоплею, редисом. Висівають його як рядками, так і суцільним способом. З дітьми цікаво спостерігати за повним циклом розвитку кропу, за комахами, яких він приваблює. Інколи на кропі можна зустріти гусінь одного з найкрасивіших наших метеликів – махаона.

Діти добре засвоять значення рослин родини Зонтичні, якщо вони будуть використані в харчуванні дітей.

Рослини родини Лободових

Ці рослини на городі дошкільного закладу найчастіше представлені бурякам і рідше – шпинатом. Буряк столовий – порівняно холодостійка рослина, але насіння проростає тільки за умови достатнього прогрівання ґрунту; вимоглива до вологи під час проростання насіння і розвитку листової поверхні. Під час висівання насіння буряків, його розміщують на відстані 7-8 см, ширина міжрядь 45 см. Глибина посадки насіння 2-3 см. Міжряддя за період розвитку 2-3 рази прополують, звільняють від бур'янів. Коли немає дощів – поливають.

Буряки – дворічні рослини. Навесні цікаво посадити 2-3 буряки для спостереження за цвітінням і утворенням насіння. У кутку природи буряк висаджують взимку з метою підгодовування зеленим листям його мешканців.

Цікаво простежити з дітьми за розвитком буряка столового і цукрового, розповісти про його споживання.

Шпинат – однорічна холодостійка скоростигла овочева рослина. Через 15-20 днів після сходів його можна вживати в їжу. Висівають його стрічковим методом на відстані 15-20 см. За літо можна виростити шпинат 3-4 рази, висіваючи його через 2-3 тижні. Потрібно розповісти дітям, що шпинат – дуже корисна рослина, його вживають у салатах, зелених борщах тощо.

Рослини родини Бобових

З бобових рослин на городі дошкільного закладу вирощують горох,

боби, квасолію.

Горох і боби – холодостійкі рослини. Насіння гороху проростає за температури +1...+4 °С, а бобів +4...+6 °С. Сходи гороху і бобів витримують невеликі заморозки. В умовах дошкільного закладу горох висівають рядками. Насіння при цьому слід закладати на таку глибину, щоб його не видзьобали птахи. Боби добре вирощувати по краю городу як кулісні рослини.

На відміну від бобів і гороху, квасоля теплолюбна рослина, що походить з Центральної і Південної Америки. Розрізняють овочеві і луцильні види квасолі. Луцильна квасоля при дозріванні має короткий, пергаментний шар стручків. Висаджують квасолію рядками 25-30 см завширшки з відстанню між рослинами у рядку 7-9 см. Глибина посіву насіння 3-5 см.

Під час розглядання гороху, квасолі, бобів потрібно частіше проводити порівняльні спостереження. Розглядаючи горох, слід зазначити, що його стебло і листя покриті сизуватим восковим нальотом (для зменшення випаровування). Вусики допомагають підтримувати стебло. Квітки найчастіше білого кольору, своєрідні за формою. Дошкільники спостерігають, як після відцвітання квіток починає рости стручок, як збільшуються в ньому горошини. Коли діти ласують зеленим горошком, потрібно їм розповісти, які страви можна приготувати з нього.

Порівнюючи горох з квасолею, відзначають їх відмінні риси: сім'ядолі під час проростання виносяться на поверхню ґрунту, крупніше листя з загостреною верхівкою, різноманітне забарвлення квіток, крупніші плоди. Слід розповісти дітям, як використовується квасоля людиною: з неї варять супи, каші, додають у вінегрет. Квасолію з червоними квітками вирощують для прикраси.

Під час розглядання бобів відзначають пряме, чотиригранне стебло. Це високі рослини з досить великим овальним листям, вкриті сизуватим нальотом, подібно до гороху. Разом з тим відзначають і риси подібності у будові квітки. Дітям розповідають, що насіння бобів дуже поживне, з нього варять смачний суп.

Рослини родини Лілійних

Серед лілійних найбільш розповсюдженими на городі дошкільного закладу є цибуля і часник.

Цибуля – багаторічна морозостійка світлолюбна рослина. На городі її вирощують як дворічну. У перший рік з насіння одержують цибулини, а на другий рік – квітучі стрілки і насіння. Крім цибулі ріпчастої, цікаво вирощувати й інші види, серед яких цибуля шалот, яка подібна до ріпчастої, але цибулини менші і в одному гнізді їх може утворюватися більше 25. У народі цю цибулю називають кущівкою.

Цікавий вид цибулі – батун. Це багаторічна кущиста рослина, цибулин не утворює, в їжу використовують тільки листя. Розмножують її діленням куща і насінням. Квітучі стрілки з'являються на другому році життя.

Дуже цікава цибуля багатоярусна. У ґрунті утворюються маленькі цибулини, а над ґрунтом багато трубчастих листків. На цих листках у декілька ярусів утворюються повітряні цибулини. На одному місці ця цибуля може рости 3-5 років. Цінна тим, що рано навесні на її кущах відростає ніжне зелене перо. Розмножується, переважно, повітряними цибулинами.

Прикрасою городу є цибуля-шніт. Лілові кульки її квіток надзвичайно гарні навесні. Протягом усього літа ніжне листя цієї цибулі добре використовувати для салатів. Розмножують її насінням і поділом куща.

Часник – багаторічна цибулинна рослина. Розмножують його вегетативно – зубцями і повітряними цибулинами. Як і цибуля, це холодостійка рослина, проростає за температури $+1...+2^{\circ}\text{C}$, але краще росте за температури $+18...+20^{\circ}\text{C}$. Сходи переносять заморозки.

Висаджують цибулю та часник рядками з відстанню між рослинами в ряду 8-10 см. Часник добре посадити під зиму, щоб навесні проводити спостереження за сходами, їхнім розвитком.

Цибулю вирощують взимку у куточку природи у воді та в ящику з землею. На городі цікаво посадити 2-3 види цибулі, щоб показати дітям її різноманітність.

Рослини родини Айстрові (складноцвіті)

З цієї родини на городі дошкільного закладу вирощують соняшник. Батьківщина його – Північна Америка. Завезений в Європу у XVI ст., він використовувався як декоративна рослина. З 1860 року почалася селекція олійних сортів соняшнику. Зараз виведено сорти, що містять понад 70 % олії. Соняшник використовує багато води в період цвітіння. Під час недостатньої її кількості квітки у центрі кошика не розвиваються достатньою мірою.

Спостереження за соняшником на городі дошкільного закладу дуже цікаві. Слід простежити за його проростанням, відзначити залежність росту від тепла і вологи. Під час цвітіння треба відмітити красу рослини, поспостерігати за діяльністю комах-запилювачів. У соняшнику добре виявлений фітотропізм – здатність повертати кошик у напрямку до сонця. Саме це і відбито у вірші-загадці: «До сонця я подібний і сонце я люблю, за сонцем повертаю голівоньку свою». Після досягання насіння треба показати дітям, що у ньому багато олії. Для цього слід роздавити насінину на білому аркуші паперу, розповісти дітям про значення соняшника.

Рослини родини Гречкові

На городі дошкільного закладу вирощують гречку і ревінь. Ревінь у дикому стані росте в Західному та Східному Сибіру, Середній Азії, на Далекому Сході. Рослина цінна тим, що врожай її збирають навесні раніше від інших овочевих рослин, коли ще немає фруктів. Товсті соковиті кислуваті черешки очищають від шкірки, ріжуть на шматочки і готують компоти, киселі, повидло, начинку для пирогів. Розмножують ревінь діленням кореневищ або насінням, за допомогою розсади. Кущі можна ділити навесні або восени.

Спостереження за розвитком ревеня дуже цікаві. Навесні можна показати дітям, як з'являється з-під землі червонувате кулясте листя, як воно

розправляється, набуваючи великих розмірів і темно-зеленого кольору, як виростає квіткова стрілка і на ній зонтик білих дрібних квіток, які комахи запилюють. Слід навчити дітей збирати врожай з рослини і дати скуштувати виготовлені з неї страви.

Одну з грядок на ділянці дошкільного закладу слід відвести для вирощування круп'яних та зернових культур. Цікавою круп'яною культурою є гречка. Висівають її рядками або суцільним способом. Під час спостережень треба показати основні фази розвитку гречки – від появи сходів до визрівання насіння. Особливо вражає гарне цвітіння гречки, діяльність комах-запилювачів. Слід розповісти дітям, як готують крупу з гречки, про поживність цієї рослини.

Рослини родини Злакових

З цієї родини на ділянці дошкільного закладу треба вирощувати пшеницю, кукурудзу – найважливіші сільськогосподарські культури.

Пшениця походить з Північної Африки. В Україні найбільш поширена пшениця тверда і м'яка. З твердої виробляють найкращі сорти борошна, манну крупу, вищі сорти макаронних виробів.

М'яка пшениця буває: ярова і озима, остиста і безоста. Борошно м'якої пшениці має менший вміст клейковини і використовується, в основному, для хлібопекарної промисловості.

Кукурудза походить з Центральної і Південної Америки. Це теплолюбна рослина. Її використовують для одержання багатьох продуктів харчування, виготовлення олії, крохмалю, оцту, целюлози тощо. З листя і стебел виготовляють папір. Зелену масу використовують для силосування. Кукурудзяні стовпчики з приймочками є цінним лікарським засобом під час захворювання печінки і як сечогінний засіб.

Під час ознайомлення старших дошкільників з цими культурами важливо показати їм найважливіші фази їх розвитку.

Озиму пшеницю на грядці слід посіяти у перших числах вересня, можна і в другій половині серпня, якщо групу дітей на цей час уже

укомплектовано. Перше спостереження після посіву слід провести у фазі проростання. Слід звернути увагу дітей на те, що перший листок, неначе шильце, виходить на поверхню землі. За ним з'являються інші.

Друге спостереження проводиться у фазі кушіння. Увагу дітей слід спрямувати на те, що з'явилося багато листків яскраво-зеленого забарвлення (особливо у вівса, кукурудзи).

Третє спостереження слід провести у фазі виходу у трубку, показати як швидко витягується стебло у висоту.

Четверте спостереження проводять у фазі колосіння. Слідом за цим починається фаза цвітіння. Цікаво показати дітям своєрідність квіток, пилок, який струшується і переноситься вітром.

Наступні спостереження проводять у фазі формування зернівки (через 8-18 днів після запліднення). Спочатку настає молочна стиглість. Добувши зернятко, показують дітям, що воно ще зелене, якщо надавити на нього – виділяється рідина молочного кольору. Поступово зернівка набуває жовтого забарвлення, вона ще пластична, легко розімнеться. Це – воскова зрілість. Коли настає повна зрілість, пагони стають жовтими, листки підсихають, зернівка стає сухою, легко випадає. Саме в цей час і слід разом з дітьми зібрати колоски на грядці, очистити зернівки, роздивитися їх, покуштувати. Діставши млинка для кави, розмолоти при дітях сухі зернини, показати одержане з неї борошно, попросити кухаря спекти колобок.

Додаток Б

Конспект односпрямованого заняття для дітей 5-го року життя

Тема: Прийшла осінь

Програмовий зміст: навчати дітей помічати характерні зміни в природі, які сталися восени; закріплювати назви перелітних (шпак, соловей, ластівка), та зимуючих (синиця, сорока, горобець) птахів, особливості їх поведінки восени; розвивати зв'язне мовлення, пам'ять, фантазію, виховувати любов до всього живого; формувати в дітей навички екологічної

етики, природодоцільну поведінку; виховувати бажання зберігати красу природи.

Матеріал:

Демонстраційний: кленовий листок, березовий, дубовий, ілюстрація із зображенням осіннього лісу, зображення перелітних та зимуючих птахів на картинках: синиця, горобець, шпак, ластівка, соловейко, сорока.

Роздавальний: кленове, дубове, березове листя на кожну дитину для дидактичної гри «З якого дерева листочок?».

Словникова робота: перелітні птахи, зимуючі птахи; листя дуба (дубове), клена (кленове), берези (березове).

Хід заняття

Вступна частина.

До групи «залітає» осінній листок.

Вихователь: Ой, дітки, сьогодні до нас в гості залетів осінній листочок, він бажає побути на нашому занятті і трішки дізнатись про осінь. Розкажемо йому?

2. (Бесіда з дітьми про осінь)

- Діти, як ми дізнаємось, що прийшла осінь?

- Якого кольору листочки на деревах і кущах стають восени?

- А якого кольору стає травичка восени?

- А небо змінюється з приходом осені? (пояснюю: частіше небо буває похмуре, сіре, закрите хмарками, частіше йдуть дощі).

- А чому стає холодніше і листя, трава змінюють колір? (сонце менше дарує тепла і світла).

Молодці, діти. А тепер давайте розглянемо ілюстрацію із зображенням осіннього лісу і послухаємо вірш (Н. Приходько «Жовтень»):

Тихо осінь ходить гаєм,

Ліс довкола аж горить.

Ясен листя осипає,

Дуб нахмурений стоїть.

І берізка над потоком,
 Стала наче золота.
 Вітер мовби ненароком,
 Їй косиці розпліта.

Дітки, чи хотіли б ви потрапити до осіннього лісу? Давайте подивимось на осінній ліс (ілюстрація), і уявімо, що ми в ньому: які дерева ви побачили в лісі? (кожна дитина відповідає). Яким став ваш настрій? Наш гість листочок просить вас повторити рухи осіннього листя, яке летить і падає з дерева. Ми будемо повільно ручки опускати вниз і присідати до підлоги (демонструю сама рухи руками і повільно присідаю, діти повторюють). Молодці. діти. Листочкові сподобалося як ви рухалися.

Основна частина.

А зараз, діти, листочок пропонує пограти в гру «З якого дерева цей листочок?».

На столі перед дітьми лежать листочки з різних дерев. Вихователь звертає на них увагу дітей. Діти, ви бачите перед собою листочки з клена, берези та дуба. Я називатиму вам дерево, листочок якого ви маєте знайти, взяти в руки і показати мені (Оцінка ігрових дій дітей).

Листочкові сподобалося, як ви грали і всі листочки правильно знаходили. А зараз, діти, листочок хоче переконатися. що ви так само гарно знаєте птахів, як і дерева. Вихователь пропонує уважно розглянути зображення пташок і ставить запитання:

- Ви впізнаєте цих птахів? Назвіть їх.
- Що роблять пташки, коли приходить осінь?
- Чому перелітні птахи відлітають в теплі краї з приходом осені?
- Ви знаєте, які пташки залишаються зимувати?
- А чим ми можемо допомогти пташкам узимку? Як можемо про них попідклубатись?

Молодці, діти, ви знаєте і про зимуючих, і про перелітних птахів!

Заклучна частина.

Листочок пропонує пограти в гру «Яка пташка зникла?»

Мета: закріплювати назви птахів, розвивати пам'ять.

Діти, уважно розгляньте картки із зображенням птахів і добре запам'ятайте їх. Потім заплющіть очі, а коли я скажу їх відкрити, то назвете пташку, якої не стало.

Дітям демонструю зображення таких птахів: соловейко, ластівка, шпак, горобець, синичка.

Молодці, діти, всі були уважними і правильно називали пташку, яка ховалася.

Підсумки заняття.

- Дітки, з листям яких дерев ми сьогодні гралися?
- Про листя яких дерев ми розмовляли на занятті?
- Про яких перелітних і зимуючих пташок ми сьогодні згадували?

Вам сподобалось наше заняття? Чи було цікаво? Листочкові сподобалося у нас на занятті. Він вам дякує. Давайте запросимо його ще в гості.

Заняття закінчено.

Додаток В

Календар природи для молодшої і середньої груп

Календар природи і погоди для середньої групи

Календар погоди для середньої групи

Календар природи і погоди для середньої групи

Календар природи для старшої групи

60x40 см

Листопад 2009

2 	3 	4 	5 	6 	7 	8 	
9	10	11	12	13	14	15	
16	17	18	19	20	21	22	
23	24	25	26	27	28	29	
30							

Куточок природи

ПОРЯДОК

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Сонячно	Хмарно	Вітряно

ПОГОДА

ДІЯ ТІЛ

